

ДО ЗБРОГ

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОЇ
ВІЙСЬКОВО - ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

ВИПУСК

26 (39)

ТРАВЕНЬ

1955

РІК

ВИДАННЯ

8

ЗМІСТ:

1. Є. Прірва:	Чорне море — брама у світ	1
2. М. Богор:	Нове становище в Європі	3
3. В. Демчук:	Атомова енергія в індустрії	7
4. О. Г.:	Стосування наземних сил в советській військо- вій доктрині	11
5. В. П. Стахів:	Сім років українсько-японських взаємин	19
6. сотн. В. Ворон:	На мандрах скелету старшинської школи УПА	23
7. Іван Чуб:	Партизанський епізод	29
8. віст. І. Камінний:	В гарячу днину на партизанському шляху	31
	З книжок і преси	33
	Військові новини	38

Передруки дозволені при заподанні джерела

Ціна одного примірника журналу «ДО ЗБРОЇ» :

в Німеччині	1.— нм.	у Франції	100.— ффр.
у Вел. Британії	2.— шил.	в США	0.50 дол.
в Бельгії	12.— бфр.	в Канаді	0.50 дол.
в Голляндії	1.20 гульд.	в Австралії	2 щил. 6 пс.
у Швеції	1.20 кср.	в Аргентіні	3 пези
у Швайцарії	1.— фр.	в Бразилії	5 крз.

Адреса В-ва: „DO ZBROJI“
MÜNCHEN 2, Karlsplatz 8/III, US-Zone Germany

Видає Місія УПА при ЗП УГВР.
Druck: Paul Müller, München 2, Hirtenstr. 15

ЗА САМОСТІЙНУ СОБОРНУ
УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ

ВОЛЯ НАРОДАМ
ВОЛЯ ЛЮДИНІ

РІК ВИД. VIII

ТРАВЕНЬ 1955

ВИПУСК 26 (39)

Є. Прірва

Чорне море – брама у світ

(В 37-му річницю вивіщення жовтоблакитних прапорів чорноморської флоти)

Тепер властиво не існує проблема доступу України до моря, так як вона існувала перед 200 роками, чи навіть ще раніше, коли українське населення доходило до чорноморських берегів, і була постійна небезпека наскоків кочових орд, що відпихали його назад, в залишенні терени. Політично-мілітарну боротьбу російської імперії за доступ, зразу до Чорного, а згодом до Середземного моря і за створення випадкових баз для дальніої експансії, **виграв український народ популяційно.** Сьогодні українці заселяють морське побережжя від устя р. Дунаю до м. Адлер на кавказькому

березі (разом 1 800 км). Більша частина цього побережжя — від Дунаю аж поза Маріупіль над Озівським морем — є південною, морською границею сьогоднішньої форми української державності — УССР.

Сьогодні питання українського моря є **питанням нашого національного визволення**, з осягненням якого воно буде автоматично розв'язане. Так стояло воно вже перед 37 роками, коли прямо чорноморська флота вивісила українські державні прапори в портах української національної території.

В цьому питанні вимагають лише розв'я-

Ялта на Криму, де в лютому 1945 р. відбувалася конференція між Рузвелтом, Черчілем і Сталіном

зки ще ті заселені українцями території, які не входять в склад УССР і питання кримського півострова. **На Кримі** (територія якого виносить 26 тис. квадратових кілометрів з 1 200 000 населення) е мішане населення. За советським переписом населення з 1926 р. на Кримі було 714 тис. населення і жило там 179 тис. татар (25,1 %), 77 тис. українців (10,8 %), 300 тис. росіян (42 %) і решта — інші національності. Однак доказано, що ці дані про національні відносини були зфальшовані, бо вже за переписом з 1897 р. жило в Кримі 65 тис. українців, а за статистикою з 1926 р. 80 тис. населення переселено із території УССР, отже українців повинно бути багато більше.

Після війни большевики жорстоко розправилися з найбільш неспокійним населенням Криму — татарами, яких масово винищили, або виселили в різні райони СССР. На їх місце правдоподібно поселено українців, передусім з Лемківщини і Холмщини (в 1944-45 рр.). А також тепер на Крим поселяють українців, в зв'язку з будовою там зрошуваального каналу і у зв'язку з планом інтенсифікувати сільське господарство на степовій частині півострова. Отже найбільш правдоподібним, що населення Криму тепер в більшості є українським і це є чи не одною з найважливіших причин, які вирішили про прилучення Криму до УССР.

Нерозв'язаним лишається ще питання **кримських татар**, які при розвалі СССР будуть повернати домів. Українська політика повинна дати їм передумови, щоб вони самі вирішили свою долю. Не йдеться тут лише про моральний бік цієї розв'язки, але це необхідне мабуть і для наладнання добросусідських, дружніх відносин з нашим південним сусідом — Туреччиною.

Далеко складніша проблема Кубані, і Підкавказзя заселеного українцями. Вона зв'язана із цілим комплексом території між Чорним і Каспійським морями, Доном і Волгою. На цьому просторі живуть козаки, росіяни і українці, а на самому підгір'ї — північно-кавказькі народи. Північно-кавказькі народи як в минулому, так і тепер боряться за своє визволення і вони при розвалі російської імперії мабуть оформлятимуться в окрему Північно-кавказьку федерацію, евентуально спільну із закавказькими народами.

Так само на решті цього простору козаки виявили державницькі стремління і створили в рр. 1917-21 козацькі республіки, що прямували до федерації, а в часі другої світової війни козацькі державницькі тенденції ще змоглися. Отже, на цьому просторі вони при розвалі СССР можуть оформитися в окрему державу. Для України вигідніше мати на сході приязну самостійну Козацію, ніж російсь-

кого сусіда і тому Україна повинна підтримати державотворчі змагання козаків.

До іншого круга проблем належить справа унормування відносин на всьому чорноморському просторі, що досі, в зв'язку з імперіалістичною політикою Росії, а опісля — СССР, були ненормальні. До Чорного моря прилягає ряд держав — Болгарія, Румунія, Україна, Козація, Грузія і Туреччина, а якщо брати до уваги країни пов'язані з Чорним морем річковими шляхами — то ще Угорщина, Австрія (р. Дунай), Білорусь (р. Дніпро), Россия, Казахстан, Туркестан, Узбекістан і Азербайджан (система Волго-Донського і Каспійсько-Аму Дарського водного шляху). Безпременно, що ті держави, що лежать з Чорним морем річковими водними шляхами, можуть мати тільки справедливі вимоги, щоб так як і Дунай, були відкритими для міжнародної плавби також ріки Дніпро, Дон і Волга. Цю справу повинні урегулювати відповідні міжнародні конвенції зацікавлених народів.

Якщо йдеться про перший ряд причорноморських держав — положених безпосередньо над Чорним морем, то треба сподіватися, і до цього повинна стреміти українська політика, щоб між ними настав період довготривалого миру і дружби.

Всі чорноморські народи тепер поневолені, або загрожені (туреччина) російським імперіалізмом і вже перший етап — визволення чи відсунення небезпеки поневолення з боку Росії — створить сприятливі політично-психологічні підстави майбутньої співпраці. До того, відсунення російської небезпеки до північних кордонів України, ще не означатиме ліквідації цієї небезпеки і це вже буде змушувати причорноморські народи, яких спільний економічний і людський потенціал буде приблизно такий великий, як Росія в етнографічних межах, бути в тісному політично-європейському союзі, щоб спільно відстоювати свою незалежність.

З хвилиною пересунення російської небезпеки на північні кордони України, Туреччина зможе багато більше присвятити уваги внутрішньому розвиткові країни і, самозрозуміло, повинна бути зацікавлена в тому, щоб ця небезпека не наблизилася знову в майбутньому.

При такій проекції перестане існувати проблема Босфорського проливу, який прагне опанувати Росія, щоб мæти випадову базу на Середземне море. Тоді також Чорне море зможе впovні виконувати ці економічні і культурні функції для всіх чорноморських країн, в тому і для України, які воно нормально повинно би виконувати. Головні економічні райони України — Донбас з кам'яним вугіллям і сіллю, Кривий Ріг і Керч — із залізною рудою, Нікопіль із зложищами мангану і інші,

положені у вигідній віддалі від Чорного і Озівського моря. Також сільсько-господарські райони України із рідким населенням (чорноморські степи), з яких Україна може продавати лишки зерна за кордон — положені якраз над морем. Це сприятиме живому товарообміну України і піднесе значення Чорного моря, що досі було радше невелике в зв'язку з політикою економічної автаркії Росії. Українська сировина мандрувала залізницями в різні промислові райони Росії для перерібки, не зважаючи на те, що залізничний транспорт дуже дорогий в порівнянні з морським, а також деяка сировина з далеких районів Росії йшла на перерібку в Україну, тоді коли її дешевше можна було купити на світових ринках, перевозячи морським шляхом. Так само в Україні плекалося цілий ряд неекономічних культур, як цитруси, бавовну, кавчуконосі тощо, хоч за зібрані на цій площі інші культури можна було б на закордонному ринку закупити багато більше цього товару. До подібних метод, щоб не підтримувати економіки СССР, удавалися і інші чорноморські країни. Напр. турецька металургійна промисловість працює на не кращій від криворізької залізній руді, транспортуваній аж із Швеції.

Всі ці аномалії в політичному і економічному житті Східної Європи може усунути тільки побудова над Чорним морем самостійних держав, не зв'язаних жодними аномальними зобов'язаннями супроти якихсь імперських центрів.

М. Богор

Нове становище в Європі

Із ратифікацією паризьких договорів, які за оцінкою американського міністра закордонних справ Даллеса відкривають «новий розділ історії Західної Європи», дорога для організації нової німецької армії є відкритаю. І так 5 травня, в день безумовної капітуляції Третього Райху, в Бонні довершилося святочне зłożення ратифікаційних документів двох останніх держав Франції і Великобританії і з цим моментом постала нова суверенна Німецька Федераційна Республіка (НФР).

Далі в часі від 7 до 12 травня уконстатувався змінений і поширений ЗЕС (Західноєвропейський Союз), до якого прийнято НФР та Італію, і в рамках якого Німеччина виставить нову армію.

Правні і політичні норми для нової німецької армії доповнюють ще третій акт від 9-11 травня, а саме урочисте прийняття НФР до ОПАП-у як 15 члена. Цим дорога до американсько-німецького мілітарного союзу відкрита, дорога, яку СССР обстрілює барабан-

Союз чорноморських держав конечний, щоб боронитися перед російським імперіалізмом. Звичайно, було б ще краще, щоб майбутня російська держава, яка — віримо — буде демократична, визбулася своїх імперіалістичних традицій. Це було б корисне не тільки для сусідніх держав, що змогли б звернути свою основну увагу на направлення заподіяних російським імперіалізмом шкод і для дальнього економічного і культурного розвитку, але і для самого російського народу. Вся енергія російського народу була імперіялістичною клікою спрямовувана на скріплювання мілітарної сили імперії і на нові завоювання. Доступу Росії до Чорного моря на нормальніх основах міжнародного права (системою Волго-Донського річкового шляху) ніхто не квестіюватиме. Всякі інші потягнення чи аргументи, так тепер як і в майбутньому, треба трактувати, як намагання знову творити випадові бази для майбутніх завоювань.

Фундаментальні залеження української державності не лежать, як то залюбки для підкреслення своєї «соборності» повторюють різні наші емігрантські стратеги і політики в трикутнику: Київ - Львів - Ужгород, (або замість Ужгорода — Чернівці) а на берегах Чорного моря. Лише на цій підставі (Чорного моря) можна розбудовувати тривалу будівлю української державності, першими поверхами якої будуть Донбас і басейн Дніпрового коліна, а Чорне море шляхом... у широкий світ!

ним вогнем дипломатії, мілітарних погроз та шахуванням через КНР на Далекому Сході.

Акт творення ЗЕС-у збігається із проголошенням декретів верховного совета СССР про анулювання французько-советського (від 10 грудня 1944) і брітансько-советського (від 1942 р.) договорів про взаємну допомогу проти відродження німецького мілітаризму та із «конференцією для справ безпеки східного бльоку», яка відбувалася у Варшаві в травні з участю міністрів оборони і міністрів закордонних справ СССР, Польщі, Чехо-Словаччини, Угорщини, НДР, Румунії, Болгарії, Албанії та делегації КНР в характері спостерігача. Мета конференції — створення східного мілітарного бльоку в противагу ЗЕС-ові.

Західноєвропейський Союз (ЗЕС)

Західноєвропейський союз, який поставяє намістка ЕОС (Європейської оборонної спільноти) наслідком домовлення в Лондоні від 3 листопада 1954 р. та паризьких угод від

23 листопада, уконостатувався 7 травня. Основниками цього союзу є сім європейських держав, а саме: Великобританія, Франція, З-держави Бенелюксу, Італія та Німецька Федеративна Республіка (НФР). Первісною формою союзу був брюссельський пакт від 1948 р., який був спрямований проти «відродження нацизму і німецького мілітаризму». Урочисте уконостатування відбулося в приміщенні британського посольства в Парижі. Політична

директором якої став італійський адмірал Ферері та **сталий комітет озброєння** із власним секретаріятом, який має тісно співпрацювати з ОПАП-ом, щоб оминути двоторовості. Головою секретаріяту цього комітету став француз Шарль Кристофіні, який є рівночасно заступником теперішнього секретаря ЗЕС-у.

Як відомо, договір про реорганізацію ЗЕС-у покликує Раду ЗЕС-у зложену із міністрів за-

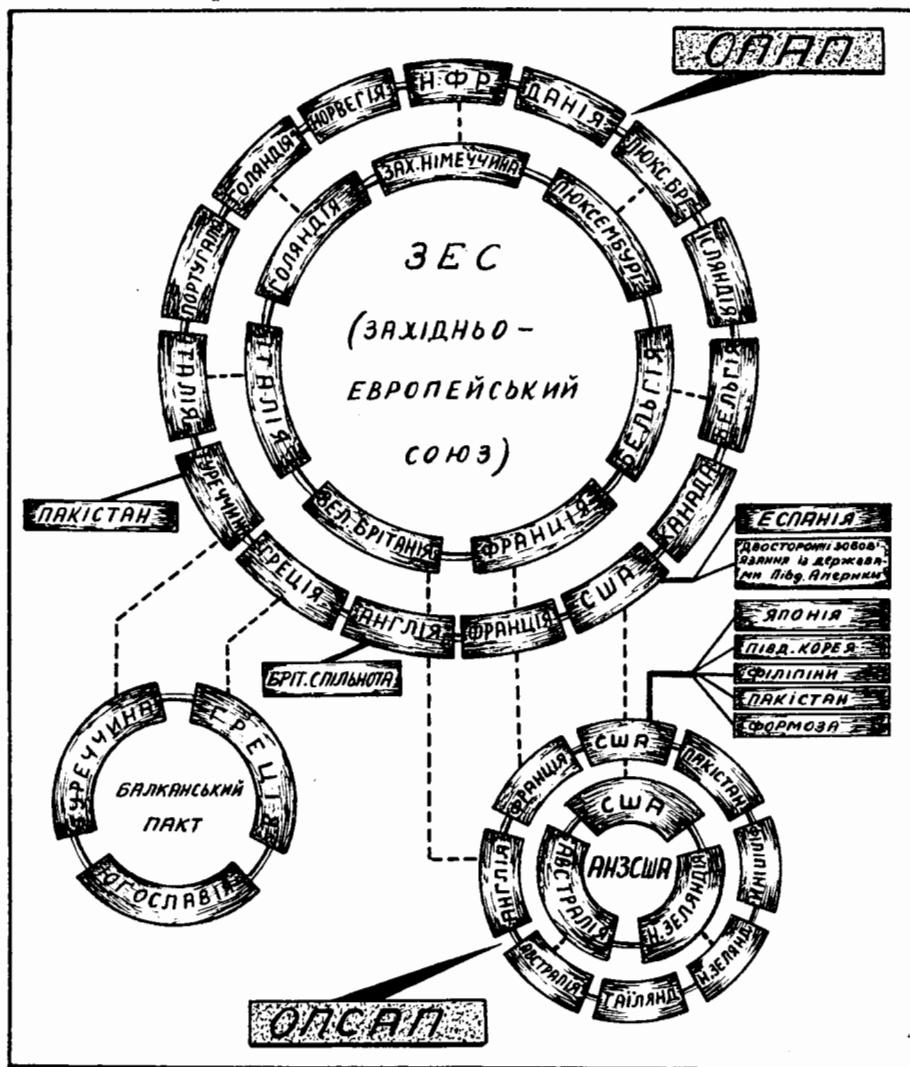

Схема пов'язання між ЗЕС, ОЕСАР-ом та іншими пактами країн Заходу і Азії

частина договору була вже устійнена в паризьких актах. На конституційному засіданні визначено її персональний склад. На пост **генерального секретаря** ЗЕС-у визначено бельгійця Люї Гофена, останньо амбасадора в Анкарі, його заступниками і асистентами визначені: німець фон Ецдорф та британець Петер Фресер. Місцем осідку генерального секретаріяту визначено Лондон. Далі створено два окремі органи для постійної співпраці ЗЕС-у із ОЕСАР-ом (Організація Північноатлантичного Пакту) з постійним осередком в Парижі а саме: **агенцію контролі озброєння**,

кордонних справ, як начального політичного органу оборонного пакту. Далі «протокол про стан збройних сил», який є складовою частиною договору, докладно визначає стан спільних збройних сил та їх організаційну структуру. Коли йдеться про НФР то стан її збройних сил в цілості підпорядкований ЗЕС-ові і ОЕСАР-ові (збройні сили інших держав не є всі підпорядковані) буде такий: 12 рухомих, вповні моторизованих і вивінованих сильними панцирними з'єднаннями дивізій, тактичне летунство в силі 1 300 літаків передусім з'єднання ловецькі, розвідочні та на-

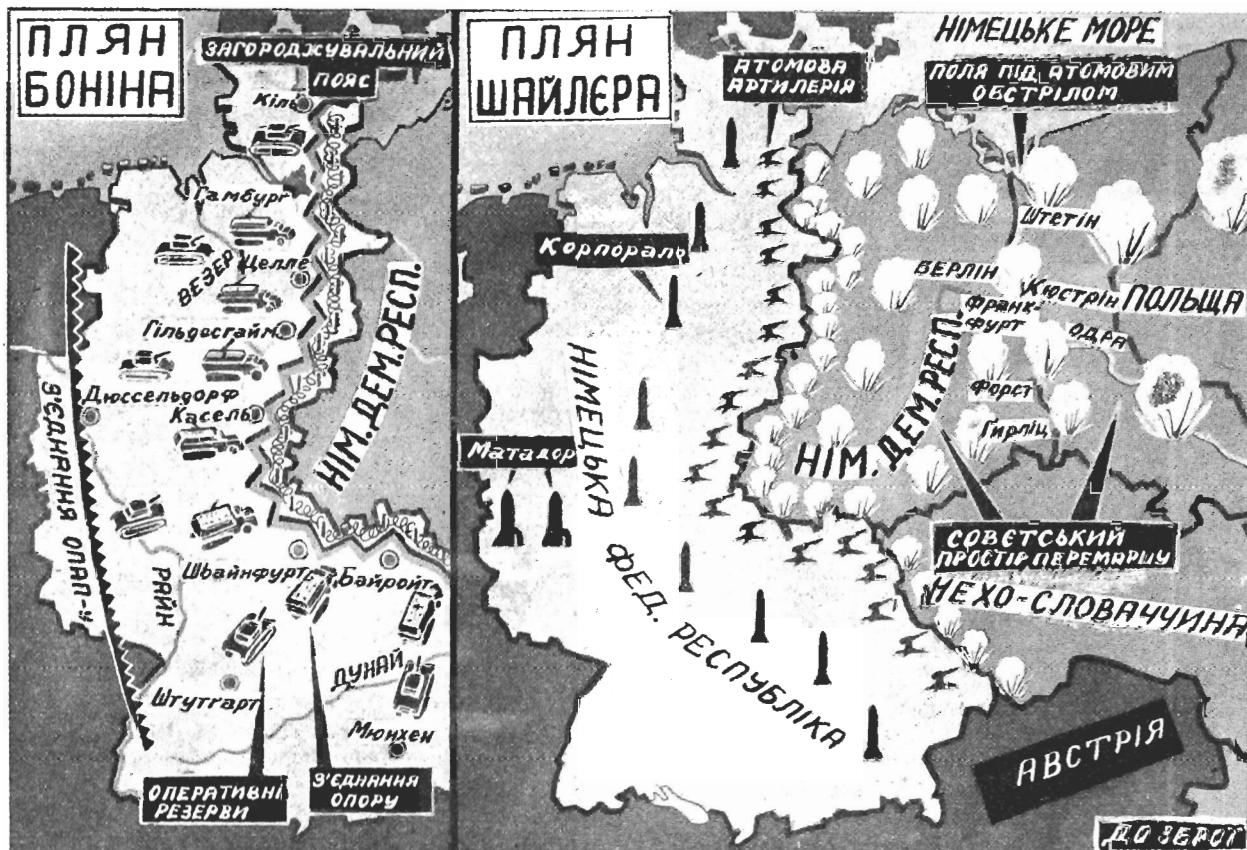
земної боротьби і морська фльота обмежена до завдань оборони побережжя. Інтеграція збройних сил буде переведена щойно на щаблі армії так, що армійський корпус підлягатиме ще національному командуванні. Коли йдеться про воєнну індустрію то тут існують для НФР обмеження, а саме: захиста продукції атомової, біологічної і хемічної зброї (АБЦ зброї). Майбутня німецька армія буде в принципі національною армією але під контролем ЗЕС-у та як цілість органічно включена до ОПАП-у.

Німеччина 15-ий член ОПАП-у

Оперативне плянування і керівництво збройними силами НФР належить, в рамках

мецького вояка» показує, яка еволюція зайдла у зміні поглядів. Ідея національно мішаних дивізій в ОПАП-і, яку свого часу висміяв сов. ген. Штеменко, (хоч в СССР звичайним терором і русифікаційними засобами утримується цю зasadу в советській армії) в Європі не знайшла схвалення і провалилася під ударами критики самих військовиків.

На тлі боротьби за сувереність армії прийшло також до розколу в т.зв. «бюро Блянка» неофіційному міністерству оборони НФР. У гострому конфлікті між бюром Блянка і звільненим зі служби полк. Богіславом фон Боніном йшлося про право диспозиції власними національними збройними силами. Фон Бонін

постанов атлантическої ради, до якої входить НФР, компетенції генерального штабу ОПАП-у. Німеччину в генеральному штабі заступає тепер ген. Ганс Шпайдель. Органічне включення збройних сил НФР до ОПАП-у означає, що органи ОПАП-у рішають про організаційну структуру і дислокацію німецької армії на просторі Федераційної Республіки а не німецькі чинники. Ця концепція німецької національної армії в рамках ОПАП-у виказує певні елементи інтеграції, які характеризували пляни т.зв. «європейської армії» в ЕОС. Широка дискусія, що її викликала не опублікована брошур «Європейський вояк німецької національності» а яку тепер передано під заголовком «Про майбутнього ні-

висунув тезу, що національний інтерес НФР вимагає, щоб німецька армія боронила кордонів а не як вимагають стратеги ОПАП-у мала визначену свою роль в рамках загальногоС пляну ОПАП-у.

За стратегічним пляном Боніна криється політична концепція. Основні залежні її такі: становище поділеної Німеччини вимагає окремої політичної концепції, яка не конечно буде покриватися із концепцією Франції чи США. Завдання німецьких збройних сил є передусім боронити, з одного боку, кордонів НФР, бо лише оборона, як засіб має моральне оправдання, а, з другого боку, не замикати дороги до об'єднання Німеччини. Існуючи оборонні пляни, на думку Боніна, не викону-

ють обох вимог. Коли німецькі збройні сили і генеральні штабовики раз будуть інтегровані то пізніше з мілітарних причин їх не можна буде звідти витягнути. Це унеможливлює СССР згодитися на об'єднання Німеччини. Існуючі пляни перемінюють терен НФР в побоєвище. Щоб оминути ті дві головні перешкоди Бонін жадає чіткого розмежування збройних сил ОПАП-у від збройних сил НФР, тобто, повної суверенності німецьких збройних сил та сталої оборони (хоч модерної) на кордонах НФР. Йому не йдеться про побудову якоїсь «лінії Мажіно» лише про 50 км пояс рухомої оборони. З цих дефензивних завдань випливають теж і організаційні та структуральні принципи для армії, які мусять бути достосовані до оперативних вимог. Вони вирішають, що дотеперішній поділ німецьких збройних сил на 6 танкових і 6 мот. піхот. дивізій а решта 200 000 творить самостійні армійські з'єднання різного роду зброї, від протилентунської артилерії до піонірів — це помилковий поділ, який треба змінити і залишити лише 6 танкових дивізій в ролі «пожежної сторожі в пекучих пунктах пояса збройної тами», зновуж решту збройних сил зорганізувати як «загороджувальні дивізії нового типу». В першій лінії вони були б озброєні протитанковою зброєю, протилентунською артилерією, штурмовими арматами і моторизованими протипанцирними арматами. Для дивізій ОПАП-у Бонін призначає завдання: на початку війни охорону а після відступу ролю оперативних резерв за лінією Райну.

Ген. Гойзінгер, кол. шеф операційного відділу армії, має такі замітки до цього пляну:

1. «запора» Боніна може протиставитись наступаючим танкам але її змете ворожа піхота,

2. для оборони фронту від Східного моря до Алль за класичним воєнним поняттям треба 70 дивізій,

3. озброєння «загороджувальних дивізій» є дорожче ніж дивізій передбачених Блянком.

Незалежно від цієї дискусії американський ген. Шайлер вияснює проблему оборони Західної Німеччини. Його концепція не в'яжеться потребою оборони терену та передбачує, з одного боку, елементарний відступ і опізновання ворожого наступу через різного роду «їжа-кові редути» та мостові причілки а, з другого боку, офензивний протиудар. Шайлер оформлює завдання протиудару слідуюче:

«Нашиою оперативною ціллю буде морд, а атомова експлозія нашим основним інструментом морду».

Для цієї мети ОПАП на території НФР має відповідну зброю, якою може обстрілювати терен концентрації ворожих сил. Із тактичної атомової зброї є до диспозиції: п'ять батальонів атомових гармат (кожній по 6 гар-

мат — калібер 28 см і радіус дії 35 км), ракетні батальони (ракети „Honest Johns“ калібер 72,2 см, радіус дії 32), на віддалі керовані ракети «Корпораль» (довжина 12,19 м., калібер 76 см, радіус дії 241 км), на віддалі керовані бомбовики «Матадор» (радіус дії 800 км) та 600 бойових літаків озброєних тактичною атомовою зброєю.

Цю оборонну концепцію «припливів і відпливів» ген. Гюнтер охрестив стратегією «вперед». Концепція атомової оборони не мас багато прихильників в Європі. Французький ген. Жійом назвав її «стратегією самогубства». Ідея «морду» як основа стратегічного думання може бути «бумерангом», який вбиває того, хто його кинув. СССР має не лише рівнорядну атомову зброю але є сильніший в «класичній зброй». Передумовою успіху такої стратегії є конечність самому вдаряти наперед. Стратегія ця із ідеєю нищення належить давно до минувшини. Війна є інструментом політики. Але від американських генералів вимагається, щоб вони вміли, як треба битися а не робити політику, яку робить президент.

До армії ще далеко

Виступ на арену міжнародної політики суверенної Німеччини міняє докорінно уклад сил в західному таборі. Німецькі збройні сили є побажані як для скандінавських країн так і для центральної Європи, бо вони тепер матимуть її як свою передню сторожу. Навіть у випадку невтралізації Німеччини стратегічне становище зміниться в користь цих країн.

Справді, покищо, окрім «касарняної поліції» НФР не має ще жадної більшої збройної сил і для виставлення їх потрібно ще найменше дея роки.

Бюро Блянка передбачає, що насамперед бундестаг ухвалить відповідні правні основи. Як перший буде розглянений т. зв. «вояцький закон», який унормує права і обов'язки вояка. Опісля прийде покликання до кадрової служби. 1/3 майбутньої армії буде кадровою, тобто вояцький стан буде їх званням. Правдоподібно, що вишкіл старшин піchnerеться скоріше, бо їх спершу набиратимуть на принципі добровільності. Перші рекруті на основі закону про обов'язкову військову службу прийдуть щойно в 1957 році.

Збройні сили є лише засобом політики, а ця тепер стойть в полоні тези, що насильними засобами, тобто атомовою війною, не дастесь переформувати дотеперішнього катастрофального ладу в світі. Тому є лише один шлях «коекзистенції», розброєння та відгородження двох антагонічних світів США і СССР «санітарними кордонами», кордонами невтралічних держав. Попросту, йдеться про невтралізацію усієї Західної Європи. Пословиця каже: «людина стріляє а Бог кулі носить». Так є і з політикою.

Атомова енергія в індустрії

В попередніх статтях про атомову енергію ми розглядали тільки її нищівну дію — її воєнне застосування. Ми ствердили, що розбиття атому дало початок новій зброї, яка внесла революційні зміни в військову техніку. Вона, ця нова зброя, змінила військову стратегію й тактику докорінно.

На зміну атомовій прийшли воднева й уранова бомби, нищівна дія яких тисячекратно перевищує нищівну дію атомових бомб, скинених наприкінці останньої світової війни на Гірошіму й Нагасакі. Відомо теж, що дуже легко сконструювати кобальтову бомбу, нищівну дію якої годі собі навіть уявити. Вистане ствердити, що 300 кобальтових бомб (іх ще називають «самовбивними бомбами») вистачає, щоб перемінити землю в мертву планету. Політична ситуація з її маревом війни, яке повисло над світом зараз після другої світової війни, заставила наукові й технічні мізки працювати власне в тому напрямі — в напрямі якнайбільшого використання нищівної дії ядерової енергії в першу чергу. Розбиття атому розпочало нову добу — атомову добу і то не тільки в ділянці військової але й в індустрійній. В останніх десятках післявоєнних роках щораз то більш уваги присвячується проблемі використання будівної дії атомової енергії — проблемі використання атомової енергії для індустрії. Вже цілі штаби фахівців працюють теоретично й практично над цією проблемою.

Отут постараемось коротко подати все, що досі зроблено в напрямі «запряження» атомової енергії до праці для добра людства. Вже нині «атомовим мотором» порушується американський підводний човен «Навтілюс». Від кількох років працює в США атомова піч (ядровий реактор), покищо тільки для продукції радіоактивних ізотопів урану. Вже нині працює в ССР перша електрівня в світі, джерелом енергії якої є атомова піч.

Атом — джерело енергії

Заки переїти до названої теми, приглянемося внутрішній побудові атому, бо тоді краще можна зрозуміти процес звільнювання ядерової енергії.

Атом, що своєю побудовою нагадує сонячну систему, складається з ядра, мікроскопійну величину якого годі собі навіть уявити, й електронів, що перебувають у вічному русі довкруги цього ядра. Саме ядро складається з двох частинок із майже однаковою масою, з яких одна, заряджена позитивним електричним ладунком називається протон, а друга електрично нейтральна нейtron. Протони й нейтрони пов'язані між собою тзв. ядеровою силою. Кожному протонові є підпо-

рядкований один електрон, що заряджений негативним електричним ладунком через що атом, як цілість, є електрично нейтральний. Маса електрону в стані спочинку дорівнює $1/1800$ -ій маси протона. З уваги на те можна говорити, що маса атому є скученою в ядрі. Кількість протонів по ядрах атомів є різна — від одного протона в найлегшому атомі, себто атомі водня, аж до 92 — в найтежчому атомі урану. Протони надають дотичному первені хемічних властивостей а також визначають їх місце у періодичній системі первнів.

Тоді, як кількість протонів в ядрах атомів того самого первня є постійною, то кількість невтронів може бути різною. Напр. ядро нормальнога водня складається тільки з одного протону, а ядро його різновидності — девтерію — з одного протону й одного невтрону. Первні, ядра атомів яких складаються з однакового числа протонів алеж із різного числа невтронів називаються ізотопами. Ті останні відіграють у ядерній атомовій фізиці величезну роль.

Хемічні явища, синтези й аналізи між двома чи й більше первнями відбуваються тільки в сфері електронної мріяки, а саме ядро не бере в них жодної участі. З уваги на порівняно малі сили, що держать електронів при ядрі, енергія, що звільняється при хемічних реакціях, є теж порівняно мала. Тому при екзотермічній тепловій реакції спалення вугілля, тобто реакції сполуки вугілля з киснем, з одного кілограма звільняється тільки 7 000 кільокалорій енергії.

При розбитті ядра атому входять в дію ядерні сили, які є мільйон разів більші від електронних (сил, що держать електронів при ядерні). Ядро розпадається при тому на дві чи більше часточки, маса яких, взята разом, є на $1/1000$ менша від маси того ж ядра перед розбиттям. Ця затрата матерії (маси) є мірілом енергії, яка звільняється при розбитті ядра атому, а величину її обчислюємо при помочі формули Айнштайнана $E=mc^2$ (E — енергія m — затрачена маса, c — швидкість світла).

Енергія, звільнена при розбитті одного ядра атому є дуже мала. Вона виносить 10^{-14} Kwh. Ця предрібна величина може збудити в нас сумнів щодо величини атомової енергії, але, якщо взяти до уваги, що в одному грамі урану є аж $2,56 \cdot 10^{21}$ атомів, тоді цей сумнів напевно зникне.

Насправді при розбитті всіх ядер атомів одного кг маси звільняється 25,2 мільйонів Kwh, а що відповідає затраті 1 гр маси. Якщо можна було б і осталих 999 гр маси цілковито перемінити в енергію, тоді її величина сягала б 25 мільярдів Kwh.

Атомові палива

На щастя, чи може на нещастя людства — природа наділила його одиноким природним ізотопом одного елементу, ядро якого при зударі з невтроном відповідної скорості тратить рівновагу й розпадається, а звільнена при цьому енергія є мільйон разів більша від енергії, що звільнюється при хемічних теплових реакціях. Цим ізотопом є ізотоп урану — U-235, ядро якого складається з 92 протонів і 143 нейtronів. Він виступає в природі в металічному природному урані в кількості 0,7%. (решта — 99,3% U-238). Ядро U-238 складається з 92 протонів і 146 нейtronів. Як бачимо, ядра обох видів урану складається з одного і того ж числа протонів (92), через те їх хемічні властивості є однакові, а це робить неможливим відділення їх один від одного хемічними методами. Цього можна добитися тільки шляхом дуже скомплікованих і через те дорогих фізичних метод. Кошти продукції 1 кг. чисто рафінованого природного металічного урану сягають близько 313. - нм, тоді як продукція 1 кг. U-235 сягають 80 750 нм. З цих коштів продукції можна собі уявити ті труднощі, що виникають при добуванні незаступного й одинокого в природі здатного до розбиття первиня.

При розбитті ядра атому U-235 шляхом обстрілу його нейtronами із відповідною скорістю вилітають з нього 2-3 нейtronи, які при відповідних умовах можуть служити до розбиття дальших ядер атому U-235. Це може відбуватися нагло, якщо кількість U-235 дорівнює „критичній масі”, тобто коли виступає явище достатніх зударів звільнених нейtronів з ядрами ще нерозбитими. Тут маємо до діла з ланцюговою реакцією, яка має місце при вибусі атомової бомби.

В атомових печах (ядрових реакторах) для одержання енергії для індустрійних цілей цей процес ланцюгового розпаду є регульований спеціальними засобами. Процес розпаду відбувається повільно, бо маса U-235 не перевищує «критичної маси». При зударі нейtronу при дуже великій скорості з ядром урану U-238 — ядро останнього абсорбує цей нейtron, — в наслідок чого постає новий штучний ізотоп урану — плутоній Pu-239, який має властивості як U-235, тобто його ядра при обстрілюванні їх нейtronами розпадаються, звільнюючи велику кількість енергії і більше нейtronів від тих, що то були це розбиття спровокували, — що спричинили реакцію розпаду. В загальному є можливо перемінювати уран U-238, що виступає в природі, в новий його ізотоп який можна уживати в атомовій печі як «атомове паливо». Також уже доказано, що обстрілюванням ядер торію електронами з великою скорістю, можна перемінити його в уран U-233, що його теж буде можна уживати як «атомове паливо». Реаксумуючи, мо-

жна сказати, що досі розпоряджають трьома видами «атомового палива» U-235, U-233 і Ru-239,. З них тільки уран U-235 виступає в поворі, але за його допомогою можна продукувати штучні «атомової палива» (уран U-233 і Ru-239).

Атомова піч

Головна частина атомової печі є **ядровий реактор**, в якому «спалюється» атомове паливо», тобто відбувається розбиття ядер одного з названих оце трьох ізотопів урану шляхом обстрілу їх повільними нейtronами.

Дальшими складовими частинами атомової печі є:

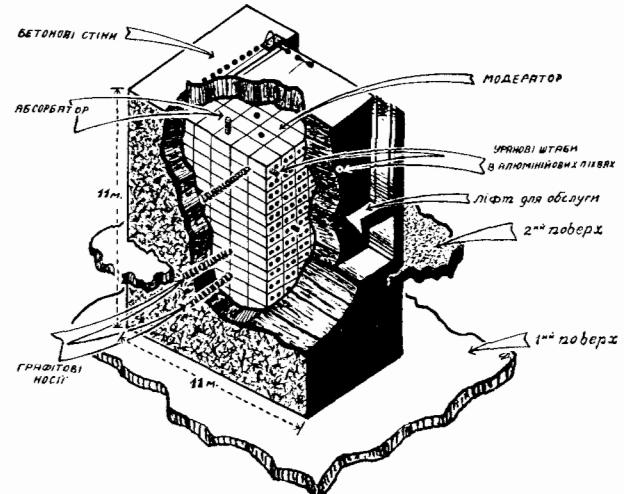
1) **модератор**, завданням якого є зменшувати скорость звільнених при розбитті ядра нейtronів;

2) **абсорбатор** (поглинач), завданням якого є регулювати доплив струї нейtronів;

3) **система охолоджування й відпроваджування тепла**, що постає в ядовому реакторові;

4) **засоби безпеки й охорони**, завдання яких є, з одного боку, при найменших аномаліях припинити реакцію розпаду, а з другого боку, охороняти обслугу й довколишне населення перед нищівною дією радіоактивних променів які постають при розбитті ядер.

Як уже згадано, досі розпоряджають трьома видами атомового палива: природним — U-235 і штучними — U-233 і Ru-239.

Атомова піч з природнім реактором

Атомову піч можна заладовувати, залежно від її типу, чистим, природним металічним ураном, який містить в собі 99,3% U-238 і 0,7% U-235, або тим же з домішкою інших атомових палив і то в цілком або рідинному виді. Найбільш уживаними тепер є уранові штаби в алюмінійових піхвах, завданням яких є, з одного боку, зберігати уран перед коррозією, а з другого, не допустити до самовільного звільнення радіоактивних газів.

Охолоджування й відпроваджування теплоти може відбуватися звичайно або важкою водою, відповідними газами (гелієм) і рі-

динними металами (мішаниною калію і натрію) Охолоджувальні засоби не сміють абсорбувати (вибирати в себе) невтронів, себто не сміють стати радіоактивними.

Регулювання струї невтронів, а тим самим і самого ланцюгового розпаду, відбувається речовинами, які спосібні абсорбувати невтрони або зменшувати їх скорість. Цю функцію виконують модератор і абсорбатор.

Бетонові стіни товщиною в три метри на загал достатньо охороняють перед нишівною дією радіоактивних газів

Як працює атомова піч?

Розгляньмо процес, який відбувається в атомовій печі, а передусім в ядерному реакторі. В нашому прикладі розглядаємо процес в природному реакторі тобто такому що працює на природному рафінованому металічному урані (99,3 % U - 238 і 0,7 % U - 235)

Щоб «затопити» в атомовій печі потрібно відповідного «сірника». Ним є повільний невтрон, скорість якого вносить 2 000 м на сек. Цей повільний невтрон, вдаряючи в ядро U-235 розбиває його на дві частини (повстають два нові елементи — барій і кріптон, вага яких взята разом є менша від ваги розбитого атому). При розбитті, крім звільненої енергії, яка виступає у виді тепла, звільнюються переважно 2,5 невтронів, скорість яких є 40 мільйонів разів більша від скорості повільного електрону, що спричинив розбиття. Ця скорість вносить 80 мільярдів м на сек. Якщо б атомовим паливом служив тільки U - 235, тоді звільнені невтрони могли б розбивати інші ядра того ж урану й наступило б явище ланцюгової реакції. При надмірній кількості U - 238, ядра якого не розбиваються, а навпаки — поглинають скорих невтронів, ця реакція заникає. Щоб її вдергати застосовано «трюк» а саме: скорих невтронів безпосередньо після їх звільнення з розбитих ядер U - 235 скеровується у відповідне середовище - медьюм яке й зменшує їх скорість. Таку функцію виконує модератор. Невтрони з відповідно зменшеною скорістю вникають знову в уранові штаби і вже як повільні невтрони розбивають ядра U - 235. Модераторами можуть бути **графіт і вакка вода**.

Отак уже від років працює природний реактор в Brookhaven National Laboratory, США. Цей студійний реактор служить для продукції радіоактивних ізотопів, але не як джерело теплової енергії. Релятивна втрата невтронів у цього типу реакторів є тим більша, що більшим є співвідношення поміж загальною поверхнею уранового палива його повним об'ємом.

Найважливіше явище в ядерному реакторі є енергія, що в виді тепла звільнюється при розбитті ядер. Вона розгріває уранові штаби й мусить бути відпроваджена і то не тільки тому, щоб її згодом використати для різних індустрійних цілей, але й тому, щоб

запобігти зникненню ланцюгової реакції, бо із збільшенням температури зростаєскорість невтронів а тим самим збільшується поглинання скорих невтронів ураном U - 238.

В загальному можемо сказати, що в природному реакторові ланцюгова реакція є самостабілізуюча. Зі збільшенням температури зростаєскорість невтронів через що збільшується їх поглинання й тим самим сповільнюється ланцюгова реакція як і навпаки.

Модератором у природному реакторові в Brookhaven є графіт. Він має форму великої кістки, яка складається з 60 000 різних трьох вимірних форм різної величини. Цю кістку поземо вздовж і повперек перехрещують відповідні величини канали, в яких приміщене уранові штаби в алюмінійових піхвах, якими циркулює охолоджувальний середник. Щоб вповні заладувати реактор потрібно кілька тонн урану.

Ланцюгова реакція в цілому є опанована а чи то регульована абсорбатором (поглиначем) невтронів: в реакторі в Brookhaven абсорбатором є штаби з борової сталі, які за допомогою відповідного устаткування, порушуваного електромоторами можуть опускатися в реактор і вийматися з нього відповідними доземими каналами. Дію абсорбатора можна порівняти з бібулою. Бор абсорбує невтрони і тим самим частково або й вповні припиняє ланцюгову реакцію, яка після витягнення абсорбатора автономно продовжується. Це витягання й опускання абсорбатора можемо порівняти з відкриванням і примиканням піддувала в звичайній огрівальній печі.

Циркуляція охолоджувального середника відбувається за допомогою відповідних помп і компресорів.

Типи ядерних реакторів

На сьогодні в лабораторіях збудовано вже 12 різних типів реакторів, з яких одначе тільки мала частина може дати початок великому реакторові до здобування енергії для індустрійних цілей.

Повище оце було описано будову й дію т.зв. природного реактора, що працює на природному металічному урані і з повільними невтронами. Такий реактор вже від років працює в США в Brookhaven National Laboratory. Правда, його завданням не є продукція теплової енергії а лише радіоактивних первнів, але легко можна собі уявити, що енергію, яка в формі тепла звільнюється в реакторі можна використати для порушування парових машин чи турбін.

С реактор, що працює тільки на чистому U - 235 з швидкими невтронами. В цього типу реакторах немає модератора як теж охолоджувальна система є куди простіша.

Крім «повільних, природних» реакторів, що працюють на природнім металічнім урані з повільними невтронами, і «швидких», збагаче-

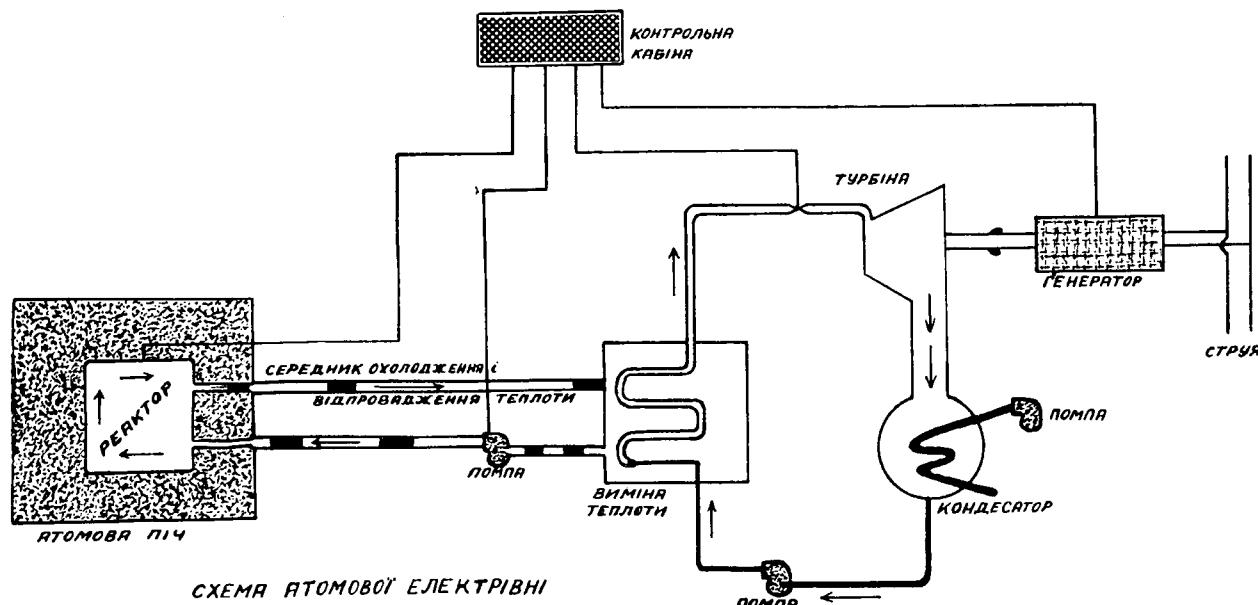
них» реакторів, що працюють на природному урані, збагаченому ураном U - 235 чи Pu - 239, з швидкими невтронами існують ще посередні типи реакторів. Ті останні й дадуть початок великому індустріальному реакторові.

«Індустрійний» реактор

Індустрійний реактор мусить відповідати двом головним вимогам: він мусить бути безпечним, тобто не сміє загрожувати довколишньому населенню чи то в наслідок експлозії а чи радіоактивності, навіть тоді, коли б недописали засоби регулювання й безпеки, і мусить з господарського погляду оплачуватись.

Над першою вимогою ведеться фахова дискусія поміж фахівцями США й Великобританії

хом розбиття ядер первинного ладунку й продукції нового атомового палива Pu - 239, і то в кількості, що дорівнюватиме принаймні кількості первинного ладунку (тут для кращого зрозуміння слід пригадати, що природний металічний уран складається з 99,3% U - 238, ядра якого не розбиваються, але абсорбуючи один невтрон перемінюються в ізотоп Pu - 239, ядра якого вже можна розбивати). Теоретично в одній фазі праці атомової печі буде можна випродуктувати Pu - 239 більше від первинного ладунку. Отак можна буде використати природний уран майже вповні. Надвишку Pu - 239 можна буде вжити як первинний ладунок в інших реакторах.

З точки бачення рентабельності вже сьогодні можемо твердити, що майбутній великий індустрійний реактор буде працювати за т. зв. «принципом Брідера». В своїй останній стадії розвитку цього типу реактори працюватимуть на природному металічному урані з швидкими невтронами. Щоб «затопити» в цього типу атомовій печі потрібно буде т. зв. первинного ладунку U - 235 або Pu - 239. В цього типу реакторах проходять рівнобіжно два процеси: продукції теплової енергії шлях-

Великий індустрійний реактор Брідера ще не народився. Як твердять відповідні американські кола, ще промине 10—15 років, заки піchnуть працювати перші типи цього реактора й людство стане користуватися струмом з «атомових» електрівень. Перші кроки в опануванні атомової енергії й її застосуванні для добра людства вже зроблено. Ще потрібно тільки меншого чи більшого проміжку часу, щоб атомова доба заволоділа в світі вповні.

Модерна війна є тотальна, тобто включає кожну галузь національного життя. Всі фази національних воєнних зусиль є тісно зі собою переплетені, від фабрики аж до фронтової лінії.

З того погляду ведеться війна продукції, що проходить по заводах.

Маршал МОНТГОМЕРІ

Стосування наземних сил у СОВЕТСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ДОКТРИНІ

(Розділ із студії «Советська військова доктрина» Р. Л. Гартгофф, Гленков 1953).

Піхота вважається в сов. доктрині «царичною бойовищем» і займає центральне становище в разі співдії різних родів зброї. Після війни виникла була тенденція змодифікувати такий підхід, але ж попередні військові устави й писання постійно його підкреслювали і отже традиція закорінилася цупко.

«Польовий устав» із 1936 і 1940 рр., «Положення про наступальний бій» із 1942 р. та врешті «Бойовий устав піхоти» з 1942—5 рр. виразно стверджують, що «Піхота це основний рід зброї» і що «піхота... вирішує про вислід бою». Ці устави стверджують і повторюють у дальшому, що «співдія усіх родів зброї організується в інтересі піхоти, яка й виконує головну роль в бою». Такого вчать не лише піхотних старшин, але напр. і молодих старшин летунства, що їм приходиться читати в своєму офіційному підручникові «Тактика авіації» таке: «То ж обов'язок інших родів зброї, що співдіють у бою з піхотою, це діяти на користь піхоти, забезпечуючи її, піхоті, просування вперед під час офензиви та стійкість під час дефензиви». Збільшена увага для летунства, бронетанкових сил та для артилерії, як це виразно стверджено, ніраз не означає, ніби піхота перестала бути «основним родом зброї».

Може, багатомовну познаку змодифікування таких поглядів слід вбачати в поминенні і то вперше, виразного ствердження про піхоту як основний рід зброї в «Польовому уставі» з 1944 р. Але новіші коментатори таки далі підкреслюють цю центральну роль піхоти: 7. 11. 1950 московське радіо інтерпретувало досвід із корейської кампанії, мовляв, він доказує, що «всупереч твердженням злощасних американських стратегів, основним родом зброї таки залишається піхота, спосібна координувати свої дії з іншими родами зброї». У німецько-советській війні на практиці майже завжди керівництво об'єднаними операціями передавано піхотним командувачам. І німецькі і сов. звідомлення вважають саме піхоту головною опорою Совармії в останній війні. — У червні 1941 р. сов. піхотну («стрілецьку») дивізію саме редуковано до стану 11 000 бійців. Коли Айзенгауер сказав був Жукову, що американські дивізії свій числовий стан із 17 000 бійців втримують, то той був здивований і замітив, що тоді як він сам намагався втримувати стан дивізії на 8 000 бійців, то на практиці дивізії зчаста у затяжних боях спадали щодо своєї сили на 3 000 — 4 000 люда. Це очевидно наслідок сов. системи не скріплювати частин шляхом постійного поповнювання аж до повної їх бойової сили,

але радше допускати до їх повного здекомплектування й зформувати в запіллі нову дивізію із недобитків із кількох інших.

Від закінчення останньої війни Совармія помітно намагалася модернізувати свою піхотну зброю. Дуже уліпщено «новий тип» стрілецької дивізії й підвищено її рухливість. Сов. піхотна дивізія налічує сьогодні ок. 11 000 бійців і, хоч на одного бійця тут припадає більше вогневої сили, ніж напр. в американській піхотній дивізії, то вона, сов. піх. дивізія, має менше органічного (власного) транспорту й стійкості через менше числа своїх органічних допоміжних служб. Вона споряджена багатою й середньою автоматичною зброєю. До того ж ще й число стрілецьких дивізій зменшено, бо немало з поміж них було механізовано. Сьогодні дивізії СА куди сильніші ніж у 1945 р.

Та не зважаючи на цю центральну роль піхоти в нім. — сов. війні, її поповнюють тільки другокласним людським матеріялом; це тоді, як летунство, артилерія, танки, фльота й спецчастини діставали найосвіченіших і найінтелігентніших призовників. Низько-якісної піхоти вживано як пробойових відділів і стосовано як «гарматне м'ясо» в куди більшій мірі, ніж у будь-котрій іншій європейській армії. Жуков пояснював Айзенгауерові, що сов. метода розміновувати розрізані мінні поля від противірілецьких мін, ми уважаємо тільки рівнозначними з такими втратами, що їх ми зазнали б від кулеметного й гарматного вогню, якщо б німці рішилися бути обороняти цей дотичний терен сильними з'єднаннями, і не мінними полями. До того ж, мовляв, важкі втрати й так неминучі в усякій операції. В 1945 р. істотні резерви вишколеної людської сили СССР були помітно на вичерпанні; після війни СССР намагається цю слабу сторінку перебороти.

Артилерію зчаста звуть «головною ударною силою» СА. Уважана підтримкою зброєю для піхоти вона відограє куди важливішу роль, ніж хоча б на заході. На першотравневих святкуваннях 1937 р. Сталін заявляв, що «хто б гадав, ніби війну можна виграти тільки сильною авіацією, дуже б помиллявся. Як оглянутись назад на нашу історію, то можна помітити, яку велику роль відограла в війнах саме артилерія». Можливо, що ця заввага була подиктована грідучкою тоді чисткою серед лав стратегічного летунства: чистку то серед

нього проведено, але не знати, чи не намічувано й якоєсні зміни в військовій доктрині. Свого часу (під час фінляндської кампанії) Сталін назвав артилерію «богом війни», а в одному із своїх загальних воєнних наказів окреслював її як «головну ударну силу ЧА» (ч. 225 від 19. 11. 1944). Власне всі сов. статті й книжки, що хоча б побіжно займаються артилерією, згадують бодай одне з тих крилатих словечок. Часто звуть її ще «головним засобом придушення (ворога)», а «Польовий устав» 1936 р. стверджував, що «артилерія має більшу силу й потужність вогню з-поміж усіх родів наземних військ». Ген-лейт. Прочко стверджував 1946 р.: «Наша військова доктрина боролася проти тих «теорій», що то применишували ролю артилерії в сучасній війні. Ні танки ні летунство, байдуже який би там не був їх розвиток, не в стані замінити артилерії. Вона була й залишиться надалі наймогутнішою зброєю ЧА». Є деяка ривалізація поміж представниками артилерії й летунства щодо релятивної ваги обох їх. СА продовжує горді традиції кол.російської армії, враз із запізненім і нині переборщеним відмічуванням інших рос. досягнень. 1939 р. в СССР святковано 550-ті роковини рос. артилерії, яка веде свій «початок» геть від Дмитра Донського, та особливо ще підкреслювано тут заслуги Петра I.

На початку 1920-их рр. виникла була завзята дискусія щодо піхотнього зверхництва над артилерією; представники обох посварених сторін виявили тоді слабу обзнайомленість із спроможностями другого роду зброї. Один піхотинець старшина наводив тоді інструкцію для артилерії одного з ранніх сов. військових журналів: «Стріляти часто й голосно; воно ніраз не важливо, де, — так довго доки це не по своїх». Спір тоді вирішено на користь піхоти як «головного роду зброї», хоч «Польовий устав» 1936 й 1940 рр. продовжував поділ артилерії із «Уставу» 1929 р. на «артилерію для підтримки піхоти» й на «далекобійну» артилерію. «ПУ» із 1936 р., хоч ясно підносив центральну роль піхоти, стверджував: «Артилерія має найбільшу силу й потужність вогню з-поміж усіх інших родів наземних військ. Її вогонь діє глибоко проти живої сили й відкритих та закритих вогневих засобів противника, проти його артилерії й танків; вона так само б'є по його повітряних силах. Арт. вогонь промощує шлях для всіх наземних сил у наснупі та загороджує в обороні шлях противникові. Артилерія це могутній засіб поборювати ворожі ДОТ-и (довгочасові вогневі точки)». У своєму коментарі до цього «ПУ» Тухачевський підкреслював: «В усіх фазах бою піхота, кавалерія й танки мусять бути підтримані вогнем артилерії.

Повторюючи слова про це домінантне завдання артилерії, про підтримку вогнем, «ПУ»

з 1940 р. стверджував, що «арт. підготова це найважливіший засіб забезпечити успіх атаки» і що «організуючи офензиву, командувач присвячує особливу увагу бойовому використанню артилерії». Покладено натиск на безпосередню підтримку піхоти й танків артилерією. «ПУ» 1936 р. наказував: «Ніяк не вільно допустити до перервання зв'язку поміж піхотою й артилерією, хоч би на хвилину...» Багато разів повторювано, що «остаточна мета арт. дії це допомогти піхоті й танкам виконати свої завдання» і що «вирішну ролю при такій підтримці піхоти відограє арт. вогонь, спроможний знищити, зруйнувати й здобути всі ворожі засоби оборони». За час війни стосування польової артилерії зазнalo п'яти головних змін: 1) збільшеного концентрування зброї, 2) впровадження «арт. офензиви», 3) ще більшої централізації арт. командування 4) широкого стосування гранатометів та гармат для вогню прямим наводженням, 5) широкого стосування артилерії на самохідних установках (ляфетах).

Сов. наголошування масового стосування арт. вогню за час останньої війни привело до норми 300 гармат на 1 км фронтової лінії, а в деяких операціях до ще більшого зосереджування артилерії. У Ялті Сталін дораджував західнім альянтам піти за сов. прикладом і добитися «могутньої переваги в артилерії, якій він власне й приписував тоді швидке просування ЧА вперед в лютому 1945 р.

У директивах із січня 1942 р. Сталін (Ставка) «вперше в історії воєнного мистецтва» звів поняття «арт. офензиви» (артилерийське наступлення). Коротко: «Арт. офензива полягає на постійній підтримці піхоти й танків змасованим дійсним вогнем артилерії й гранатометів впродовж усього перебігу офензиви». Арт. офензива складається з трьох чергових по собі стадій: підготовки, підтримки наступу та з допомоги в забезпечуванні досягнень. Двох старшин артилеристів описали її подрібно; вони чітко розрізнювали поміж арт. офензивою та давнішими діями артилерії: «Перед цією директивою арт. дія в основному обмежувалися до т.зв. «арт. підготови» наступу... Директива тов. Сталіна привела до перевороту у поглядах всіх, в тому й артилерійських командирів, як теж до перевороту в формі самого бою». Насправді ж, то зміна не була такою докорінною і хоча й привела до важливого й корисного збільшення в застосуванні артилерії, то все ж тільки доповнювала давнішу доктрину про постійну підтримку. Та обставина, що таке-от звичайне собі поширене застосування артилерії уважано (чи бодай описану) за «переворот» допоможе зрозуміти й формальну» сов. доктрину, яка зчаста переворщає вагу т.зв. «сталінських інновацій» та сов. доктринових «вишостей». Про арт. офен-

зиву гадають, що вона найкраще доповнює за-
саду про співдію родів зброї.

Та куди важливішим чинником у сов. за-
стосуванні артилерії від оції розхваленої арт.
оферензиви було створення потужної АРГК
(Артилерія-Резерв Главного Командування).
Наприкінці 1941 р., після початкових втрат
великого відсотка сов. артилерії, марш. Воро-
нов переконав Сталіна «розкуркулити» піхот-
ні дивізії з більшості їх органічної артилерії
ї почати творити сильні резерви. 1943 р. кожній дивізії відібрано один з її двох арт. пол-
ків. Артилерію тоді зібрано в полки, дивізії,
армії і навіть корпуси (з 80 дивізіонів!) і від-
ряджувано від верховного командування «як
позичку»; нею керували арт. старшини, під-
чинені старшому командувачеві (звичайно
піхотинцеві). Це було добре для великої страт-
егічної гнучкості і для потужних змасова-
них ударів, алеж гальмувало швидке просу-
вання в самій оферензиві й отже утруднювало
закріплення здобутого терену та вимагало
довших попередніх готовувань для нової офер-
ензиви. Цих труднощів при просуваннях вперед
не хочуть признати сов. військові автори, ба
декотрі то й вихваляють оту нібито легкість
артилерії дотримувати піхоті кроку в маршув-
анні вперед. В загальному то арт. старшини
волять цю систему окремого арт. командуван-
ня. Післявоєнна сов. доктрина в дечому змо-
дифікувала таку практику (піхотна й меха-
нізована дивізії мають сьогодні по два арт.
полки кожна!), алеж зберегла й цю систему
централізованих стратегічних резервів.

В останній війні широко стосовано артиле-
рію прямого націлювання (прямий наводки) із
вогневих становищ у фронтовій лінії (для
відстаней 200—900 м). У 1941 р. таку тактику
подиктувала конечність: приходилося строго
контролювати й економити стріливо, згодом
же така тактика приймалася все більш через
свої очевидні добри сторінки. Компетентні о-
цінки стверджують, що приблизно одну п'яту
сов. артилерії стосовано саме на такий лад у
боях. Ген. полк. Чібісов стверджував 1946 р.
шо на 1,5 км фронту стосовано яких 30 гармат
шо стріляли прямим націлом. На Волховсько-
му фронті 1943 р. було 44 пряменацілових
гармат на 1,5 км, а під Севастополем у 1944 р.
і 70 на 1,5 км. Під Берліном у 1945 р. так за-
стосувано дуже високий відсоток гармат.

Широке застосування гранатометів (міно-
метів) дуже причинилося до скріплення сили
вогню. У сов. поняттях гранатомети вважа-
ються артилерією. 1941 р. було створено окре-
мий наркомат продукції гранатометів (він
проіснував до 1945 р.) для масового продуку-
вання гранатометів, як заміни артилерії в
часі, як артилерію збирало в АРГК. Гранатометів
уживано в великих скупченнях у формі
«гранатометних полків» чи навіть і «дивізій».

Ще одною немалою новиною в СА було ши-

роке застосування самохідної артилерії (на
самохідних установках-ляфетах, т.зв. артиле-
рія СУ). Марш. Ротмістров, чільний поборник
танкової війни, домагався в 1945 р. самохід-
них гармат як доповнення (не заміни!) для
танків і артилерії в характері інтегральної
частини танкових з'єднань. Його думку було
в основному прийнято. Неспроможність арти-
лерії супроводити піхоту й танки в їх пере-
можному поході викликала потребу в рухли-
вішій артилерії. Він писав: «Швидкі темпи
наступальних операцій висунули нову вимогу
щодо маневровості артилерії, а практика по-
казала, що якщо атакуючі частини не діста-
ють арт. підтримки в слішну хвилину, то ця
артилерія втрачає зразу свою вагу. І тут мог-
ла б допомогти самохідна артилерія; своєю
вогневою силою й рухливістю вона доповнює
польову артилерію, супроводить танки в бою
ї допомагає в розгорненні оферензиви». Ротміс-
тров підкреслював особливо значення цієї
зброї в боротьбі проти ворожих танків та згір-
дно заявляв, що «польова артилерія майже не
придатна проти модерних танків».

Ген.ляйт. Прочко назвав три засади як осо-
бливо важні для застосування артилерії:
«1) стосувати власну артилерію **неочікувано**
для ворога, 2) **замасковувати** артилерію на
вирішних напрямках після врахування ре-
зерв і другорядних напрямків, 3) добитися як-
найтіснішої **співдії** з піхотою, танками й ле-
тунством на всіх етапах бою». Полк. Бугаєв
розвірінє чотири «особливості артилерії», що
ї нормують її стосування: 1) засяг вогнем, 2)
заскочення, 3) легкість керувати цим вогнем
і 4) рухливість. Система керування вогнем у
сов. артилерії дуже проста й спирається на
одному чи двох обсерваційних (стежних) пун-
ктах та на деякому стосуванні малих орга-
нічних стежних літаків. Методи стеження
примітивні. як порівнювати їх із найновішим
тут станом в США, але тим не менш успішні
при сов. змасованому вогні.

Всупереч загальному враженню від сов.
масово-сконцентрованого стосування артиле-
рії, все ж арт. вогонь тут був здебільша вог-
нем по цілям (aimed fire), а не по наміченим з
карти площинам (blanket fire). Його стосовано
ї для покривання невеликих площ чи смуг
при підготові наступу, але й тут — по цілям
(особливо по здогадних чи розпізнаних воро-
жих вогневих точках). Зчаста обстрілювано
постійно певні, наперед намічені зональні лі-
нії, щоб не дати ворожим частинам чи то тан-
кам шляхом відстрашення чи знищення прой-
ти почерез них. Колишні сов. старшини твер-
дять, що такий обстріл мав навіть повний ус-
піх. — В наступі артилерія стріляла пів —
до шести годинний загороджувальний во-
гонь і від хвилини власної атаки відсувала
цей вогонь все далі в сторону ворожого тилу
вузькими прогалинами в 100 м завширшки,

крізь які тоді наступила власна піхота, при чому крізь інде вогнева запора була стріляна далі непослабно. Таким чином піхотна атака могла початися ще залежи ворог помітив, що вогневу запору частково вже знято. Власні жертви від такого дефензивного вогню, що виникали через лихе рахування чи вистрілювання, уважано як неминучу ціну; вони й так, мовляв, менші, ніж ті втрати, що прийшли б від ворожого вогню, якби так вогневу запору зняти загалом. Зчаста для підступу спинювано нагло увесь загороджувальний вогонь, щоб зацілілі ще ворожі гармати відкрили вогонь і так зрадили свої становища. Інколи після якої двогодинної підготови арт. вогонь спинювано одночасно з піхотно-танковим наступом; але куди частіше, то цей вогонь тільки пересовувано глибше в ворожу смугу оборони. — Якже закінчилася плянова арт. підготова, то згідно з пляном розпочиналося піхотно-танковий наступ, без уваги на зацілілі ворожі вогневі точки й інші перешкоди; тільки поразка цієї власної сили приводила до неплянованого відновлення вогневої запори.

Польова зенітна артилерія зорганізована в спеціальних батеріях і полках; головна тактична засада полягає тут в скрученні зброй й всієї сили (а отже й втрат від ворожої атаки). Сов. зенітна артилерія ніколи належно не розвинула відповідної тактики, щоб протиставитися пізнішій німецькій формaciї т. зв. «зіркових рейдів», коли то літаки надлітають з усіх напрямків. Стратегічна проти-летунська оборона зорганізована незалежно.

Ракетову (реактивну) артилерію, як близько-ї далеко-польову зброю саме, розвивають, частково в оперті на німецькі досвіди. Кожна механізована ї танкова дивізія має один ракетометний дивізіон (із 12 «катюш»), а більші з'єднання мають приділені спеціальні частини ракетометної артилерії. Як подають, то її розвиток керованих на віддалю ракет підчинено в основному головному управлінню артилерії.

Бронетанкові війська. СССР рано почав розбудовувати свої панцирні сили й великий натиск на їх розвиток клав був ще в 1930-их рр. Подібно як німці й французи, отже зовсім інакше ніж британці й американці, ЧА розвинула два типи панцирних з'єднань: «танкову дивізію» й «механізовану дивізію». Сов. танкова дивізія з незрівноваженою перевагою танків рівноцінна німецькій „Panzerdivision“ чи французькій „Division Cuirassée“; механізована ж дивізія відповідає нім. „Panzer-Grenadierdivision“ чи франц. „Division l'égère motorisée“. В червні 1941 р. ці формaciї називано танковими «бригадами» та «мoto-механізованими корпусами», в ході ж війни перезвано на танкові й механізовані «корпуси» (з 12 000 чи то 17 000 бійцями); 1945 р. їх знову окреслювано як тан-

кові й mechanізовані дивізії. Танкова дивізія в першу чергу застосовує свою масову ударну силу щоб добитися проникнення й пролому міцної ворожої оборони, механізована ж дивізія очолює погоню й використовує досягнення танкової. Танкова дивізія з яких 10 500 бійців має порівняно слабкий стан органічної піхоти (ок. 2 000 людя) й артилерії та складається з трьох полків середньоважких танків, з одного полка важких танків та з одного змоторизованого стрілецького полка. Змеханізована дивізія зрівноважена тут уже краще: налічує всього ок. 13 000 бійців у трьох змеханізованих піхотних полках, одному середньоважкому танковому, одному важкому танковому й одному полку самохідної артилерії. Всі ці полки в середині зrівноважені деяким числом піхоти в усіх танкових і танків у піхотних полках. Танкова дивізія налічує ок. 200 середніх і 44 важких танків; таким чином сов. танкова дивізія приблизно відповідає американській панцирній (armored division) щодо числа танків (америк. дивізія має 373 опанцірених возів порівнано з 250-300советської, але советська має важчі танки), зате ж слабша щодо числа своєї органічної піхоти (у сов. танковій дивізії всього 10 500 бійців — в американській панцирній—16 000). Сов. механізована дивізія із її 175-200 танків і самохідними гарматами куди більш нагадує американ. піхотну дивізію з її 149 танками, з тим однак, що сов. дивізія має важчі танки; їх числовий стан: 12 800 у сов. та 18 600 в американ. дивізії.

Доктрину танкової війни формулював 1936 року «Польовий устав», а вияснив і поширив коментар Тухачевського з 1937 р. до цього уставу, як теж «Польовий устав» та «Загальна тактика» із 1940 р. Названі там чотири бойові особливості: 1) висока швидкість, 2) могутня сила вогню, 3) могутня ударна сила, що її досягається рухом і змасуванням бойових возів, 4) невразливість на звичайний ручний та кулеметний вогонь і відламки легкої артилерії. 1937 р. Тухачевський підкresлював ту обставину, що танки відограють велику роль не тільки при підтримці піхоти, але й у самостійних діях. Проте аж до війни їх і далі розділювали по піхотних з'єднаннях для безпосередньої підтримки. Арт. підтримку для танків підкresлювано аж так далеко, що нехтовано засадою рухливості — відповідно до вимог уставу, який казав: «В усіх випадках танкова атака мусить бути забезпечена арт. підтримкою й ніколи не вільно її розпочинати без такої підтримки...» У воєнному щоденнику відмічував 31. 7. 1941 р. ген. Гальдер: «Російська (себто советська!) доктрина танкової атаки це: скрізь потрішки!» Велетенське співвідношення початкової сов. воєнної сили було втрачене зараз у перших тижнях війни: себто СССР втратив тоді аж 17 500

танків із числа всіх 24 000 (здебільша застарілих типів). І впродовж більшої частини 1942 р. танки були здецентралізовані й приділені до стрілецьких дивізій для підтримки. Змінено таку засаду 1942 р., почавши стосувати танки масою, скупчivши їх на фронті — особливо в напрямку головного удару — як безпосередню підтримку піхоті. Подібно, як це справа малася з артилерією, і тут верховне командування керувало їх продукцією й створювало з них масові формaciї. Починаючи від битви за Сталінград, такі панцирні з'єднання кидано в наступальні операції як прямий супровід піхотним формациям. Після битви під Курськом у 1943 р. й особливо в 1945 р. стосування танків масою стало звичайною річчю. Створено танкові й механізовані «армії» з 3-4 танкових дивізій (їх аж до 1945 р. називано «корпусами»!), зводячи отак геть аж до 1 000 танків під одну команду.

Зарах сов. доктрина щодо застосування бронетанкових сил підкреслює вживання великих танкових з'єднань у тісно пов'язаній співдії з піхотою. В разі підготови наступальної операції танкові з'єднання скупчувано в смузі яких 70-100 км за фронтовою лінією. З цього району скупчування їх підтягувано на підготовні становища яких 20-30 км за фронтом; врешті ж безпосередньо перед початком оfenзиви вони підходили вночі до випадкових становищ, що знаходилися до 10 км за фронтом. Вслід за арт. і повітряною підготовкою піхота розпочинала наступ, а перший ешелон танків, що діяв як її пряма й безпосередня підтримка, просувався не даліше як 200-400 м позаду. Другий і третій ешелон танків підвозили з собою в осягнутий пролом піхоту. Під час війни розвинуто спеціальну форму співдії в висліді потреби, щоб піхота товаришила танкам, а саме — танкоїзду піхоту («танковий десант»). Ген. -полк. Катуков писав: «Піхоту, посаджену на танки, яка користується ними як засобом проїзду до переду щоб зв'язатися з ворогом, ми називамо танкомим десантом». Пересічно 10 чоловік присідається на кожен середньоважкий танк.

Перше завдання важких танків це знищити ворожу протитанкову оборону й зброю. Самохідної артилерії вживають у безпосередньому пов'язанні з танковими силами, щоб подати їм флангове й тилове забезпечення. Середньоважкі ж танки невтралізують ворожі вогневі точки. Свою підтримку піхоти танкові з'єднання в загальному координують із арт. і летунською підтримкою. Ешелони механізованих з'єднань, що йдуть услід, мають розгорнути й поширити здобуті досягнення. Але ще й у 1944 р. ген. -лейт. Ковалев призначався, що «на жаль, не все можна було виповнити цю вимогу. Зчаста приходилося

танковому з'єднанню (що то було намічене для поширення пролому після того, як він був створений) виконувати пролом ворожої оборони враз із такою скомбінованою формациєю». Він наводив операції під Орлом (1943), Бобруйським і Вітебським (1944) як вийняткові випадки «масового застосування танків із безпосередньою підтримкою піхоти» і як великий успіх у проламанні всієї глибини ворожої оборони. Це він протиставляв ранній стадії нім.-сов. війни: «Аж до інструкцій тов. Сталіна на початку 1942 р. . . піхотні командири зчаста визначували танкам завдання з поспіхом і тому не конкретно, а співдії танків з піхотою й артилерією не було організовано в належний спосіб. Ці командири кидали танки в бій малими групами, не рахуючися з їх технічними можливостями й становом. Звідси й ішли недопущенні втрати в танках і в танковому персоналі як теж і в механізованих частинах та в піхоті».

Танкові з'єднання відограли велику роль в шести з-поміж великих операцій в другій половині війни: під Сталінградом (1942), під Курськом-Орлом (1943), під Корсунем-Шевченківським (1944), на Білорусі (1944), під Варшавою (1945) та під Берліном (1945). У декількох випадках танкових формаций було з успіхом вжито у співдії з кавалерією: і так під Корсунем у лютому 1944 оперували разом танкова армія Ротмістрова та кавалерійський корпус Селіванова, подібно й у 1944 р. кавалерія допомагала танковим з'єднанням при оточенні під Бобруйськом. Післявоєнна сов. доктрина заново підкреслює оминання чоловіх атак і нащупування ворожих флангів і тилу. Само собою, це не заступає спеціального завдання танкової дивізії, яким тут є проломова атака на ворожу міцну позиційну оборону. «Бойовий устав танкових і механізованих частин» із 1944 р. стверджував: «Танк атакує з максимальною швидкістю, посиленим вогнем на ходу здушує ворожі гармати, гранатомети, здогадні кулемети й піхоту та зручним маневруванням використовує особливості терену, щоб вийти на фланг чи тил ворожих засобів вогню, оминаючи лобової атаки». В обороні великі танкові з'єднання звичайно відтягаються до тилу й їх замінюють самохідні гарматні полки, аж до відновлення чи то започаткування оfenзиви. Воно тут подібно мається справа і в доктрині САШ: «Устав польової служби. Операції» каже: «Танки це в істотному наступальній зброя. їх тримається в резерві у закритому становищі поза засягом дійсного вогню ворожої артилерії аж доки ситуація не буде додіною для їх ужиття. Вони становлять потужну резерву в руках командувача чи то проти ворожих танків чи то для підтримки загальній протиатації чи протиофензиві». Танки, призначенні для застосування в позиційній обороні,

звичайно були окопувані в землі, з одними лиш вежами понад рівнем як «танкові вогневі гнізда» чи то малі нерухомі фортеці (звичайно з підготовленими запасними становищами). Запасних танкових частин вживано для протиатак. Сов. доктрина вимагає, щоб «у всікому разі командувач танкових частин мав резерву. Ця резерва мусить мати таку силу, щоб командувач міг вирішити вислід бою, розвиваючи успіх ударної групи чи то поборюючи несподіваний протинаступ ворога». В разі активної глибинної оборони малих танкових частин уживають зчаста як засідок.

Крім цих функцій — у наступі, ударній підтримці, прониканні крізь ворожу лінію в погоні й оточуванні, — танкових частин вживають іще для інших завдань. За браком відповідного панцирного чи то розвідувального воза під час війни зчаста в такій функції вживано середньоважкого танка. Катуков підмічував, що танки добре придавалися тиловій чи передній сторожам.

Після війни, не зважаючи на широкомаштабну демобілізацію піхоти, танкові частини було скріплено і то і абсолютно і релятивно. Супроти воєнного співідношення — згрубша одна танкова чи механізована дивізія на 10 піхотних — нині воно вирівнялося до 1:3 або й 1:2. Відсоток механізованих дивізій все далі зростає, бо піхотні дивізії все далі mechanізуються.

Найповніше й найцікавіше зреферування післявоенної сов. доктрини щодо танків подав був 1945 р. марш. Ротмістров, видатний генерал бронетанкових частин. Як полковник він дораджував був ще 1940 р. докорінно підвищити незалежне масове стосування танків; він повторює звичайну загальну вимогу про конечність співдії поміж родами зброї, алеж при тому виразно визначує танковим силам бодай таке ж центральне місце, що й піхоті та артилерії; він їм приписує «виришну роль в атаці». Хоч і застерігається, що «жоден окремий рід зброї не може перемогти ворога без допомоги від інших родів зброї», то додає: «Тим не менше це не значить, що танки мусять у всіх типах операцій і на всіх етапах якоїсь операції діяти тільки в тісній співдії з іншими родами зброї, особливо ж із піхотою». Ротмістров твердить, що ні артилерія, ні піхота (ні обидві разом!) не в стані вповні проламати ворожу оборону: «Артилерія може знищити, зневіралізувати ворожу вогневу систему вглиб до 6-8 км, а за допомогою добре вишколеної піхоти цо смугу спротиву можна зайняти, алеж проламання ворожої оборони все ж іще не наступить... І так оффензива, проведена без танків, зможе відкинути ворожу лінію оборони на 6-8 км назад, алеж вона ще неспроможна проламати оборону... Досвід останньої війни виразно показав, що маса піхоти, озброєна піхотною зброєю,

не може рівнятися своєю вогневою силою з танками, з їхньою потужністю вогню та здібністю маневрувати на бойовиці». Міркування Ротмістрова про застосування танків у наступі це сьогодні найновіші ще сов. доступні погляди в тій ділянці. Він казав: «Вслід за проломом оборони танки повинні йти в атаку хвилями, ешелонованими вглиб. У перших двох або трьох ешелонах атакують важкі танки й самохідні гармати, в останніх же двох-трьох ешелонах — середньоважкі танки із механізованою піхотою та із моторизованою артилерією закріплюють і розвивають досягнення перших ешелонів. Ясно, що не завжди і не скрізь буде потреба в такому великому скупченні; на багатьох відтинках, очевидно, частини виконуватимуть наступальну операцію, дотримуючися давніх норм про зосередження танків у бойових з'єднаннях піхоти, але там, де командування захоче добитися виришального висліду, мусимо скupити на бойовиці можливо якнайбільше танків. Уесь досвід попередніх операцій учить нас, що де танків було вжито масово і з увагою для їх бойових спроможностей, там як правило осягано великі успіхи, а самі танкові сили зазнавали тільки незначних втрат» («Военная Мысль» 1946, ч. 8). Він виразно підкреслює, що танки стали головним засобом поборювати ворога в цілій глибині його оборони і що «без сумніву, танк розв'язав проблему найдосконалішого поборення оборони»; він сміливо повторює: «Треба признати, що виришною силою наступу сьогодні є танк». Ротмістров врешті називає причини, чому танки мають перевагу над іншими родами зброя: 1) тільки танк у наступі спроможний під'їхати на коротку відстань від ворога й знищити його зблизька своїм вогнем, 2) тільки танк може виконати безперервну атаку, знищуючи на ходу своїм вогнем і гусеницями точки ворожого спротиву, що ще залишилися після арт. підготови, 3) тільки танк який має гармату й кулемети, здібний у наступі з якнайкращим успіхом знищувати всі противікотні бойові засоби, боротися проти ворожих танків і артилерійської оборони, 4) завдяки своєму опанціренню тільки танк може йти агресивно в атаку без страху перед кулеметним, легкоартилерійським, автоматним і рушничним вогнем та спроможний своїм вогнем поборювати ці дефензивні зброї, а в висліді зручної дії може вийти переможцем із цієї боротьби, 5) тільки танк при своєму моторі й гусеницях може атакувати на величезній швидкості та знищувати ворога, ще здатний приготуватися до боротьби з танком.

Деякі хиби й слабі сторінки танків підкреслюються сов. і німецькими військовиками. І так ще навіть у квітні 1945 р. надшарпаній 6-ї нім. танковій армії вдалося відбити куди сильніші сов. танкові сили. Наприкінці війни

СА мала труднощі в координуванні просування вперед своїх танків і піхоти, хоч близьковий похід марш. Маліновського крізь Манджурію в серпні 1945 р. (1100 км у 5 днях) показав, що підстава для далекосяжного просування танкових і механізованих частин була, бодай там, де були можливі заздалегідні приготування.

Німецькі джерела, хоч і признають сов. танкові частини потужними бойовими з'єднаннями, то звичайно уважають, що ті далеко не використовували своїх потенційних можливостей і то з технічних і з тактичних причин. Сов. танкова тактика змагає до стереотипних завчених зразків. Назагал під час війни вишкіл був недостатній; досвідчені водії вибули надто скоро, заки нові поповнення могли бути довищколені якслід. І так напр. німці подавали, що сов. водії танків зчаста їхали хвебтом горбків замість яром, бо ж так ім було легше їхати, і то не зважаючи на великі втрати з того приводу. Їх їзда в бою була зчаста непевна а танки старалися збиватися в купи (частково за недостачею радіозв'язку і через необхідність зорового зв'язку). Більшість сов. звідомлень про вишкіл змальовує тут, само собою, дуже відрадну картину; але один раз ген. полк. Катуков признав: «Кілька слів ще про вишкіл танкових залог, що приходять як поповнення. Їх вишкіл зчаста бував недостатній у деяких поглядах. ім часто-густо недоставало досвіду в веденні танка та в бойовій вправі. Це було спричинено економленням амуніції й пального під час вишколу та ще бажанням можливо не зуживати надто вишкільних танків. Бійців навчано кидати дерев'яні гранати замість бойових, строго обмежувано бензину й стрільна, що їх можна було зужити на вправах. А в висліді власне не зекономлено нічого, бо ж вишкіл приходиться доповнювати на фронті, де тоді приходилося тратити час і зуживати гостру амуніцію й пальне, необхідні для інших цілів» (Журнал Авто-Бронетанковых и Механизированных Войск 1945, ч. 8). Генерали інших служб зате знайшли деякі обмеження в можливостях застосування танків, а про які танкісти не згадують; і так ген.-май. Коркодінов із генштабу заявляє: «...танкові частини виявляють низку недоліків: 1) у їх складі надто мало піхоти, щоб вони могли без решти прочесати й очистити від противника місцевість та втримувати її міцно, 2) вони мають в своєму складі надто мало артилерії, щоб могти вповні здусити організовану ворожу оборону 3) вони не спроможні перебороти в бою цілу низку природних і штучних перешкод; тому то танкові з'єднання лише вряди-годи можуть діяти без допомоги частин інших родів зброї та летунства» (Морской Сборник 1946, ч. 6). Сов доктрина танкової війни передбачує органічне включення у танкові дивізії само-

хідної артилерії; поборником стосування такого типу артилерії є й марш. Ротмістров Його думки в великій мірі прийнято й самохідна артилерія включена вже в нові механізовані танкові дивізії як супровідна рухлива артилерія. Самохідні гармати йдуть зараз же вслід за танками (на відстані 300-400 м), подаючи їм флангову й тилову охорону. Сов. механізованана дивізія має сильне поповнення важкими самохідними гарматами, танкова дивізія має середньоважкі гармати цього типу, а стрілецька дивізія має самохідні гармати меншого калібра.

Кавалерія. Давнє зацікавлення в маневрі, недостача летунства й танкових сил привели до особливого прив'язання до кінноти в молодій ЧА. Фрунзе навіть твердив, що хоч і перша світова війна з її позиційними фронтами послужила знаком схилку кінноти, алеж у майбутніх маневрових війнах кіннота виконуватиме «незвичайно важливу роль». Сталінові висловлено повне признання й одобрення за створення першої в історії кав. армії під командуванням кол. стар. фельдфебеля Будьонного. Успіхи червоної (і білогвардійської!) кавалерії зродили немалу надію на стратегічне значення цього роду зброї в 1920-их і 1930-их рр. Декотрі військовики були стриманіші й підкреслювали тільки особливі роди завдань, що зокрема надаються для кав. дій, і так Шапошников твердив, що новітній далекострільний вогонь і позиційна війна зробили кавалерію менш придатною та підкреслював, що кавалерія завжди дуже важлива, алеж у новій функції — для крилових атак, в обороні та в розвідці. Хоч багато хто з таким не погоджувався, то все ж найбільшу вагу кавалерії приписувано для далекосяжної розвідки, що в ній кавалерія, мовляв, успішніша ніж летунство, якого — як говорено — належить вживати тільки для «виповнення» рамок розвідки, здобутою кіннотою («Воєнна Мысль й Революция» 1924, 2).

Зацікавлення для цього роду зброї було живе і Ворошилов говорив на 17-му партз'їзді в 1934 р.: «Найперше треба покінчити раз на завжди із шкідливими «теоріями» про замінення коней машинами та про усунення коня з армії». «Польовий устав» 1936 й 1940 рр. та «Бойовий устав кінноти» з 1941-2 рр. кладуть основу під сов. застосування кавалерії в сов.-німецькій війні. Підкреслюються її рухливість, швидкість і маневровість; її вважають спосібною і для незалежної і для об'єднаної операції з іншими родами зброї. Належно дотіннюється в обох випадках її вартість для атак на фланг і тил та для непокоєння противника. Великі кав. з'єднання окреслюються як «стратегічна кавалерія», що як «резерва високого командування» служить для особливих рейдів чи то для розвинення здобутих досягнень.

Сов. застосування кінноти в сов.-німецькій війні було прекрасне порівняно з безцільними шаржами польських вуланів на німецькі танки. Під час війни втримувано 30-50 кав. дивізій, зчаста вживаних у корпусних з'єднаннях (три дивізії із 19 000 люда, включаючи ок. 8 000 шабель, себто вершників на конях). Таке масове застосування кавалерії було єдиним в своєму роді; справді тільки ЧА мала таке велике число кінноти. В червні 1941 р. німці вже були змеханізували всі свої кав. дивізії, крім однієї (того згодом неодин німецький генерал гірко жалів). Після війни СА збільшила стан кав. дивізій із 4 500 на 5 500 люда, не жертвууючи при тому її рухливостю на користь збільшеної сили вогню.

Як стверджує устав, кінноту стосується в незалежній і в поєднаній з іншими родами зброї діями. Її головні завдання це: 1) флангові й тилові атаки самостійно або ж у співдії з піхотою чи танковою частиною — для проламання слабої лінії оборони, 2) охоплення й оточення, 3) ліквідування оточеного ворога, 4) непокоєння ворога при активній обороні та 5) у погоні.

Було багато випадків в останній війні, коли кав. частини з успіхом брали участь у об'єднаних операціях з іншими родами зброї: під Москвою 1941 р. понижче Сталінграду 1942 р., під Таганрогом і понижче Києва 1943 р., під Корсунем, Бобруйськом і в напрямі Висли в 1944 р. Найвизначнішими однак були самостійні рейди в вороже запілля, що іх почато в 1941 р. Ген.-полк. Доватор, убитий згодом у битві за Москву, залишався впродовж двох тижнів на нім. тилах восени 1941. Кав. корпус ген.-лейт. Белова оточив і знищив дві німецькі дивізії в жовтні 1941. В боях за трикутник Дніпро-Березина один кав. корпус вийшов надприп'ятськими багнами на тилі німецького корпусу недалеко Бобруйська й відрізав йому всі зв'язки й постачання із запіллям на 8 днів. В зимі 1943-4 в районі Прип'яті німців була оточила червона кіннота. Кав. корпус ген.-лейт. Белова з успіхом оперував на німецьких тилах в літку 1942 р. Ген. Гальдер, тодішній начальник штабу нім. армії, записує в щоденнику за 17 червня 1942 таке: «Кав. корпус Белова тепер кружляє в районі на захід від Кірова. Це людина, що за нею нам приходиться кинути не менш семи дивізій». У важливому моменті в 1942 р. козацький кав. корпус ген.-лейт. Соколова перебуває із самостійним кав. завданням у німецькому тилу 135 днів, аж до успішного повороту через фронтову лінію.

Кінноту уважають доповненням, а ніраз якоюсь замінкою, танкових і механізованих сил. Її стосують з успіхом за таких умов тегену, клімату й логістики (постачання), коли годі вжити танкових частин. Вона особливо добре придається до операцій в болотнисті по-

ри року, коли танкові дії дуже обмежені. Не-послабне покладання на кінноту як окремий рід зброй стойть у різкому протиєнстві до недавного скасування кавалерії в американській армії. Слід іще відмітити тут одну цікаву особливість: незвичайний ступінь ініціативи й сміливости дій, дозволений кавалерії, порівняно з іншими родами зброї СА. Ініціативності домагаються тут усі підручники; воєнний же досвід показує, що особливу вагу кладено на пригадування «Бойового уставу кінноти», що «кіннота мусить бути вихована в дусі сміливих і відважних розв'язок».

Саперно-інженерна й хемічна служби. СА призначує своїм фронтовим родам зброї, в першу чергу піхоті, та тиловим службам багато таких завдань, що їх на Заході звикли вважати ділом піонірських частин. Сов. піхота не лише окопується сама, але несе багато труду біля виконування вогневих становищ для «окопаних» танків і для гармат, включно з безліччю запасних та фальшивих атрапних становищ. Витривалість сов. вояка тут використовується до краю. Вже було згадано про ролю піхоти в «розміновуванні» мінних піль; вона відограє велику роль і при маскуванні, фортифікуванні, будові мостів, закладанні надорожніх засік, розбудові становищ та достачає робучих рук для інших побудов. Саперних частин вживають головно як вишколено-го ядра технічного керівництва великомуштабними побудовами та для будови спеціальних мостів тощо. Їх знаряддя й методи дуже часто примітивні (напр. будова мостів із круглякового дерева почесез річки й багна), алеж здебільшого вповні успішні.

Ще одна, може найголовніша, функція боївих саперів це виконування зрывів і закладання земляних мін та інших вибухових речовин. СА розпоряджає великим багатством таких мін і вміє імпровізувати нові, подібно як будувати пастки всіх гатунків. Під Курськом у 1943 р. було закладено на 1 квадр. км 1 700 противірілецьких і по 2 000 протитанкових мін. У Києві і в Севастополі в 1941 та 1942 рр. детонували запалювані на віддалі міни та знищили цілі бльоки домів вже після того, як німці зайняли ці міста. Сапери обслуговують і вогнемети (один батальйон у кожному піхотному корпусі).

Воєнно-хемічні частини (БХВ) обслуговують «отруйні речовини», димні та запальні матеріали; може, в майбутньому вони обслуговуватимуть бактеріологічну зброю. Ця зброя має ту перевагу, що її можна стосувати скрито і відверто та що надається для підривного вживання. Галасливі обвинування, мовляв, США плянують і ведуть досліди бактеріологічної війни та застосували бактерії в Північній Кореї, може послужити вказівкою, що СССР сам готовиться до бактеріологічної війни.

Зреферував ОГ.

Б. П. Стаків

Сім років українсько-японських взаємин, 1934-41

(Розділи з книжки спогадів «СИЛЮЕТИ ПОСТАТЕЙ І ФРАГМЕНТИ ПОДІЙ»)

Українська політична мемуаристика з міждіб'я двох світових воєн є надто вбогою, щоб на підставі джерельних студій і досліджування її можна було дати вичерпну картину розвою української політичної думки за той час, перевести всесторонню аналізу поодиноких подій і політичних плянів, заходів та зусиль і, базуючись на цій аналізі, зробити відповідні об'єктивні висновки для сучасності і майбутнього. Політичні та громадські діячі того часу з різних — в більшості випадків, мабуть, із незалежних від них — причин не зафіксували у своїх спогадах або окремих політичних творах ні поодиноких подій, учасниками чи споглядачами яких вони були, ні не висловили своєї оцінки та погляду на важливі справи загальнонаціонального значення.

Може дехто сказати, що активним учасникам історії не так уже легко писати про події недавного минулого, мовляв, для писання спогадів потрібні і відповідний вік такого діяча (Й. В. Гете радив, напр., дочекати 70 року життя!), і відповідна часова перспектива, без якої спогади про події та постаті мають звичайно дуже суб'єктивний характер. Але з досвіду чужих народів знаємо, що такою нічим не обґрунтованою стриманістю і «скромністю» не керуються політичні діячі цих народів, інакше за вітринами книгарень у всіх країнах світу не появлялося б стільки видань мемуаристського характеру за останній час, зокрема за час другої світової війни. Дехто, мабуть, скаже, що політична ситуація України і нашого народу ще не дозволяє писати про справи недавного минулого зовсім відкрито, докладно і детально, бо, мовляв, за всім цим пильно стежить вороже око і ворожа рука матиме можливість доповнювати картотеки своїх поліційних і розвідувальних установ даними, винотованими власне з цих спогадів.

Ми однак твердимо, що вже пора зафіксувати події та справи, що мали місце в українському житті до 1941 року. Ці події є вже історичним минулім, здатним для дослідів у наукових кабінетах українських істориків, соціологів, юристів і економістів залежно від того, яких ділянок національного життя ці справи стосувалися. Але й про справи після 1941 року можна, на нашу думку, вже тепер писати, зберігаючи при цьому тільки деякі заходи обережності, головно щодо осіб, які залишилися і живуть на батьківщині.

Чому треба уважати дату 1941 року межовою?

Поперше, якщо брати до уваги формально-правний бік справи, то у всіх цивілізованих країнах світу вдомашнівся звичай, що після 10 років архіви стають доступними для дослідників за винятком хіба дуже таємних документів, зміст яких є ще актуальний поза той окреслений час. Останньо в деяких країнах підвищено цей термін на 15 років.

Подруге, 1941 рік створив велику цезуру в політичному житті України вже самим фактом, що в тому році територія нашої батьківщини стала експериментальним полем для ворожих українській державній самостійності імперіялізмів і тереном дій посиленого українського революційно-визвольного руху. Можемо цілком сміливо твердити, що тоді розпочалася нова доба визвольної боротьби України.

*

Одночасно треба ствердити, що революційна і політична діяльність **Організації Українських Націоналістів — ОУН** досі не зафіксована в достатній кількості публікацій документарного і мемуарного характеру, щоб на підставі таких видань можна вже нині написати історію революційної боротьби і визвольної політики цієї організації за час від її постання до поширення її революційної діяльності на всю українську етнографічну територію. Стартом до такого поширення був саме **1941 рік**.

Історія української політичної думки останніх десятиріч залишиться тільки фрагментом, якщо в ній не буде узгляднена історія ОУН. А такої історії ще не можна писати, бо немає ще зафікованих всіх елементів та фактажу з революційної та політичної діяльності цієї політичної організації українського народу.

*

Зокрема дуже вбогими є мемуаристика і документація з діяльності української зовнішньої політики в цілому і поодиноких зовнішньо-політичних акцій, контактів та взаємин зокрема.

Всі ці моменти є спонукою для автора зафіксувати в цьому циклі статей **фрагменти** із взаємин між ОУН і японськими політичними та військовими діячами і накреслити **си-**

люсти тих, хто в цих взаєминах і контактах приймав активну участь, а то й виконував

тільки досить скромну роль спостерігача подій і постатей.

1. ГЕНЕРАЛ ОШІМА -- ВОЯК І ПОЛІТИК КРАЇНИ СХОДЯЧОГО СОНЦЯ

Член ПУН-у і уповноважений представник ОУН в Німеччині сотник Ріко Ярий, завданням якого в Берліні було не тільки підтримувати зовнішньо-політичні взаємини з німецькими відповідальними політичними та військовими колами, але й шукати контактів до дипломатичних представництв тих держав, в яких не було ні представництв, ні окремих представників ОУН, зумів впродовж своєї діяльності на берлінському дипломатичному паркеті здобути собі в німецьких колах таке довір'я, пошану і особисті політичні позиції, що ті кола дуже радо давали йому до послуг свої зв'язки до поодиноких дипломатів інших європейських та позаєвропейських країн. Одним із найкращих і найодвертіших таких посередників був пенсіонований підполковник цісарської служби Курт Гребе, який в німецьких політичних і військових колах втішався визнанням всіма становищем знаменитого знавця української проблеми, а в українських колах УНДО і ОУН — справжнього приятеля української визвольної справи. Зокрема як організаційний референт «Європейського конгресу національних меншин» і як колишній посол до польського сейму він розпоряджав знаменитими контактами до міністерства закордонних справ на Вільгельмштрасе. Кожний з чергових директорів департаменту східніх справ цього міністерства мав завжди прихильне вухо для порад і сугestій пполк. Курта Гребе, політичними приятелями якого з українського боку були не тільки полк. Євген Коновалець, сот. Р. Ярий та сот. Сидір Чучман, але й д-р Дмитро Левицький і українські посли у варшавському сеймі пані Мілена Рудницька, Зиновій Пеленський, Василь Мудрий, д-р Любомир Макарушка, Володимир Загайкевич та інш., тобто передусім ті посли УНДО, які на женевському паркеті Ліги Націй боронили права українського народу під польською окупацією.

Коли влітку 1933 р. сот. Ярий сондував у міністерстві закордонних справ можливість відповідної рекомендації з німецького боку для нав'язання поважного політичного контакту з амбасадою Японського цісарства, то йому поручили тоді звернутися за посередництвом пполк. Гребе до тодішнього цісарсько-японського військового аташе полк. Гіроші Ошіма, який у своїх розмовах з німецькими дипломатами нераз висловлював своє велике зацікавлення українською справою і бажання дістати солідні зв'язки до поважних українських політичних кіл, принципово вороже наставлених до большевизму і СССР.

Полк. Гіроші Ошіма — пізніший генерал і

японський амбасадор у Берліні, тобто офіційний представник не тільки уряду, але й цісаря — був довіреним речником тих японських політичних і військових кіл, які свою зовнішньо-політичну концепцію будували на традиційній ворожнечі Японії до російського імперіялізму і на засаді, що Росію треба відіпхати від Тихого океану, усунувши її політично і територіально зовсім з Далекого Сходу. Ця антиросійська й антиболшевицька концепція особливо плекалася серед старшин Квантунської армії, що була розташована на азійському суходолі і на рахунок якої треба мілітарно і політично брати всю манджурську кампанію 1931 р. Японський прем'єр під час другої війни ген. Гідекі Тоджо, особистий і політичний приятель Ошіми, був висунений на цей пост «квантунською офіцерською хунтою», яка мусіла однак зобов'язатися перед відповідальними колами воєнно-морської флоти, що вона не загострюватиме взаємин з СССР.

Для постійних безпосередніх контактів з ОУН Ошіма висунув одного з своїх довірених співробітників у бюрі воєнного аташе майора Томочіку, який дістав наказ стало інформувати його про зміст усіх політичних розмов і про цілість справ. Ошіма також сам особисто надалі докладно цікавився українською справою і використовував кожну нагоду перебування полк. Є. Коновалця в Берліні для зустрічі з ним, щоб бути в курсі українських справ. Пізніше, коли він став уже амбасадором, він постійно запрошує відповідальних діячів ОУН до себе в гості для обміну думок і пильного студіювання становища в Україні. При цих відвідах був звичайно також майор Томочіка, а коли його відкликали до великого генерального штабу в Токіо, підвишивши його до рангу підполковника, — кожночасний цісарсько-японський військовий аташе в Берліні разом із своїм зв'язковим старшиною для українських справ.

Амбасадор Ошіма постійно підкresлював, що в Японії — в політичних колах і у великому генеральному штабі — існують велике зрозуміння та симпатії для визвольної боротьби України, що у великій розигрі з російським імперіялізмом на Далекому Сході треба мати союзника в безпосередньому західному сусіді Росії — в Україні. Він обстоював думку, щоб кожний японський військовий аташе в Берліні студіював українську проблему і щоб в його бюрі постійно був зв'язковий старшина, який докладно орієнтувався в українському питанні.

За час семи років — 1934-1941 рр. — такі військові аташе пильно вистудіювали українські

їнську проблему, зокрема її революційно-визвольну течію: **генерал Кавабе** (1938-1940рр.) і **генерал Окамото** (1940-1941 рр.).

В характері зв'язкових старшин для українських справ діяли за той час такі офіцери цісарсько-японського великого штабу, аташовані до бюро військового в Берліні: **майор Томочіка** (1933-1935 рр.), **підполк. Усуі** (1935-1937 рр.), **підполк. Манакі** і його співробітник **майор Нагата** (1937-1939 рр.) і **підполк. Ямато** (1940-1941 рр.).

Всі вони дістали з Токіо письмові признання за свою роботу і авансували на один ранг вище або вже в ході своєї діяльності, або після її закінчення і відкликання назад до Токіо. На японських бойовищах другої світової війни вони виконували відповідальні штабові або політичні завдання: в Китаї, Індо-Китаї, Індонезії і Бірмі.

Докладно і детально про всі ці справи буде сказано в дальших розділах.

*

Вже на цьому місці уважаю за доцільне подати, хто з українських політичних та військових діячів стояв тоді у взаєминах з офіційними представниками далекосхідньої «країни сонця».

Про полк. Євгена Коновалця і сот. Ріка Ярого я вже згадав. У різний час при різних нагодах офіційні зустрічі або постійні взаємини з боку ОУН мали:

генерал-полковник Віктор Зелінський, **генерал-хорунжий Микола Капустянський**, **генерал-четар Віктор Курманович**, **полковник Андрій Мельник**, **поручник Михайло Колодзінський** (пізніший полковник Карпатської Січі — Гузар), **поручник Олекса Гасин** (пізніший полковник УПА — Лицар), **Іван Габрушевич**, **Ярослав Барабановський**, **Володимир П. Стаків**, **Микола Митлюк**, **Орест Чемеринський** («Ярослав Оршан», розстріляний німцями в Києві в грудні 1941 р.), **Михайло Качмар** та ін.

В основному однак ці офіційні зв'язки лежали в руках полк. Є. Коновалця і сот. Р. Ярого та автора цього циклу статей.

Вже під час першої розмови, в якій взяли участь з японського боку тодішній полк. Г. Ошіма і майор Томочіка, а з українського — сот. Р. Ярий, виникло питання створити в Токіо офіційне представництво ОУН або післати туди, бодай для втримування постійного зв'язку, одного члена ОУН. Японські співрозмовці підкреслювали таку потребу, аргументуючи її м. ін., фактом, що в Манджурії — зокрема — в Харбіні — живе кільканадцять тисяч українців, які охоче включаються в протиболішевицьку діяльність. Це антиболішевицьке ставлення важливе також тим, що на Зеленому Клині (Примор'я і Приамур'я) великий відсоток тамошнього населення складають українські поселенці. До того в далекосхідніх

з'єднаннях червоної армії українці творять майже більшість.

Від висловлення такої сугestії чи навіть пропозиції аж до її реалізації було досить далеко. Передусім треба було знайти добривільця, що погодився б поїхати «на інший кінець світу». Далі такий кандидат мусів відповісти не тільки тим вимогам, які кожному членові ставила ОУН, але й вимогам дипломатичної оглади і політичної зрілості та розгорненості.

В чергових розмовав виявилося, що японські старшини є дуже точно зорієнтовані в українській визвольній проблемі, що японські посольства у Варшаві і Букарешті стежать не тільки за політичним життям українців у Польщі і Румунії, але також і за життям у підсоветській Україні.

При цій нагоді розмова якось зійшла на українсько-польські пересправи в Лізі Націй де окрему комісію для дослідження польської «паціфікації» в Галичині очолював японський дипломат **Сато**, в якого особисто інтервіював полк. Є. Коновалець, що до 1936 р. постійно перебував у Женеві. Ошіма з'ясовував і оправдував тодішню поведінку японського голови цієї комісії тим, що політична практика цієї міжнародної інституції базувалася на дивній засаді підкреслювати слухність справи і обвинувача (українські скарги), і обвинуваченого (оправдання польського міністра закордонних справ Августа Залеського).

— Сато був тільки жетвою женевської дипломатичної аритметики — говорив Ошіма. — Але завдяки головуванню в цій комісії він став одним з наших добрих знавців східно-європейської проблеми, а зокрема української. Японія не є вже членом Ліги Націй і наших дипломатів ніхто не примусить тепер займати двозначне становище. Хіба, що вони робитимуть це з власної ініціативи, або на доручення нашого міністерства закордонних справ.

Була це одвертість, гідна радше вояка, а навіть політика (що заступає свою концепцію), ніж дипломата. Генерал Гірооши Ошіма мав справжню вояцьку натуру: любив говорити правду і вмів цю правду обстояти. Відомою є його дуже драматична дискусія з Ріббентропом на Темпельгофському летовищі, коли «Гітлеровий дипломатичний комівояжер» відлітав до Москви, щоб підписати договір із Сталіном. Менше відомою є однак така ж його одверта розмова з тим самим Ріббентропом після окупації угорськими військами українського Закарпаття.

Це однак аж ніяк не означає, що японський генерал-амбасадор був кепським дипломатом, він тримався тільки засади, що його «не вислали ні ціsar, ні ціsarський уряд за кордон на те, щоб обріхувати партнера, навіть якщо б це мало виходити на користь моїй кра-

їні». Методи його дипломатії різнилися від тих методів, які поточнно називають «класичною дипломатією»: замість недомовлень він уточнював справи конкретно, замість робити натяки він ясно висловлював свій погляд, замість втікати до двозначностей він радше мовчав, якщо не смів висловлюватися одверто. Завданням дипломата, в його розумінні, було здобувати довір'я для політики власної країни і віддячуватися партнерові таким же довір'ям. І, здається, що в цій його засаді можна знайти розв'язку для його трагічного політичного становища.

Ошіма, вихований у військових традиціях безпосередності і одвертості, — його батько був видатним генералом і втішався великим довір'ям цісарського оточення, — повірив, був, мабуть, у по-акторські заграну «безпредність і одвертість» диктатора Німеччини, який позував на вояка «чистої води». Політика Ошіми і його політичних однодумців з Квантунською армією була спрямована передусім на те, щоб «оточити большевицького колоса російського імперіялізму» і поставити його на коліна. Треба пригадати, що т.зв. німецько - японський антикомінтернський договір, підписаний в листопаді 1936 р., був сконцептований не міністерствами закордонних справ обох країн, а Ріббентропом (що був тоді тільки «амбасадором для окремих доручень») і полк. Ошімою, тодішнім цісарсько-японським військовим аташе в Берліні.

Будучи послідовним пляновиком «політики оточення СССР», Ошіма шукав партнерів для такої політики не тільки в державних західноєвропейських націях, але й серед політичних сил тих народів, що були поневолені російсько-большевицьким імперіялізмом. Орієнтуючись при цьому на сили безпо-

середньої політичної дії, він мусів скоріше чи пізніше знайти шлях до ОУН.

З великим огорченням він згадував невдачу місії Юзефа Пілсудського в Японії 1905 р. і факт, що російсько-царська армія на бойовищах в Манджурії під час російсько-японської війни 1904-1905 рр. у великій кількості складалася з українських вояків, які боролися надзвичайно хоробро і завдали багато втрат японцям. Останній факт він окремо підкреслив у розмові з генерал-полковником Віктором Зелінським, який за хоробрість в одному з манджурських боїв став генералом і дістав царську золоту шаблю. Це, на його думку, не сміє вже ніколи повторитися.

Чи думав ген. Ошіма над тим, коли інтернований альянтами в Німеччині він влітку 1945 р. довідався, що в Манджурію вмаршулаsovєтська армія, в склад якої знову входило багато українців, і що шефом советської контрольної комісії в Токіо був назначений генерал-українець — Дерев'янко?

Такій можливості в майбутньому, а її ген. Гіроши Ошіма та його політичні однодумці мусіли теоретично враховувати, була протиставлена політична концепція, на якій в 1934-1941 рр. будувалася японсько-українська співпраця, партнером якої з українського боку була ОУН, точніше висловившись, — Провід Українських Націоналістів.

Що такої можливості не можна було оминути, в тому не має вини ні по боці японських (зокрема ген. Ошіми), ні — українських партнерів. Організація Українських Націоналістів була ж примушена європейським союзником Японії — Німеччиною організувати збройну боротьбу роти німецького імперіялізму і німецької окупації України.

(Далі буде)

Дальші розділи цього циклу статей:

2. Подорож члена ОУН до Японії
3. Генерал Кавабе про „вишневу країну“ і „країну черешневого квіту“
4. Білий шовк — символ жалібного співчуття
5. Японці на Закарпатті
6. Фінляндське інтермеццо — зима 1939 р.
7. Генерал Окамото: „Коли в Україні жнива?“

Сот. УПА В. Ворон

На мандрах скелету старшинської школи УПА

Заки перейти до поданого періоду моїх спогадів, дозволю собі завернути це в минуле, щоб нав'язати до вже опублікованих у «До зброї» спогадів пор. З. Семенова про другу старшинську школу УПА в Карпатах (див. З. Семенів: Другий випуск старшинської школи УПА «Олені», «До зброї» в 17-30, листопад 1952, стор. 18 - 25).

Після зради осетинця поручника Каца, інструктора зброєзнання Другої старшинської школи УПА «Оленів» в Карпатах та в висліді того — після трагедії під горою Болтом біля с. Липи, обі вишкільні сотні кінчали випуск окремо. Перша сотня під командою хор. Щи-

Пополудні тураганний вагонь, а далі і власна розвідка — принесли нам невеселу вістку про наступ большевиків на табір школи та про ліквідацію її штабу включно з її командиром май. Полем.

Друга сотня командира Коника, що досить щасливо вийшла із цього несподіваного заскочення, відійшла в протилежному напрямку і ми з нею вже більш не зустрілися.

З поміж інструкторів — при першій сотні остався пор. Ярема від полової служби та партизанської тактики, пор. Крутій (наддніпрянець) від піонірки, д-р Кум (жид), що викладав службу здоров'я та сам

Фрагмент із присяги другої старшинської школи УПА «Олені»

та, — в якій і я був кандидатом на старшину, — вже напередодні насоку большевиків, тобто 14 жовтня 1944 р., на наказ командира школи май. Поля відійшла в гори в південному напрямі. Маршуючи потоком Глубока ми перейшли під вечір через річку Мізунку і вже в темноті вийшли на сам вершок гори Шавна. Зриви мадярських потягових мін, на які натрапило наше переднє забезпечення, примусили нас задержатися. Не маючи змоги розміновувати в темряві, ми розташувалися на самому шпилі гори, хто де стояв. Вранці, з чотирьома раненими, ми обережно і з трудом спустилися вниз над малий потічок.

сотенний, хор. Щит від стрілецького вишколу, внутрішньої служби та впорядку (муштри). Інші інструктори, як от пор. Береза, пор. Степовий (обидва наддніпрянці) та сот. Боровий, при школі відпоручник Головного Військового Штабу, залишились при другій сотні.

В тому часі більшість з поміж нас мала вже за собою одномісячний рекрутський вишкіл у вишкільній сотні «Тигрів» на школі кадрів ОУН під горою Лютою біля с. Липи та три місяці самої старшинської школи, яку ми проходили під час переходу фронту. Про повний шести місячний курс після розбиття

школи не могло бути мови. Близька зима, натиск ворога та запотребування в терені на людей із партизансько-військовими знаннями промовляли за припіщеним випуском старшин.

Хоч ворог бльокував нам доступ до сіл, що були для нас базою прохарчування, та хоч як намагався нас за всяку ціну оточити й зліквідувати, все ж таки наша сотня з партизанською впертістю та витривалістю, міняючи серед безупинних маршів постій та харчуєчися здебільшого грибами й пізніми лісовими ягодами, витримала до офіційного закінчення.

З обох масивів лісів між річками Мізунюю-Свічою-Чечвою, що служили нам останньою «полігоном», приемно згадується тиха поляна в дорічні потоку Погарецька і річки Ілемка, де ми проходили останній тиждень вишколу. Погідна осінь, затишні колиби й обороги, запашне сіно, дивний — немов перед бурею — спокій від ворога, а головне сяке-таке постачання харчами, дали нам змогу нарешті належно відпочати.

От і на цій поляні застало нас 26-те листопада 1944 р., — дата, що сама по собі власне нікому нічого не говорить; але для нас це був святковий день, день закінчення старшинської школи нашої першої сотні. За нами, немов у кошмарному сні, залишились цілі чотири місяці боротьби за знання й існування. Сьогодні й ми міцно та гордо стискали в кишенях порваніх мундирів-лахміття роздані нам зосвідчення. Я особисто був особливо зворушений при відчитанні наказу. Хоч уже на школі на самому початку мене вирізнили функцією заступника ройового, а в останніх двох місяцях передали мені команду роя, то все ж таки перша льокта, що мені припала, була для мене найбільшою почестю. Г'яльох із сотні, а саме, Шрама, Чайку, Тура, Клоса й мене подано для затвердження до ступенів старших булавних до Крайового Військового Штабу УПА-Захід.

Ще того самого дня ввечері відправлено абсолютнів школи згідно з призначенням в терен. Обірвані, декотрі босі, але з запалом в очах, пращаючися й бажаючи собі взаємно успіхів, зникали група за групою в темному лісі. Вони знали почуття обов'язку — на них ждав терен. Розійшлися, але не всі. На місці залишилось нас 20.

Мандрівний скелет старшинської школи УПА

При світлі вогнища я розглянувся по залишених: самі вибрані. Зібраних у лаві «залишенців» вибив із задуми сотенний Щит. Він коротко з'ясував призначення нашої групи та важливість нашого завдання, як скелету старшинської школи. Згодом розділив функції, звернув увагу на конспірацію групи та під кінець потішив нас відпочинком у Чорному Лісі. Не зважаючи на те, що мрію не одного з нас було приступити до активної боротьби з ворогом, значить піти до праці в терен, ми в душі тішились, що мали честь належати до цієї малої групи.

Організаційно скелет складався з командира та з його почету, із спецгрупи для розвідки і зв'язку та з роя охорони. В склад почету хор. Щита входив бунчужний, ст. бул. Запорожець, кол. чотовий хор. Крук, д-р Кум та інструктори — поручники Ярема і Крутый. Спецгрупа складалася з колишніх ройових Аскольда, Бурого і Чичирка під командою колишнього чотового, старшого булавного Симпатичного. Рій охорони начисляв 10 людей, а команду над ним передано мені. В його склад входило вісімох абсолютнов школи, а саме: Шрам, Чайка, Тур, Клос, Лютий, Мізунь, Липа, Ворон, — та ще Стюпа й Санітар, які школи не кінчали.

На озброєння скелету складалися: два ручні кулемети Дехтярова й «чешка», позатим — по половині автоматично зброя і рушниці. Половина людей мала ще пістолі.

Наш рейд у Чорний Ліс мав за завдання не тільки зійти дещо з гір на відпочинок, але в першу чергу пов'язатися з командуванням УПА. Нова ситуація, що створилася з приходом большевиків, вимагала

— як у питанні поповнення кадрів старшин і підстаршин так і цілості УПА — реорганізації й іншої тактики, ніж це було під час німецької окупації. Щодо самої старшинської школи, то пекучі втрати, нанесені школі зрадником Кацом, мусили бути поповнені, а командний і інструкторський склади знову з'єднані. Мова про таке могла бути лише на весну, значить, треба було пов'язатися з командуванням та, зашившися кудись на зимовий час, ждати на рішення. Передбачувано тяжку зimu — підбольшевицьку.

Ще того самого вечора ми виrushili вниз руслом річки Погарецька, що впадає до Ілемки. За нами залишилось вміло замасковане місце однотижневого постою та столочена поляна, а з тим і останні спомини із старшинської школи.

Наш маршрут після виходу з глухих лісів мав проходити селами. Кожний уже думав про відвошивлення, гарячу купіль, чисте білля. Були й такі, кому привиджувалися вже дівчата.

Зустріч із боєвими відділами

Другого дня наша розвідка донесла, що в поблизу знаходиться сотня Заморського. Вислано зв'язкових. а ті принесли нашій групі гостинне запрошення. Командиріві нашої групи йшлося про докладну розвідку в дальшому терені; всім було також цікаво побувати серед бойової сотні.

Ми знаходились на терені куреня командира Журавля, в склад якого входила і сотня Заморського. На сході Журавлів курінь сусідував із куренем командира Летуна, через терен діяння якого ми саме мали проходити.

В сотні Заморського нас прийняли з українською гостинністю. Вони саме вечеряли. Кухар пожалував обірваних «офіцерів» та щедро і досконально ділив густу горохов'янку, варену на м'ясі. Братва, наївшись досконально, поклалася під ялиці. Скорі знайшлись трохи знайомих друзів. Відряджені щолиши вчора з нашої сотні до командира Заморського, вони вже парадували в приличних одностроях. Новоспеченні ройові зорганізували нашвидку дещо тютюну й ми закурили з нагоди такої скорої зустрічі. Посипались жарти, що їх перервала аж вечірня зоря (відбій). Не один з нас зображення цієї ночі на ще один сумний досвід: з'їсти дві повні їдунки горохової зупи для доброго вояка це дрібниця, але витримати здуття від недовареного гороху — це трішки складніша справа. Не було жарту; дехто зовсім не спав цієї ночі й качався попід дерева; хто ж часто бігав у корчі... До одного навіть покликано серед ночі д-ра Кума. Пізніше ми калялися й обіцювали більш не грішити обжирством.

Під вечір другого дня сотня Заморського, а з нею й наша група, подалася ближче с. Ілемні. Ліси, на терені яких ми зараз знаходились, тягнуться від річки Свічі в прямій лінії на схід аж до райцентру Перегінсько, а за Перегінським далі на схід пішов уже Чорний Ліс. В північній частині згаданого масиву часто стрічалися більші й менші полонини, а на них колиби, обороги, а то й стодоли з сіном. Тут населення випасало вівці. Ті полонини та сіно по колибах були ідеальними для квартирування тим більше, що вже брав мороз.

На Федорівській полонині над річкою Ілемкою ми квартирували вже два дні. Мав прибути сам курінний Журавель. Від нього хор. Щит сподівався отримати вичерпну розвідку. Самого курінного я знав з видження ще з часів школи кадрів. Він був тоді сотенним і квартирував недалеко нас, де й вишколювалися сотні — його, Ясьміна й Шила.

З охороною і з початком командира Журавля, — всі на конях, прибула й вояк-дівчина, в якій ми пізнали полтавку Марійку. З автоматом на грудях, санитарною сумкою при боці, — ніби вродилася на коні, — ця наддніпрянська красуня закрутила голову всім дослівно. Я бачив досі багато жінок у підпіллі, бачив навіть цілу чету дівчат під час рейду загону командира Рена, але ця дівчина мала в собі щось інакше, бойове, партизанське. Дружність і самопосвята до-

повнили її красу. Наш Стъопа, лкого випадок у ми-
нуому звів був з цею дівчиною, заки вона попала
до УПА, був у ній закоханий по вуха. Мабуть, збуди-
лися у нього спомини, бо на її вид, а ще до цього в
товаристві вищих командирів, він почевонів, як рак.
На дотинки товаришів, що його Марійка «всякла»,
єміло відгризився та, сміючись говорив: «Називається
ся годі, знайду кращу, і то — скоріш за вас». Як зрештою пізніше показалось, словам пристійного кучеря-
вого Стъопи можна було вірити. В жінок він мав
особливі зачісти.

Курінний Журавель доніс, що впоблизу з'явилися
большевики і радив хор. Щитові остатися ще при
сотні. Сам від'їхав.

Саме я Й Тур маячили в гарячці під купою шинель
та коців, як на заставі загрохотіли кулеметні й автом-
атні чергі. На неї наскочила большевицька стежка,
та обстріляна — в поспіху втекла. Можна було сподіватися
віорожого наступу, а що і в сотні було дес-
кількох перестуджених, то доцільним було відсту-
пiti. Зігріті після спожиття приписаних д-ром Ку-
мом таблеток, щільно закутані в коци, ми з допомо-
гою товаришів ступали нога за ногою, мов на похо-
ронах, посередині сотні. Ворог залишив нас у спо-
кої.

Наши селяни — паша підпора

Покинувши сотню наша група подалася під с. Су-
ходіл. На нічліг ми зійшли в Медвежу. Цей присілок
серед лісу, яких три кілометри віддалений від села,
мав колись кілька господарств. Тепер тільки в одній
осамітненій хаті блимало світло. З інших «хиж» осталася
тильки одна пуста при дорозі над річкою та
ще самітна стодола на узбіччі на скraю ліса. Все ін-
ше пішло з димом в наслідок бою УПА, здається, з
німцями. Дід, що жив тут з дочкою та з осиротілими
внуками, ніяк не хотів дати нам розвідки про стан у
Суходолі. Ми були для нього чужі і він не довіряв
нам. Щолиш п'ятнадцятьрічна внучка, до якої ма-
буть, вже підморгнув Стъопа, налякавшись, що ми
підемо в село, вибігла за нами та кликнула: «На
всякий випадок обережно, товариші, ідіть у село, там
квартирують вані; тут можуть на вас напасті бан-
дити». Ми зрозуміли, що вона мала на думці і, виста-
вивши дві стійки, розкладались у сіні стодоли, що сто-
яла під лісом. Мала Гандзя видно підглянула нас у
темноті і, впевнившись ще більше, що ми свої, хоч
і незнайомі, здається переконала старого. Дідові жал-
ко стало, мабуть, бідних повстанців, бо згодом стій-
ковий привів старого до стодоли. Він хотів бачити
командира. З кошем «бандурки» та з банькою моло-
ка в руках старий просив зрозуміння за його негостинність та надмірну обережність. Присівши при роз-
кладному намі на тоці вогні, дід потрактував нас
бакуном та, смокчучи свою «запіканку», розбалакав-
ся на добре. Під час бою врятувалася тильки його, ця
за дорогою, хата та зайнята нами стодола. «Шміра-
ки», — тому що він вперто сидить на своїй Медвежій і
не хоче переселитися в село, як це зробили другі, —
переслідували його та слідкують за ним. Він не поки-
не своєї хати хоч і мали б вивезти його на Сибір. Зре-
штою, хто ж допоможе тоді своїм хлопцям? О, старий
знає всіх тутешніх повстанців! Він пізнає їх по голосі
та інших умовлених значках. Часто приходять чужі,
але їх веде завжди знайомий. Зовсім чужим дід не до-
віряє, бо це може цілком добре бути й «босота». В по-
дібний спосіб хотіли його вже часто спровокувати до
балачки. Наша група для нього також чужа, але гідна
поведінка, близька йому мова, ну та й внучка переко-
нали його. Деякі вже спали, а вогнище ледве жевріло,
як дід побажавши доброї ночі, потопав до своєї хати.

На світанку ми вже мали розвідку. Гандзя була до-
ськта в тітки над Суходолом; а ця знає дослівно все,
що кому потрібне. Отже, большевики ще вночі відій-
шли до села Липовиці, — розказувала вона стійко-
вому Стъопі, що саме вийшов на зміну. Видно док-
ладнішої розвідки хотіли Стъопа від дівчини й довго
щє б її «розпитував», якби поручник Ярема на нього не
нагримав. Остаточно це ж стійка, а не залицяння. Це

вистачало, щоб «невинного Стъопу» натягати кіль-
ка днів.

З Медвежої до Суходолу було добрих три кіломет-
ри. Пізнього пополудня ми ввійшли в село, де на нас
ждала приготована вечеря. Великі разові, — кажуть
також «зрібні», бо рапаві як сире полотно-саморобка,
— вареники та густе кисле молоко смакували нам
краще всіх страв у мами. Коли потемніло, ми пере-
йшли конспіративно окруженою дорогою в Чорний
потік біля села, де було декілька хат. Квартирувати
тут вигідно, бо далеко від людського ока та першо-
рядний терен до відступу. Нам ішлося не так про
відпочинок, як про купіль та генеральну чистку на-
ших мундирів. Примітивніша в одній обширній ха-
ті над потоком, ми нарізали купу дров та розкладли
в потоці велике вогнище. У всіх можливих баняках
та відрах, зібраних по тутешніх господарях, ми грі-
ли воду. Беручи під уяву примітивні засоби, це не
жарт протягом ночі викупатись, повідвошивловати-
ся, випрати, позалатувати та «випрасувати» одяг
дводцятим людям. Мов свіжо народжені, переодяг-
нені в чисте білля, якого по дві пари ми отримали
від місцевого господарника, та залишивши за собою
зіаріще брудного лахміття, ми відступили на день
до лісу. Квартируючи на краю лісу під Чорним вер-
хом, ми вперше від місяців мали змогу бачити віль-
ний клаптик світу. Перед нами внизу серед лісів
простягалася велика лисина, а на ній с. Суходіл. На
південний схід від нього видніла така ж сама друга
величезна поляна з селом Липовицею. Обі поляни
сполучувала річка Чечва, що випливала у стіп Сиг-
лісу Суходольського та, в'ючись на північ попри Лип-
овицю-Суходіл, зникала в села Луги, Спас, Стру-
тинь Вижній і Нижній та на півночі від району Рожнітів зливалася з річкою Дубою. З Липовиці
вздовж русла Чечви тягнулася дорога та лісова
«вузькоторівка».

Під вечір лісами, виминаючи Суходіл, наша група
підсунулась під с. Липовицю. Прийшлося ждати доб-
рої пів години, поки наші зв'язкові пов'язалися із
станичним. Несподіванкою для нас була тепленка
хата та приготовані для нас чисто застелені столи.
Хор. Щит заздалегідь замовив вечерю. Може десят-
ок причепурених дівчат та молодиць порався поміж
столами.

Нам було цікаво, що звело до купи стільки жіно-
чого роду. На жаль Стъопі, як на злість припала чер-
гайти на стійку. Обжирство повторилося наново, але
тим разом з вини кухарок, бо «вміли варити а не зна-
ли, як подати». Не сподіючися аж п'ятьох потрав, —
здебільшого картопляних, — наша братія позволила
собі забагато звичайної «ріпки» з молоком, капустою
та крупником, не залишивши місця на піднесені під
кінець вареники і баранину. Найгірше вийшов на
цьому однак Стъопа. Він не тільки що найкоротше
побував серед обожуваного ним жіночого роду, але
до цього мильно поінформований злобними колега-
ми, навіть не брався до пишних вареників і баранини.
Прямо не було куди. Після вечері під час дальшо-
го маршу по стрілецькому рядку часто передавалось:
«Стати! Стъопа пристав!»

Цеї ночі ми зробили добрий шмат дороги. Під кі-
нець маршу сипнув сніг, закриваючи наші сліди і зам-
ерзлу землю білим кожухом. Ми знаходились зараз
у підкарпатському терені на пересічній висоті від 500
до 600 метрів. За нами бовваніли засніжені Карпати.
Маршувати цим тереном було багато легше, але впа-
рі з тим ставало моторошніше. Ми відчували брак
карпатських гір, непрохідних нетрів і лісів. Там ми
почувалися свободно й безпечно.

Постоєм становила наша група у господаря під лісом
біля с. Пороги. Від тереноового господарника ми отри-
мали 100-кілову свиню. Дехто радо забавлявся в різ-
ника. Зварено прекрасний обід, а згодом і вечерю;
решту ж м'ясо й сала, насоливши, поділено на рівні
залізni порції. Цеї ночі ми хотіли долучити до сотні,
що квартирувала за горою в лісі. Від референтури
зв'язку ми отримали зв'язкового, що мав нас допро-
вадити до тaborу сотні. Ситі й задоволені, прислуха-

ючись до скрипіння й тріскання від морозу здоров'я буків, ми пробивалися глибоким снігом. Сніг падав цілий день і покрив землю доволі товстим шаром. Через те ѿ треба було частіше міняти переднє забезпечення. Врешті нам залишилося зо два кілометри дороги до табору сотні, тобто щоб зійти з гори вниз в глиб густого лісу.

Зв'язкові порозумілись на заставі і нас впущено до табору. П'ять бараків, розміщених в оборонному порядку, служили приміщенням для чотирьох чета командира сотні з початком, із ПЖ (польовою жандармерією) і зв'язковими.

Невільовна радість огорнула декого з нас, бо в командирові сотні ми відзначали нашого колишнього сотенного ще із школи кадрів, командира Шума. Причина було ще раз побачити цього молодого енергійного старшину. На перший погляд не легко було розгадати, що являє собою ця мала постать з обличчям дівчини, глибокими синіми очима та довгим льняним волоссям. Насправді, це був першорядний інтелігентний, гострий, але дружній партизанський командир.

Серед інших ми пізнали ще бунчужного сотні Стерню, зброяря Чалого (обидва надінпрянці) та чотового сотні Кривоноса, що на школі кадрів був моїм чотовим. Були й інші, але призабулися їх прізвища.

На привітання знайшлася й пляціна гострої, до якої ми добули свіже сало. До пізньої ночі ми всуміши розповідали собі взаємно всячину.

Наступного дня ми розглянулися до таборового життя бойової сотні. Роздягнене до пояса вояцтво починало день ранішньою «руханкою» (фіззарядкою) та миттям у замерзлому потічку, чи власне — в снігу. Своїй сотні Шум давав постійно якесь зайняття. Він зінав, що безділля приводить до лінівства, натомість сталій рух і зайняття підвищують бойову здатність та почуття вищевартості повстанчої одиниці.

Годину перед вечером ми були свідками трагічної картини. Я п'єшій раз у підпіллі бачив польовий суд та екзекуцію. Суд відбувався публічно, тобто в присутності зібраної в трилаві сотні та нашої групи, як гостей відділу. Судили трьох дезертирів із сотні, які не те, що здезертирували, але склали зброю та зрадили ворогові про місце постою.

Мені впав під час цеї розправи один цікавий момент; не тільки ціла сотня вигуком «куля зрадникам!» засудила обвинених на кару смерти, але й вони самі в обличчі смерті призналися до вини, а двох з них в останньому слові не просили помилування і вважали смерть за найсправедливішу для них кару.

На квартирах

Із сотнею к-ра Шума дворічним маршем, зійшовши першого вечора коротко на вечір в с. Прислоті, ми перейшли навпоперек Чорний Ліс та добились до старого табору під с. Грабівкою. Цим табором часто користувалися різні сотні.

Вечером ми сходили в село, робили застави, — головне сильну заставу від села Завою, звідкіля кожночасно можна було сподіватися ворога, — та цілу ніч квартирували в теплих хатах.

Одного дня, — а був сильний мороз, — ми залишилися дніврати в селі. Несподівано налетіли на заставу від с. Завою большевики. Застава відповіла сильним вогнем, однак ворог натиснув і змусив її до відступу. Вперше я побачив, що значить добра бойова сотня під командою холоднокровного, розважного командира. Рій за роєм вискачував без паніки з хат та змав становища. Почалась на добре перестрілка. Щоб відтягити населення, сотенний Шум зарядив відступ до старого табору. Після плянового відступу до лісу сотня зайняла становища біля табору і добре замаскувалась. Больщевики, що йшли по слідам, заважили колиби з чатиння, то ж з догідних становищ добру хвилину обстрілювали табір гураганним вогнем. Коли впевнилися, що там немає ні живої душі, кинулися наповном пропускаючи, що буде що робувати. Сотня привітала їх цільним вогнем. Хоча це й була «спецгрупа по боротьбі з бандитизмом», однак, залишивши декількох убитих на полі бою, вона вті-

кала, як тільки могла. Щолиш після декількох годин, коли ми спокійно робили перекур в глибині лісу, большевики отримали підсилення й поважилися піти ще раз на табір, який, до речі, вже однаково був розконструйований, і його спалили. Переслідувати сотню вони не зважилися.

До відділу прибули якісь кіннотники. Зразу можна було пізнати, що між ними є вищі командири. Один з-поміж них кремезний, це й був курінний З., до куреня якого належала сотня Шума, а другий — середнього росту, рудавий і більш на обличчі — командир Грім, що очолював місцеву воєнну округу УПА. Наш сотенний хор. Щит і пор. Ярема довго розмовляли з к-ром Грімом. Опісля оба прибулі командири познайомилися з нашою групою.

Ми не радо проходилися з сотнею Шума, що дісталася наказ відійти. Одержавши зв'язок, ми долучили до сотні Шрама. Табір цього відділу стояв під с. Хмелівкою. Здоровенні колиби, ущільнені мохом та великі вогнища посеред них давали вповні захист перед морозом надворі. З сотнею Шрама ми гостювали кілька разів у Хмелівці й у Глибокому. Наша група квартирувала по селах завжди в двох близьких хатах і окремо забезпечувала себе алармовими стійками. Наш охоронний рій тримався все разом. Місцеві села були багатіші за гірські так, що відступаючи ранком в ліс, кожний вояк дістав від населення гостиниця.

Вишколюємо новобранців і воюємо

Одного вечора прибула до Хмелівки невишколена сотня новобранців під командою к-ра Олега. Можливо, що за дорученням к-ра Гріма, ми долучили до цього відділу, щоб дати новобранцям кількаденний рекрутський вишкіл. Ще той самої нічі, ми взяли зі собою харчі та подались з відділом Олега на північних заходів в сторону с. Красна. У проміжних постах в глибині Чорного Лісу, а згодом після переходу річки Лукви, в лісах під Красною наша група зайнялась практичним вишколом відділу за пляном зайнятий, розпрацьованим хор. Щитом.

Село Красна розкинене навпоперек шоси, що тягнеться з півночі на південь у Чорний Ліс. Около вісім кілометрів в південнозахідній стороні лежить район Перегінсько. З цієї сторони при шосі недалеко тріангуляційного пункту знаходитьться большевицький обсерваційний пункт. Залога бункру, — 7 людей, — була добре озброєна й споряджена радіостанцією. З уваги на можливе доношництво, та ще й тому, що з бункру було видно село, як на долоні, ми сходили в село вночі й таки за ніч відступали в ліс.

Другої ночі досвіта, коли відділ відходив із села, щолиш в останній хвилині, як тилове забезпечення переходило попри наші квартири, службовий по сотні пригадав собі повідомити нас про відхід. Наш алярмовий скоро побудив усіх і ми спішилися, щоб не залишити відділу відкритим. Все ж таки зав'ючення коњя, що його ми тримали для транспорту тягарів, заbralо нам децю часу. Надворі сіріло. В тому моменті на горі з ліва, приближно в стороні, кудо ми мали відступати, впали стріли. Пор. Ярема та хор. Козак, що долучив останньо до нашої групи, мабуть, як майбутній інструктор, побігли на горб, щоб розглянутися в ситуації. У міжчасі ми висунулися стрілецьким рядком до крайніх хат і вичікували повороту Яреми і Козака. Хвилину пізніше посипалися густі автоматні черги на горбі. «Больщевики!» — промайнуло у кожнього з нас.

Іти слідами попередніх було б безглуздям. Із вістрілів довкруги села ми впевнилися, що це плянова акція і що село оточене. Треба було скоро діяти та шукати додігного виходу, поки ще не розвідниться на добре. Хор. Щит розгубився. Мого роя він післав пробувати щастя на південному напрямку, а сам осів з рештою поміж хатами. У боях ми новики, пороху не нюхали, але в найбільшому порядку, як це нас вчили, ми кинулися у розстрільну. Чи мало б це бути правдиве перше бойове хрещення? Я, що зачислився до сильних, носив останньо сам «дехтаря», Чайка — «чешку».

Ми вже були зо 100 метрів за хатами, коли Чайка шепнув: «Большевики!»

Дискутувати не було часу. До ліса був іще добрий шмат чистого поля. Можуть нас висікти до останнього. Кажу завернути. Таким самим порядком відступаємо назад поміж хати. По нас не стріляють. Дивно, — та ж мусіли нас заважити! Решта наших ще між хатами. Дядьки крадькома виглядають з-поміж хат. Наш д-р Кум, думаючи що перехитрити ворога, а може і нас усіх, ліз в криївку під гноем. Господар вже хоче його закидати, але він таки роздумується і в останньому моменті вискаакує.

Трохи смішно, але й самозрозуміло. Людища попадає в паніку, бо в такій ситуації ще не знаходилась. Але й у інших серце б'ється пристішено. Від середини по долішній кінець навколо села стріли густішають, а в горішньому, де ми, — мовчанка. Правдоподібно ворог чекає на нашу появу. Тактику наганяння під застави ми добре знаємо. Однак не було іншого виходу. Хор. Щит кидає до відступу спецгрупу та бунч. Запорожця. Вони, як один, мають автоматичну зброю. Іхнім завданням було добитися біgom до лісу, зайняти там становища й прикривати своїм вогнем відступ других. Найгірше, що не знаємо добре положення ворога на цьому відтинкові. Можливо, що він жде на скраю лісу на них, що будуть відступати. Чотовому Симпатичному не треба було багато говорити: він відважний і досвідчений вояк. Між іншим, під час акції німців на першу старшинську школу в Карпатах він був важко поранений. На половині дороги до лісу по відступаючих посипався тураганий вогонь із загадного вже горба. Бачимо, як деякі в неладі падуть та знову зриваються. Це не залягання. Мабуть поранені.

Ледве спецгрупа скочила в кущі, як більшість охоронного роя зривається у наступ. Біжимо трішки ліворуч від попедніх. Також на середині поля, — бо видно щолиши у тому місці ворожі застави нас бачать, — дістаємо сильний вогонь, цим разом перевесний. По нас стріляє також застава з півдня, яка недавно ще без труду могла зліквідувати наш цілий охоронний рій. Куля порізує замерзлу землю та свищута невпинно попри вуха. Однак не до цілі. Кількаразово падаючи, добиваємося чудом здорові до лісу. Його краєм підбігаємо задихані на горбі та з-за дерев сиплемо по горішній ворожій заставі. В долі чот. Симпатичний із своєї «півкірівки» (штурмевера) успокоює долішню заставу. Тим улегшуюмо відступ речіт. Завдяки ранішній годині, що обмежувала ворожим заставам поле зору, а тим самим і цільного обстрілу як також і через відсутність (це для нас покищо було загадкою!) застав від лісу на заході, ми вийшли досить щасливо з критичного положення. Гісляяолучення всіх ми ствердили, що маємо двох легко поранених, а саме — бунч. Запорожця й Аскольда. Дехто ще мав продірваний наплечник чи шинель; Турою куля відорвала зап'яток у чоботі, а Лютому розбилася накладка рушниці. Відступаючи глибше у ліс, ми стрінули чоту, що спішила нам на допомогу, і з нею ми долучили до ціlosti. Між хор. Щитом та сот. Олегом дійшло до гострої виміні слів. Через недбалість службового підстаршини ми мали двох ранених та чи й не двох убитими, бо ж бракувало ще пор. Яремі і хор. Козака.

Щолиш тепер ми довідалися, що перші постріли в горішньому кінці села впали були від большевицької застави, що спішила зайняти становища під лісом, та що вони були спрямовані на тилове забезпечення сотні, що саме ховалася в лісі. Відступ сотні в ліс не дав большевикам виконати пляну, а це сприяло відступові нашої групи з фронту без обстрілу. Щолиш, коли сот. Олег відступив з відділом в ліс він довідався, що наша група ще в селі. Зразу вислав її на допомогу чоту, а ця по дорозі зустріла нас у відступі.

Стрілянина в селі не вгавала. Больщевики почали господарювати поміж хатами та, як звичайно, розв'язлися з населенням. Ціла сотня лежала на становищах, коли стежа донесла, що лісом іде роз-

стрільною якесь військо. Ми не рухалися з місця. Сотенний Олег загадав направити зроблену помилку та помстити на ворогові наші втрати. Крізь далековид розпізнано відділ к-ра Хмари, що саме надходив. Ліс захищав від повстанців. У всіх піднявся бойовий настрій, а командири сотень врадили піти наступом на село та прогнати грабіжників.

Щоб ворог у селі і залога большевицького обсерваторіального пункту за шосою нас не запримітили, дві сотні пішли лісом на заставу від Перегінська, а одна від Рожнівова. Щолиш коли чоти доходили на свої місця, сотенні розкинули решту в широчезну розстрільну та з північного й західного напрямку рушили на село. Больщевики не сподівалися такої сили партизанського війська і в поспіху залишили село. Тут і там почалася перестрілка.

Командири сотень перерахувались, що наженуть ворога на заставу від Перегінська, куди — на їхню думку — він повинен був відступати. Замість шосою попри бункер в сторону Перегінська большевики відступили вздовж села за шосу в напрямі лісу над річкою Лімниця.

Залога з бункру подала по радіо розвідку до райцентрту, а оточена пізніш одною чотою, вона вимагала негайної допомоги. З Перегінська большевики рушили автоколону на відсіч. До бункра, що, до речі, був сильною землянкою на чистому горбі та мав першорядне pole обстрілу, не можна було ніяк доступти. Аж «панцерфаустами» (протипанцерними п'ястуками) з прямої наводки в отвір вдалося розбити верх землянки. При спробі атаки виявилося, що ще не всі з залиги бункру погибли. Осталі при житті боронилися завзято. На наш заклик «Здатись!», вони відповідали брудною лайкою. Мабуть мали немало гріхів на своїй душі і знали, що УПА їх не помилує. Е тому часі колона большевіків підіхала під нашу заставу. Миттю всі, немов прочуваючи засідку, висіли з авт і розчленувались у широку розстрільну. Цей несподіваний маєзр ворога засудив засідку на невдачу. Завдавши наступаючим крім того дошкульних втрат, чоти, не мавши надто вигідних становищ, відступили, а большевики кинулись біgom до села. Е такій ситуації викінчили бункер не було можливо і чота, що облягала бункер, вже під густим обстрілом відступила в село. Ворог, що зазнав немало втрат раненими, задовільнився врятуванням осталої при житті залоги бункру й відступив до району.

Сотня Хмари, повечерявши, зразу відійшла. Наша група і відділ Олега похоронили поляглих пор. Ярему і хор. Козака, що їх знайдено біля окопів на горбі, відправили на санітарний пункт обох ранених та подались попри с. Петранку до Угринова. Ми мали шастя, бо в тій околиці було мало снігу, а й той за дня розтаяв так, що за нами не залишилось слідів, хіба що в болоті.

Цілих три дні ми сиділи спокійно в селі. Наша група використала вільний час на теоретичне навчання новобранців. Як звичайно, відділ квартирував роями і по роях ми відбували зайняття.

Як у пісні: нині тут а завтра там...

Засиджуватись повстанчим відділам на одному місці, якщо нема всіх гарантій конспірації, дуже небезпечно і це дуже часто приводить до розгрому таких одиниць. Беручи це до уваги, ми покинули гостинний Угринів і подались на південь. Гостюючи декілька годин у Грабівці, я востаннє побував у столиці легендарного Чорного Лісу. Переїшовши ті ліси вздовж і впоперек, ми призвичайлісь до них цілковито. Це досить велики масиви лісів поперетинані лініями і дорогами. Ті лінії були мінусом для відділів УПА. По них ворог мав змогу дістатись навіть панцерною зброяю у будь-який закуток і, роблячи застави та засідки, міг пляново прочісувати окремі відтинки. Однак повстанці знали краще положення та під час частих облав і бльокад застосовували хитру тактику виминання ворога. У критичній ситуації відділи проривались у прочісані вже частини лісу або в Карпати. Харчувалися в довколишніх селах.

засіки яких у спокійний час поповнялися з дальнього терену.

Перегомлене вояцтво засипляло під час маршу по довгих монотонних лініях Чорного лісу і аж добрій стусан у бік на короткий час будив знову тих, що спали на ході.

Надходив вечір, як ми станули перед копальннями с. Майдану. В горах, а також і тут, для переходу менших рівнів і потоків населення будувало кладки з колод. Деякі з них не мали поруччя. З таких кладок, а ще до того потемки, невправні вояки злітали у воду. Сьогодні, хоч була вже половина грудня, річка Луква під Майданом не замерзла. Наш Стьопа, що вправді був справним вояком, поховзнувся і пірнув у воду. Було багато сміху, але перемоченню до нитки Стьопі збиралося радше на плач. Вмить на ньому все замерзло мов панцир і він доволі натуцювався та накланяв зубами, поки розподілено людей по квартирах. Деяшо пізніше він уже задоволено вигравався на широкій селянській печі. Місцеві дівчата, а було їх дві, на заздрість іншим привели миттю його уніформу до ідеального стану, бо ж в разі наступу не буде хлопець виривати в Адамовому костюмі. У випраному полатаному й «на кант» вишрасованому нашвидку мундирі виглядав наш Стьопа з його МП-40 та з орігінальними ладівницями ще найбільш «по-офіцерськи» з-поміж усенького охоронного роя. Господар нашої квартири роздобув десь «літрину» й наша братія, ковтнувши самогону, затягнула повстанчих. Мов на заклик, нехотя позбігались сусідські дівчата, стало гамірно й весело. Хлопці нашого роя інтелігентні, знають делікатні жарти та всі добре співаки із невичерпним репертуаром. Глибокий баритон Шрама звичайно верховодив. З запертим віддихом дівчата слухали його сольо «Як би я мав ті скарби прецінні». Вечірі поклав край хор. Щит, впадаючи до хати із своєї квартири. Звичайно, йому не до вподоби було сидіти у себе із своїм початом та старими бабусями.

Досвіта немов за кару вислав мене хор. Щит з Шрамом і з Стьопою на стежу скраєм лісу в південний кінець села. Ми порпались вже зо два кілометри у глибокому снігу, як нараз на заставі, де квартирувала сотня, загралі кулемети. Вантажна автомашина з большевиками в'їхала, не сподіваючись під дуда цілого роя заставі, що вже вичікував ворога. Заскочені чергами понад їхні голови і закликами здатись, большевики зіскочили з авт. З п'ятнадцятьох їх тільки кільком удалося втекти. Автомашина згоріла.

Вертаючися в поспіху, ми якраз ще змогли долути до тилового забезпечення сотні, що відступала на гору Гронь. На самому шпилі гори ми підшукали відповідні становища та виставили сильні застави.

Вичікуючи на ворога, сотня зайнялася практичними польовими вправами. Такі вправи на чистому пухкому снігу далеко приємніші для вояка за подібні в інших порах року на твердій землі чи в болоті. Тому й не дивно, що «наступ на ворожі позиції» і цим разом закінчився жувавим «рукопашним боєм», в якому обі сторони натерли себе відновідно снігом. Кінець забаві поклав перекур.

Із сумерком ми тихцем у довжезному змії, ввійшли до села Присліп. Наша група попала на ту саму квартиру, на якій перебувала під час перемаршу зі сотнею Шума в Чорний Ліс. Наши господарі зрадили нами. Розпитували, що нового в дальньому терені та чи всі живі й здорові. Населення любило рідне військо, раділо його успіхами й оплакувало поляглих, наче своїх синів. Село Присліп недалеко районту Перегінської йому, щоб оминути неприємних несподіванок від ворога, ми зразу після вечірі вирушили в дальшу дорогу.

Бої та марші вчать

З уваги на ворожу агентуру повстанчі відділи — для змілення слідів — відмаршовували у протилежних напрямках свого маршруту та, вживаючи різних партизанських трюків, вміло маскували за собою сліди. Часто застосовувано тактику розчленування від-

ділів, — а що в разі погоні розпорошувало сили ворога й унеможливлювало йому зосередження в одному пункті. Таке розчленування відділів практикувалося ще найбільше під час облав. Ця тактика давала більші гарантії конспірації, гнучкого маневру та хоч частково розв'язувала важливі питання прохарчування людей. Контратактикою ворога тут під час великих облав була блокада, часто блокада цілих повітів і областей. Ворог, наткнувшись на якусь повстанчу частину, старався не випустити її з ока, зв'язати її боєм, підтягнути сили, оточити її й знищити. На «чорну годину» облав-блокад треба було мати власний запас харчів по лісах. За час мого перебування в кількох сотнях у цьому часі я бачив непідготованість відділів на час таких облав. Вони були змушені підступом або силою, застосовуючи несподівані випади або довгі марші-рейди в населені пункти, здобувати собі харч, на ділі, даваний щедрою рукою українського населення. У відділах, що мали недостатній партизанський досвід, або представляли собою слабу бойову одиницю, я був свідком великого голоду. Такі відділи рятували від паніки, деморалізації й дезертирства сильна рука, розважливість і дружність їхніх командирів. У пізніших часах вповні віправдала себе тактика розчленування відділів, а в кінцевому етапі вона довела навіть до реорганізації УПА на малі бойові групи, самовистачальні з кожного погляду.

Після вечірі в Прислопі ми виминули с. Ясінь і по-прямували до с. Липовиці. Від цього села ділив нас понад кілометр лісову смугу, коли враз прийшло до кільках валинної перестрілки впереді сотні. Противник зударився з переднім забезпеченням і обі сторони зайняли становища та відкрили раптовий вогонь. Одні й другі опинилися на голому полі без належного поля до відступу. Налевно дійшло б до обосторонів втрат, якби не оклик з протилежної сторони «Давай свіжий кружок!» зрадив нашим, що маємо до діла правдоподібно зі своїми. Почалось перегукування та врешті прийшло до порозуміння. Це був рій з куреня Летуна. Він не сподівався зустріти в тому терені чужого відділу і, наткнувшись на несподівано на переднє забезпечення сотні, вояки якого були одягнені в большевицькі уніформи, думав битися до останнього. Від вояків Летуна ми отримали відрядну розвідку, що на цьому терені назагал спокійно. Однак ми все ж не ввійшли просто в село, а розташувались таки на місці сутички у кількох хатах біля лісу. Ясним було, що такий постій слід добре законспірувати перед рештою села. Вояків, що відпочивали по хатах охороняли добре замасковані стійки й застави. Тільки люди довір'я могли входити й виходити з місця постою. Інших, а головно підозрілих, був наказ затримати аж до відмаршу відділу. На таких постоях бувало, що крім господарника терено-вої сітки та його довірених людей, село ніколи не довідалось про заквартирований відділ. Відходячи, відділі брали із собою харчі, щоб могти в іншому місці знову стати скрито постоєм, а в разі погоні не голодувати.

Пополудні дядько доніс, що з Ясіння піхotoю й насанях посувався чимала група большевиків. Сотній Олег стягнув забезпечення і ми ще за білого дня перешли боком села на його другий скрай у ліс. К-р Олег задумав зробити засідку, якщо б большевики пробували прямувати до села Суходолу. Треба признати, що в таких випадках він часто шукав поради хор. Щита, а його окремі ройові й чотові — у нас. Місцевий терен надавався до засідки, бо в тому місці ворог мусив проходити мостом вузькоторівки понад річку, на якій із становищ засідки було ідеальне поле обстрілу. Ми ждали надаремне, бо крім кількох пострілів у селі, мабуть, на кури, ворог не дав про себе відчути. Налевно отримав розвідку від якогось сексота про велику силу повстанців, а що сам був числово slabshii, то спішно завернув назад.

Звідсіля було заледве декілька кілометрів до с. Суходолу. Сотня Олега завертала трішки іншою дорогою у свої терени.. Нам не було по дорозі з нею. Ми прощалися дружньо з вояцтвом, з яким ми були

хоч коротко, але скоро побраталися. Командир Олег дякував хор. Щитові і всім нам за дружню поміч у перевищколі його відділу, а ми зі своєї сторони бажали йому й вояцтву успіхів і багато партизанського щастя.

Іван Чуб

Партизанський епізод

Над сивою стрічкою міднянських лісів, що далеко на обрії, помалу показувалось сонце. Ці ліси вже по другому боці кордону, а від заходу широка надбужанська низина, на якій — серед замерзлих тепер старих річищ Бугу — групи хат Новосілок. Далі на захід, де долину замикає легкий схил, його ж з краєм телефонічні стовпи значать шлях, що йде з Заболоття на Славатичі. Над ним простяглося довгим рядком хат село Лішня. Декілька хат дійшло від села і зупинилося далі від дороги, в сторону Новосілок.

І саме тепер стежкою, що веде до них від Лішні, ішов молодий років тринадцять мужчина в гарній військовій шинелі з відзнаками поручника поліції. Глибоко на чоло він насунув окутий бляшкою козирок шапки, щоб захоронитися від сонця, що світило просто в вічі. Очі в нього були трішки заспані, але свіжість зимового ранку заставила нашого незнайомого крокувати доволі жваво. Сніг, що з ночі припорощив був стежку, був липкий і чіплявся до підошов чобіт. Тоді Ян замашисто стукав каблуком в землю. Як глянути на сліди, що він залишив за собою, то можна було помітити чималі згустки снігу з виразною відбиткою підкованих каблуків. Коли він знову повторив таку операцію і невдоволено копнув чоботом відділений кусок збитого снігу, його губи змололи якесь коротке прокляття. Ні, Ян не був дуже вдоволений з того маршу, як і взагалі зі своєї відпустки, проводженої у своїх рідних. Він зізнав, що в терені неспокійно. Коли він три дні тому назад приїхав до Білої Підляської і згідно з уставом зголосився в повітовій міліції, йому там так і сказали:

— Ми не відповідаємо за вашу голову й тому не радили б іхати до батьків. З українцями немає жартів.

Ян однак наполягав на своєму:

— Вдень же напевно ніхто з них не показується, а ніч можу переспати в когось із знайомих. Зрештою, станиця пограничників недалеко від Лішні й кожного дня селом проходить кілька разів прикордонна стежка. Переборщуйте, обивателю капітане! — звертався Ян до керівника слідчого відділу більської міліції, — я ж колись був у партизанах і на них знаю раду.

Капітан з жовтим лицем і підпухлими очи-

Недалеко чорніли гори. Ми думками перелітали їх шпилі і нетрі, чули шум могутніх дерев та дзюрчання потоків, вдихали запах свіжої живиці і голосно раділи поворотом з «відпочинку». Нема то як наші Карпати.

ма глянув був прищулено на співбесідника та закінчив розмову:

— Ваша воля! Але вашу зброю залишіть у нас на станиці. Коли наложите головою, то бодай вашої зброї вони не дістануть. Я вас перестеріг і мій обов'язок виконаний.

Власне тепер, коли Ян був уже біля самих дверей хати, йому пригадалася ця розмова й він не зміг стримати себе від глузливої усмішки.

Боягузи! — бовкнув — роблять з мухи слона. А ось уже скільки сиджу й нічогісінько не чути.

Він почав наслідувати якусь мелодію, однієчасно обмітаючи старанно сніг з чобіт. З правого боку біля самих дверей у підвальну було вбито для цього кусок заліза, і Ян протягнув підошвою по ньому. Потім ширнув іще декілька разів ногами по дерев'яній витирачці, що лежала перед порогом і відчинив двері. Знадвору впало до сіней трішки світла й біля парника можна було помітити кілька старих відер. В тих парниках варяті для свиній картоплю. З малого дерев'яного корита визирає товкач, що ним мнує картоплю, коли її гарячу серед пари висиплють у корито й додають ще трохи полови та отруєві.

Широкі вхідні двері відійшли вліво і Ян переступив поріг. Лівою рукою він примікав їх тепер, а права, яку все тримав у кишенні, потяглася до клямки других дверей, що до кухні. Він уже поклав був пальці й хотів на-тиснути, коли різке, коротке «Руки дотори!» за його плечима приневолило Яна задеревіти на місці. Не завагавши ні на хвилину, його обидві руки спішно піднялися вгору. В ту ж мить у вхідні двері стукнув чобіт того, хто стояв за Яновими плечима, і двері з лоскотом зачинилися. Ян почув, як щось твердого діткнулося його плечей на висоті лопаток, і однієчасно з дверей кухні, що самі відкрились, недвізнично моргнула на нього цівка автомата. Рука того, що стояв за Яновими плечима почала перешукувати його кишенні. Вона мацнула кілька разів на висоті його пояса а потім шарпонувши гудзик шинелі, близкавкою витягла пістоль, що був засунений за паском Янових штанів на животі.

— Маєш її? запитав той з кухонних дверей.

— Є! — відповів Федъ. Владкове лице задоволено роз'яснилося.

— Заходь до хати! — скомандував він Янові, що все ще стояв далі в сінях з піднесеними вгору руками.

— Сідай! — Влодко вказав йому стілець.

А сісти Ян справді потребував. Його фізіономія ідеально відображувала почуття страху. Ціла процедура обшуку була коротка, але за той час Ян вспів передумати дуже багато й станути віч-на-віч з логічним висновком:

кінець!

І це його просто спаралізувало. Ноги й руки почало розхитувати, як у пропасниці, з його обличчя втекла вся кров і воно стало жовто-зелене, як у мерця. З нього гляділи великі чоловічки вицвілих, сірих очей і безкровні розхилені губи. Сідаючи на стілець, Ян усе ще не опускав рук. Із сусідньої кімнати доносилось хлипання перестрашеної жіночого голосу, що мішав слова молитов із благальником:

— Ой, не вбивайте його! Ох, пане золотий! Ох, Боже милосерний! . . .

Це була Янова мати, а його сестра лежала на ліжку з втуленою в подушку головою, її тіло здригалося від заносистого плачу.

Янове обличчя, що спочатку було задеревіло в дивній гримасі, тепер пересмикнулось, засакали його бліді брови і скривилося спазмом плачу.

— «Панове, я не винен...» вищептав блідими губами.

В хаті були, крім Влодка, ще три інші наші хлопці: Федъ, що далі стояв збоку з пальцем на спусті пістоля, Геник у дверях до спальні, біля ніг якого клячала Янова мати, та Ігор задивлений у вікно в сторону села. Влодко закидав тепер свою «пепешку» на плече.

— Припиніть музику! — гrimнув голос Влодка. Він при тім невдоволено насупив брови і кинув косий погляд в бік Янової матері. Але серйозність зникла скоро з його лиця і воно знову заспіло тою ж самою задоволеною усмішкою.

Бо треба признати, що було з чого радіти. Новенький п'ятнадцятистрільний бельгійський пістоль був тепер у нього. Першого дня Янового приїзду Влодко вже зінав про те, що Ян з'явився. Мало того, він зінав також, що Ян приїхав без службового пістоля, але привіз свою приватну незареєстровану п'ятнадцятку. І тій п'ятнадцятці треба завдячувати, що Влодко вирішив скласти Янові візиту. Бо хоч Ян і був керівником слідчого відділу міліції в одному з повітів Ольштинського воєводства, хоч був червоним партизаном за Німеччини і тепер партійним, але на відтинку боротьби проти УПА ніде ще не вспів проявився. Тому фактів треба також завдячувати, що при сьогоднішніх відвідинах Ян не втрачить нічого крім того пістоля й уніформи. Цілу ніч втівкомачував це Влодко як найспокійнішим і найлагіднійшим голосом Яновій

матері. Бо вони прийшли ще звечора, перевізували хату і, не знайшовши Яна, рішили поочекати до ранку, коли то Ян напевно повинен прийти на сніданок до своїх. Мати вже й тоді заливалась рясні слізми, але потім трохи успокоїлась. Тепер же, побачивши сина у наших руках, знову заголосила і Влодкові слова не були в силі спинити того потоку сліз, що плив з її очей.

Влодко скривився невдоволено і перевів зір на Яна.

— Поручнику, хоч ви не ревіть! — кусливо докинув він дивлячись на слізози, що котилися йому з очей. Ян прикусив губи і витирає рукавом лице.

— Панове, я невинен! . . . — повторив він вдруге дерев'яним голосом.

— Опусти руки! — казав Влодко, присідаючись ближче до Яна. — А тепер, браток, я хочу з тобою про дещо поговорити. Але не маєш чого боятися, — впевняв Влодко, — сьогодні ми ще не прийшли по твою голову, ти ще не заслужив на це. Хоч з другого боку наші сьогоднішні відвідини повинні бути тобі знаком, що маєш бути чоловіком на тій твоїй станиці. Ніхто не може гарантувати, що завтра не повториться сьогоднішній день, тільки з гіршими наслідками. . .

Почалась довша балачка. Ян запопадливо подавав свої папері, розповідав про свою роботу на станиці, в червоних партизанах на Поліссі, тремтливим голосом переконував, що він ніколи не мав до діла з політичними справами, а виключно з кримінальними проступками. Він говорив ламаною білорусько-польською мовою, бо він сам не був з Підляшшя, як і його рідня, що сиділа тут на господарстві українця, який під час першої хвилі виселення був примушений виїхати за Буг. Влодко витягнув записник і нотував собі імена функціонарів тої міліційної станиці, де служив Ян. Ольштин, правда, далеко і Влодкові ці інформації не дуже потрібні. Але можна передати польському підпіллю для використання. З ними ж ми тепер союзники і їх це напевно цікавитиме. Про Більщину Ян зінав небагато, але те, що говорив, покривалося з тим, що Влодкові вже було відоме. Отже поручник не брехав.

Ян помалу приходив до себе. Тільки тоді, коли Влодко наказав йому скидати його уніформу і чоботи, нова хвиля блідості покрила Янове лице. Але, побачивши, що Влодко також вовтузиться зі своїми чобітами, щоб їх скинути, він знову заспокоївся. Влодко наприкінці розмови сказав був Янові:

— Але уніформу ми заберем. Ви кінець-кінців функціонар міліції, а мені теж не ходити в порваних штанах. На станиці вам дадуть друге. Пару день можете походити і в моїх лахах.

Мундир і шинеля поручника лежали на Влодкові, як вилиті. Він ще підійшов до дзеркала і задоволено посміхаючись до себе, поправляв перепас.

Потім уже біля дверей козирнув молодій білявій Яновій сестрі і тепліше промовив:

— А не казав я, що ваші слізки непотрібні?! І пощо було стільки плакати?..

Вона дивилася на нього мовччи і слаба усмішка показалася в кутиках її великих блакитних очей. На довгих віях білявки ще дали блистіла срібна краплина.

— Дякую! — сказала вона.

А Ян у порваній Влодковій уніформі сидів, сперши голову на руках, біля стола і мовчаз-

но дивився на підлогу. Він зовсім не повертає голови до вікна, щоб побачити, куди відходять його гости. До обіду ніхто не виставив з хати носа. Пересторога, щоб поліція не довідалася про випадок аж до другої години дня, мала свою вагу.

Наша чвірка взяла в сусіда санки й вони помчали скоро на захід. При переїзді через Лішню якийсь господар підніс нам на привітання шапку і кликнув:

— Ви щось сьогодні так рано робите патрулю!

Влодко підсміхнувся і мовччи йому відкозирнув.

Вістун УПА І. Камінний

В гарячу днину на партизанському шляху

Ввечері 12 червня 1945 р. ми з нашим підвідділом під командуванням к-ра Бриля були в с. Висівка, за наміченим пляном команда, ми мали добитися до полігону між Немировом-Равою Руською і Явором, де тягнуться велиki ліси. Очевидно, за одну літню коротку ніч цієї дороги ми не могли пройти. То ж, вирушивши звечора зі с. Висівка ми були змушені задержатися над ранком біля села Наконечного, в малих кущах, що тяглися на яких 200 метрів завдовжки.

Втомлене цілонічним маршем, вояцтво кладеться спати, виставивши стійки. Але довго відпочивати не довелося: вже пів восьмої вранці прийшов ст. віст. Парfenюк, що стояв на стійці від с. Наконечного і зголосив к-рові Брилеві, що з села чути сильний грюкіт автомобінів. Командир зарядив відразу гостре по-готівля і в усі чотири сторони вислав по двох вояків на стежки. В міжчасі прибула до нас зі села зв'язкова. Вона принесла вістку, що по-через Наконечне проїхало яких три тисячі большевиків, які й подалися в напрямі Краковецького лісу, а ще яких 500 большевицьких вояків осталося в Наконечному і з їхніх готовань можна здогадуватися, що вони збираються йти в нашому напрямі.

Надто довго чекати на ворога не довелося. Біля 9-ої прибігає до нас стежка, що була відійшла в напрямі Наконечного, і приносить тривужну вістку, що на нас ідуть розтрільною большевики. В тому ж самому часі чуємо постріли з противного напряму — від села Чернилява, куди були відійшли на стежку Лис і Циган. Через яку чверть години прибігає Циган і приносить сумну вістку, що вони наскочили на большевицьку заставу і від її сильного обстрілу був ранений стр. Лис. Не мавши сили відступати, він добрі-

лився. Стр. Лис походив зі села Чернилява й добре орієнтувався в цьому терені.

Наше положення стає критичнішим, коли в 9,20 приходять дві інші стежі й зголошують, що на деревах сидять большевики й спостерігають околицю. На основі того орієнтуємося, що ми оточені й вирватися нам легко не буде. Через декілька хвилин прибігає й стр. Чорнота, що стояв був на стійці від с. Наконечного, та зголошує к-рові, що большевицькі голоси чути вже на віддалі яких 300 метрів.

К-р Бриль наказує постягати всі стійки й відступати в напрямі полігону. Зсуваємося в глибокий яр і ним прямуємо на північний схід. До нас долу чує надрайоновий провідник тереною мережі ОУН — Інгул, що теж десь тут перебував враз зі своєю охороною із 10 стрільців. Наш підвідділ нараховував тоді 60 людя враз із командиром.

Просуваючись боевим ладом, наближуємося до дороги, що веде з Черниляви до Яворова. Тут треба було задержатися, щоби провіріти, що діється на шляху. Незабаром переднє забезпечення подає, що на дорозі знаходитьться большевицька застава. Немає іншого виходу, як лише пробоєм прорватися на другу сторону. Так рішає наш командир. Одну кулеметну ланку — стрільців Шугая, Листка та Кріля — залишає як заднє забезпечення на відстані 50 м. з завданням забезпечувати тил.

Якнайбережніше підсуваемося до дороги й зненацька вдаряємо сильним вогнем по большевиках. Після декількох хвилин вони роблять нам місце, а ми відступаємо далі — вже по другій стороні дороги. Наша перша ціль — дістатися до кущів біля с. Чернилява. Але тут ще одна перешкода: з правої сторони по нас почав бити большевицький тяжкий кулемет «Максим». Не було іншого виходу, як заляг-

ти. Зручний кулеметник Парфенюк спрямовує свого «Токарева» на большевицького «Максима» і, знищивши своїм вогнем його обслугу, примушує його замовкнути.

Відступаємо далі до кущів. Та тут натрапляємо на другу заставу. Прийшло до руко-пашного бою, в якому головні ролі відограють автомати й гранати. Після короткого завзятого бою прочищуюмо кущики, де були сиділи большевики. Тут нам так легко не обійшloся, бо маємо втрати: падає наш сотенний санітар Сірко з Бібреччини, а важко ранений у груди стр. Кухар з Городенки (пов. Коломия) розривається власною гранатою. Легко ранений наш кулеметник Чорнота, що походив зі села Наконечного. Його забираємо з собою й далі відступаємо в наміченому напрямі. До нас не долутили й стрільці з заднього за-безпечення, бо ім на першій лінії большевики перетяли дорогу.

Вже добре таки втомлені доходимо до с. Вахули. Тут у криївці залишаємо раненого стр. Чорноту, а самі подаємося далі, в напрямі присілка Новини. Але яких 200 метрів за селом нам перетинає дорогу третя большевицька лінія.

Тут ми вже змушені зайняти становища та звести регулярний бій. Всескорі надто довго нам зупиняється годі, бо большевики могли б нас оточити й знищити. Треба було проламати ворожу лінію, щоб дістатися до намічених командиром лісів. Це нам вдалося аж після запеклого 20-хвилинного бою й після немалих труднощів. В бою вбито кулеметника Дорка, родом із с. Бунова, ранено стр. Тигра з охорони провідника Інгула, від відділу відстали стрільці Зазуля й Явір, про яких не знати, що з ними сталося.

Год. 12,30. Сонце пече немилосердно. В грудях не стає віддиху, тіло мліє від первотими. Знеможене вояцтво не має вже сил від ступати. Бачучи важке положення вояцтва, к-р Бриль заряджує коротку передишку й дозволяє скинути з себе зайвий вантаж. Дехто з-поміж перемучених залишає палатки, блюзки, а навіть взуття, задержуючи при собі тільки зброю й амуніцію. Так «розвантажені» рушаємо в дальшу дорогу.

А тимчасом, большевики об'їхали нас кіньми й автомашинами та таким чином підтягнули свої сили наперед нас. Біля присілка Новини переходимо маленьку річку, — там кожний відсвіжується водою, — й подаємося далі, залишаючи присілок ліворуч. Але вже біля фільварку Новинів «босяки» привітали нас кулеметним вогнем і зв'язали нас довшим боем. Тут воюємо вже «фаховіше»: не відв'язуємося від ворога, а навпаки — наступаємо на нього з могутнім криком «Слава!»

Від нашого цільного вогню падає багато напасників, щоб уже ніколи не встати. Серед большевиків зчинилася паніка й вони почали втікати навмання. Смішно було дивитися, як вони втікаючи, клали собі на рамена автомати й стріляючи наосліп позад себе. Після 45-хвилинного бою ми здобули перемогу без жодних власних втрат.

Та задержуватися нам не можна. Дійшовши до присілка Халупки, заскакуємо тут до хатів по розвідку й харчі. Потім без перепон перескакуємо шлях Немирів — Яворів і добираємося до великого ліса. Однак, на тому наше «гонені» ще не скінчилося, бо від права поспався на нас ворожий вогонь. Але це вже нам не страшне, бо ми були в лісі.

— Хлопці, якщо в вас є амуніція, то дайте їм повстанського бобу — сміючися, заохочував пров. Інгул.

Повстанцям цього двічі не треба говорити. Все пішло в наступ і незабаром розігнало большевиків, а двох пограничників зловлено живцем. Зовсім відв'язалися від большевиків аж у 4-ій год. Подавшись глибоко в ліс, заквартируємо там на ніч і на день.

Вночі з 14-ого на 15-те червня ми вирушили в напрямі с. Наконечного, щоб дістати розвідку й довідатися про залишених стрільців. До села дійшли вже над ранком. Довідуємося, що большевики позирали наші уніформи і своїх трупів та, заїхавши до Наконечного, показували все те населенню як нібито побитих повстанців. Селяни, хоч і як їм серце стискалося з жалю, не показували цього по собі. Тимбільше раділи нами тепер, коли бачили нас живими й переконалися, що ворог іх грубо обдурив.

Довідуємося, що й наші стрільці, які були залишилися під час бою по між большевицькими лініями, всі живі; легко ранено тільки стр. Шугая з заднього за-безпечення. Гірше сталося з раненим стр. Чорнотою, що його ми були залишили в селі Вахули. Ввечері він ішов з двома тереновими до с. Наконечного, але зараз же за селом натрапив на засідку і був убитий з іще одним тереновим, псевда якого не знаю.

Перекусивши в селі, подалися на день до ліса Бірки біля села Поруденко. Вдень приходить до нас зв'язкова подруга Соломка і приносить нам докладні дані з району. Ось вони: в облаві брали участь 32 000 большевиків, вбитих мали 36 люда, де кількох пропало без вісті, а число ранених законспірували. На нашу адресу ворог посилає всякі погрози.

Наши втрати: п'ятьох убитих з відділу і один з теренових та ще — двох легко поранено.

З книжок й преси

О. Федоров: «ПІДПІЛЬНИЙ ОБКОМ ДІС», Державне

Після закінчення «великої вітчизняної війни» партія рішила затерти погане враження панічної втечі большевиків з України в 1941 р. і забронзувати якось той період, повний невдач і катастроф та нездарності бюрократичного апарату. Спершу для замілення очей населенню, яке знало про широку діяльність УПА в західних областях України, пишуть свої спомини про рейди Ковпак, Вершигора, Медведев. Описля партія рішила підмалювати історію й інших областей, тим більше, що визвольний рух говорив про свої широкі успіхи під час німецької окупації. Робиться намагання представити масовий народний спротив, керований партією у всіх областях України, що то був організований Центральним Комітетом КПУ зараз після відомої промови Сталіна від 3 липня 1941 р., а Строка на доручення Хрущова, Бурмістренка і Коротченка стає керівником т. зв. «Українського штабу партизанського руху» з осідком спершу у Києві, а описля аж у Москві. Пускається блахмана, що вже в липні 1941 р. організовано партизанські загони в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Чернігові, а з Донбасу навіть переслано такий загін в Київщину і він оперував в Малинських лісах уже в серпні 1941 р., але описля чогось опинився аж у Брянському лісі. Створюється враження, що не було ніякої паніки, але що все проводжено пляномірно з роз численням на тверду й затяжну боротьбу з ворогом.

13 жовтня 1941 р. радянське інформбюро повідомляло:

«В околицях міста Дніпропетровська провадиться невтихаюча партизанска війна проти фашистських загарбників. Тут оперують сильні рухливі партизанські загони. Загін під командуванням тов. М..... Невелика група партизанів на чолі з товаришем Ч. проникла до Дніпропетровська...»

Це все явна брехня. Кожний мешканець Дніпропетровська знає, що червоних партизанів там не було, але історію треба творити.

Так створив історію і О. Ф. Федоров, перший секретар Чернігівського обкому, двічі герой Советського Союзу.

На вступі своєї книги він підкреслює, що її виклик Хрущова він іздив у перших днях липня до Києва, щоб засягнути інструкцій щодо підготовки кадрів для майбутньої партизанщини.

Німці зайняли Чернігів і цілу область під кінець серпня 1941 р.; Чернігів зайняли, мабуть, 26 серпня, а згідно з заподіяннями Федорова підпільний обком партії був зорганізований ще 10 липня в складі: Федоров, Попудренко, І. Д. Компанець (секретар Тернопільського обкому), Петрик, Катранов, Новиков, і Руд'ко — та підпільний обком комсомолу з Бойком і Красіним у проводі. 10 серпня був зорганізований обласний партизанський загін у числі 200 чоловік і скрітій у приготуваних бункрах в урочищі Туліно Корюківського району біля річки Снов. Командиром групи став Попудренко і 27 серпня переправився через фронт, попрацювавши з Федоровим, який — замість іти в підпілля — чомусь почимчикував майже з усіма членами обкому на схід. Мабуть, страшно було перед німцями. 15 вересня відбув Федоров нараду обкому в складі: Петрик, Капранов, Компанець Руд'ко і Сиромятніков (секретар Житомирського обкому — також чомусь утікав) у Яблінці, на ще незайнятій німцями території. На нараді рішено вернутися до Корюківських лісів і злучитися з Попудренком.

Але страх робить своє і ми бачимо Федорова з його партійцями 16 вересня в Пирятині, Полтавській області, куди він втік перед наступаючими німцями. Але Пирятин опинився в оточенні і даліше тікати було нікуди. Отже рад-нерад треба було скриватися перед німцями і так поправді Федоров став партизаном, а вся попередня історія з підготовкою, мабуть видумана, чого доказом є описана Федоровим на 168

видавництво політичної літератури УССР, Київ 1949 р.

сторінках історія його двомісячної мандрівки з Пирятином до Корюківського ліса. На цілому, около 200 кілометровому, шляху Федоров, — як він сам описує, — не стрінув, за одним вийнятком, клітини комуністичного підпілля, навпаки, комуністи майже всі поголовно зареєструвались у німецьких властей. Сам Федоров описує як він організував особисто йому знакомих партійців у районах. На стор. 16 Федоров пише навіть: «Серед моїх читачів, можливо, є люди, які гадають, що партизанський рух виріс стихійно. Признаюсь, що і я тільки після згаданих бесід з ЦК КП(б)У зрозумів, яку велику і серйозну попередню роботу повинна була проробити партія...» І слушно признає Федоров, що не могло бути стихійного большевицького партизанського руху на території України, бо український народ за Сталіна битися не хотів, про що пише Федоров на іншому місці на стор. 211-212, описуючи перший відкритий мітинг в селі Савинків, на якій скликано всіх комуністів і комсомольців з околиці в числі около 50 душ. Під кінець мітингу виступив: — «Худорлявий, погано одягнутий дядько років п'яdesяти, з гострим, уважним, але прямим поглядом». Він спітав Федорова: «А дозвольте до Вас звернутися, чи Ви українець будете?» Після репліки Федорова дядько продовжував викладати свою політичну програму: — «Я так дивлюся: Україна вся під німцями? То чого ж нам тут про партію думати? Залишили Україну, так і тікайте з неї. А ми самі вже з німцями справимось чи...» Прибічники Федорова так і не дали скінчити. Алатія до комуністів відчувалася скрізь, а тимчасом місцеві й зайдеші українські націоналісти з західних областей почали захоплювати адміністрацію у свої руки, як от бургомістр у Холмах, українець з якоїсь західньої області (стор. 322).

Тому у своєму «Наказі № 1», виданому 30 жовтня 1941 (стор. 122-123) Федоров наказує провести чистку по Молодівському районі і для того: пункт 3. Для переслідування і покарання зрадників батьківщини затвердити надзвичайну тройку в складі Отряшенка, Прядка, Зінченка. Пункт 4: а) знищити районного старшину Неймиша, заступника старшини Лисенка; б) Лісові Сорочинці — знищити старосту і поміщика Домантовича; в) Знищити старосту в селі Редьківка, а внаказі від 9 листопада 1941 р. (стор. 150): Знищити в с. Заудайка старосту й українських націоналістів (околиця Крут). В усіх невдачах Федорова і його прибічників винні куркулі, українські націоналісти, що повлазили в адміністрацію, і тому він рішив заступити їх своїми людьми і дає наказ комуністам, де лише можна, пролізати в старости, райуправи, поліцію та на перекладачів.

Стор. 237; «Крім того ми намагалися за допомогою різних хитрощів поставити старостою свою людину. З першої книги читач уже про одного з таких ставленників большевицького підпілля — Єгора Бодька. Його було залишено в Лісівих Сорочинцях. Райком партії прямо намітив його на цю посаду. І тепер ми продовжували підбирати нових людей для такої роботи».

Федоров згадує також про партизанів-самостійників. Тому два роки «Вперед» писав про чернігівських партизан, які не були ні большевиками, ні націоналістами, а так би мовити комуністи-самостійники і про них, мабуть, згадує Федоров на стор. 204—205.

«В деяких загонах виникла давно засуджена партією система виборів на командирські пости і я почав вимагати, щоби всі загони, які дислокуються на території Чернігівської області були зв'язані з обласним штабом і координували свої дії... Слово командира закон... — Федоров продовжує. — Мені доповіли, що один завзятий прибічник вольниці проповідує такі ідеї;... Я, каже, люб-

лю партизанщину, щоб, значить воля і ніяких гвоздей, що значить: ти командир, чи ти? Командиром є той, за ким підійметься в бій народ... Партизан до гурту збирається, коли ворогів треба бити, а після бою знову сам собі хазяїн. Викликали ми цього «вовка» до штабу.

— Так це ти серйозно говориш, що залишився в лісі з власною ініціативою?

— Я, — відповідає чернігівець. Я далі Чернігівщини йти не захотів. Вирішив лишитись і з ворогом битися тільки на своїй землі... —

Захистникові «свободи індивідуальності» — так його називає Федоров, дано наказ «здати зброю і на гауптвахту».

На стор. 236 є загадка про самостійницьких партизанів, яким большевики примічали усе ярлик німецьких вислужників, чи що німці їх самі організовували до боротьби з большевиками.

«Окупаційні власти розраховували, що їм пощасти підняти проти партизанів населення. Де-не-де німці створювали фальшиві партизанські загони... Народ шукав захисту од цих баєндітів і звертався

не до окупаційних властей, а до нас... Наша розвідка встановила, що одна з таких банд перебуває на хуторі Луківці Корюківського району».

Що большевики не підготовили партизанського руху заздалегідь свідчить факт, що Федоров не мав друкарні, а першу друковану листівку під заголовком: «Хто такі партизани і з ким вони воюють» випущено аж у половині грудня 1941 р. (стор. 273), Також не було лікаря, до чого признається Федоров на стор. 274. Врешті найголовніше — Федоров не має радіозв'язку. Перший радіозв'язок одержали 3 січня 1942 р. (стор. 288) при помочі радиста, якого скинено парашутом з літака в Орловських лісах для шпіонажу. Та впрочім партизани займалися тільки саботажем і шпіонажем, рухом народним вони не були, хоч Федоров на кожному кроці підкреслює потребу підтримки від широких мас, якої він до кінця не мав.

В січні 1942 р. загін Федорова начислив 450 чоловік, а з кінцем грудня 1942 р. — 900 чоловік. З кінцем 1942 р. Федорову підпорядковано також партизан Житомирської області.

Євген Стасів

О. Сабуров, герой Радянського Союзу: ЗА ЛІНІЄЮ ФРОНТУ, (переклад з російського) Книжково-журнальне видавництво, Львів 1953.

У своїй книжці, яка є лише першою частиною споминів, Олександр Сабуров описує (не мішати з Максимом Сабуровом, віцепрем'єром СССР!) партизанські дії большевиків в південній частині Брянських лісів в околицях Севська, Трубчевська, Буди в часі від приходу німців до кінця лютого 1942, коли ті він дістав наказ від Строкача переправитися в Хінельський ліс та, зв'язавшися з Сидором Ковпаком, приготувати рейд на захід, про що обіцяє описати в другому томі, який ще не появивсяся.

Капітан А. Д. Русанов, що від червня 1942 р. був у Строкача адъютантом для особливих доручень, а в квітні 1943 р. був скинений з літака в районі Бахмача, попав через якийсь час у німецькі руки, розповів про Сабурова, що він був до війни політруком пожежної охорони НКВД в Києві. Вся його партизанска кар'єра була побудована на обмані людей та на надзвичайній брехливості. Попавши в оточення 1941 р., він з 9 людьми переховувався в Брянському лісі. Він мав радіостанцію. В тому ж лісі піреховувалось ще чимало дрібних груп, що були врятувалися пів час ударів німецької армії. Сабуров почав навідуватися до цих груп, удаючи з себе заступника наркома НКВД УССР. Звичайно на його честь різано відібраних від селян баранів, варено самогон, влаштовувано п'яничнення. Зібрані від командирів окремих відділів відомості Сабуров передавав по ради до Москви, притисуючи собі чужі дії.

Кожний український читач споминів Сабурова потвердить, що Русанов дав правильну характеристику. Сам Сабуров, подібно як Федоров, хоче підробити історію і каже, що в Києві Строкач дав йому якесь доручення, яке він виконав, але опинившись на тилах німців, стримав увесь свій відділ, в якому він був політруком та з групою 9 людей зайшов до Брянських лісів. В лісі він організував оточення, як він називає, тих червоноармійців, що були оточені німцями на схід від Києва. Хоч він старається доказу-

вати, що це був народний рух, то однак читач бачить, що відділи складалися переважно з тих оточених НКВД-истів, політруків, червоноармійців тощо, які іншого виходу, як скриватися в лісі, не мали.

Сабуров каже, що 12 грудня 1941 р. він пав'язав радіозв'язок з Строкачем, який іменував його командиром усіх груп у південнім Брянським лісі.

Для нас буде цікавий другий том споминів, бо перший описує російську етнографічну територію на самій граници з Українською, але одне місце буде нас спеціально цікавити, а саме зорганізована російськими біліми емігрантами в містечку Локті коло Севська «Націонал-соціалістична партія всієї Русі» (стор. 209); мова йде, мабуть, про НТС, бо Сабуров робить замітки, що патроном тої партії був полковник Гештапо в Севську Шперлінг, який одночасно був американським розвідувачем, та його помічник Половцев (з шрамом на щоці). Головним організатором партії був білий емігрант Воскобойніков, який мав охорону з царських офіцерів з Польщі, Франції й Чехо-Словаччини. Воскобойніков випустив «Маніфест» і «Декларацію», в якій говориться про «едину неділіму Русь», «геть большевиків» і «священна приватна власність» і «права трудацьких».

Розвідчик Сабурова Буровихін, що, вкраївшись в довір'я Шперлінга, працював в охороні «центрального комітету партії», повідомляє на стор. 213, що в Локті стоїть коло 350 горлорізів, в основному колишні білі офіцери. В січні 1942 р. Сабуров напав на Локті та знищив Воскобойнікова і його партію.

Спомини Федорова, Сабурова послужили радянським письменникам як сюжет для їх романів. І ось Іван Шамякін в романі «Глибока течія» (переклад з білоруської мови), Державне видавництво художньої літератури, Київ, 1954 р., описує партизанську боротьбу на південній Білорусі коло Гомеля. Також і тут автор старається показати партизан як всенародний рух селян.

Євген Стасів

Д-р Сенгер та Еттерлін: МОДЕРНА СОВЕТСЬКА ТАНКОВА ДИВІЗІЯ, Wehrwissenschaftliche Rundschau, 4. 6, 1954.

Структура нинішніх танкових дивізій в СССР спирається на засадах советського танкового корпусу з весняного часу 1942-45 рр.

Танковий корпус був первістком великим з'єднанням для оперативних завдань. Він постав із самостійних передєх танкових бригад, з'єднань, що були призначенні для підтримки піхоти. Таке механічне обєднання самостійних тактичних одиниць в танкові з'єднання залишило характеристичну рису на структурі советського танкового з'єднання. І так

танкова бригада, а пізніше полк, затримала свою структуру і в збірних танкових з'єднаннях. Танкові бригади стали придатними самостійно до різного рода боїв, що лишили тоді, коли їм додано необхідні піхотні й артилерійські частини, розвідувальні й безпечні відділи.

Середньоважка танкова бригада 1943-45 рр. складалася в головному із таких частин:

а) трьох танкових батальйонів

Танкові відділи є куди менші, ніж рівнорядні

одиниці інших родів зброї. Організаційно одиницею є танкова чота з трьома танковими возами. Тут потримуються трійкової засади і так: сотня мала 10 танків (10-ий танк це сотенна команда), а три сотні зі своїми дещо більше понад 30-ма танками складали — танковий батальйон. Советський танковий батальйон мав заledве половину тієї сили, що американський чи німецький танковий дивізіон.

Разом советська танкова бригада мала за планом сколо 100 танків і досягала заledви половини тієї ударної сили, що її мав німецький танковий полк з 1942 р. із своїми також 3-ма танковими батальйонами. Фактичний же стан батальйону не переходив двох сотень, так, що спорядження однієї бригади танками не перевищало 65 бойових возів.

б) дивізіону артилерії

Типовою в структурі советської армії є тісна співпраця між легкою артилерією й нижчими тактичними піхотними частинами. Советський танковий бригаді з 1942 р. приділено «тимчасово» один артилерійський дивізіон — 12 гармат, — (польові гармати [пушки] М 1939, пізніше М 1942, калібром 7,62 см).

в) піхоти

Танкова бригада (подібно як і британська) мала один піхотний курінь, що складався з трьох стрілецьких, з однієї гранатометної (мінометної) й однієї протитанкової сотень. Цей стрілецький курінь був моторизований. З часом — через недостачу автомашин для транспорту — під час війни супровідна піхота присідалася на танкові вози («танковий десант»).

г) розвідувального куреня

Тому, що танковий бригаді ставлено далекосяжні самостійно-бойові завдання, то її приділювано розвідувальний батальйон. Цей курінь в пересічному складався з: однієї танкової сотні, однієї сотні панцирних возів для обстежування терену і з однієї стрілецької моторизованої сотні. В процесі спаювання бригади в танковий корпус, цей розвідувальний батальйон зліквидовано в бригаді і зосереджено при танковім корпусі.

г) Курені бойового забезпечення

Щоб відтягити командування бригади від дрібніших одиниць, всі такі спеціальні відділи, а саме: протилітунський, піонірський (саперний), протигазовий, відділ керування рухом і відділ польової жандармерії, зорганізовано в один спецкурін.

Почавши від 1944 р. важкі танкові з'єднання виступають як самостійні армійські групи. Нерідко їх згуртовують у «проривні танкові полки» із змінним складом частин. В 1943 р. вони були споряджені танками типу КВ 85, а в 1944 р. танками типу «Йосиф Сталін І».

На цім самім підвізі з розвинуто «СУ» 152 (потім ЙСУ 152), штурмовий танк із 15,2 см гаубицею; їх на південнім фронті було зформовано в артилерійські полки.

Ці танкові з'єднання були приділені танковому корпусові для наступальних операцій проти сильних ворожих становищ як зброю прориву в вирішних пунктах.

Після війни оці обидві згадані одиниці об'єднано в полк панцирно-штурмових гармат. Відтоді аж по сьогодні таке скумулювання це зразок для всіх советських танкових з'єднань.

Важкі танково-штурмові з'єднання в колоні (у поході) зорганізовані в чотах по два танки, мабуть за принципом, що панував по дивізіонах штурмових гармат.

Танковий корпус мав, крім танкової бригади, одну а то й більше моторизованих стрілецьких бригад. Ці бригади складалися з трьох не надто сильних курнів, з батерії артилерії, з куреня польово-го забезпечення, а згодом ще й гранатометного (мінометного) куреня.

Танкові й стрілецькі моторизовані бригади в більшій чи меншій мірі творять основне ядро організаційного стану у воєнній побудові танкового корпусу. При тому дуже важливим було різне приділювання

артилерії в розпорядження корпусові. Згідно з теорією про доцільність впроваджувати в дію великі з'єднання артилерії для підготови прориву чи для поборення вирішного пункту оборони ворожого фронту приділювано артилерію танковому корпусові. Таке приділювання здебільша проводжено з артилерійських з'єднань армії і то в силі навіть артилерійської дивізії. Зрештою в оборонних чи передслідувальних операціях танковому корпусові (не бувши з ним поєднана організаційно) давала вогневу підтримку також важка артилерія. Артилерійські дивізіони танкової бригади переймали згодом артилерійські завдання, як і протитанкову оборону в повні.

Наприкінці війни танковий корпус мав таку артилерію: один гранатометний (мінометний) полк, один полк зенітної артилерії, один протитанковий батальйон, один батальйон вогнеметів, 1-3 полки штурмових гармат.

Оця картина побудови танкового корпусу згодом все більш мінялася: прибували нові з'єднання; головне командування лише рідко розбивало зіграні з'єднання танкового корпусу. Отак після війни з танкового корпусу постає танкова дивізія як організаційна одиниця, що більше-менше дорівнює танковим дивізіям західних армій.

В 1949 р. завершується період організаційного розвитку танкових з'єднань. Воєнний досвід і розвій технології дозволяють устійнити однорідну побудову. Характеристично, що загальна демобілізація після війни не заторкнула танкових дивізій, ба навпаки: їх числовий стан і силу вогню навіть піднесено. Під час війни на 10 піхотних дивізій припадала одна танкова, а тепер це співвідношення змінилося на 3:1.

Побудова танкової дивізії

Новочасна советська танкова дивізія складається (подібно, як під час війни танковий корпус) із трьох танкових полків та з одного стрілецького (піхотного) полка. Okрім цього, тут є ще один важкий танковий полк та неодністайна кількість артилерійських частин: така нерівність постала наслідком розвоювого процесу із останньої війни.

В подробицях дивізійні з'єднання мають ще такі спеціальні відділи:

а) полки середньоважких танків

Із танкових полків зник розвідувальний дивізіон. Три танкові відділи ще затримано, однак трійкову систему сотень заступлено двійковою. Батальйон відповідає німецьким чи сьогоднішнім західним танковим сотням із 21 танком. Танкова дивізія західнього типу має три батальйони середньоважких танків із ок. 65 танками.

До кожного із трьох танкових батальйонів (як раніше до танкової бригади) додано супровідну піхоту — в силі одного моторизованого стрілецького куреня.

Полк середніх танків ще й сьогодні споряджений танками старого типу «Т 34/85» з-перед десяти років.

Більшість піхотних куренів споряджено легкими вантажними машинами, але щораз то більше їх застувають 6-колісні стрілецькі панцирні вози.

б) полк важких танків або т. зв. полк штурмових гармат

Важкий танковий полк постав в часі війни із самостійних важких танкових з'єднань. Також тут батальйони складаються з 21 танка й відповідають одній танковій сотні західнього типу.

Ті частини споряджені всуміш: важкими танками «ІС I», «ІС II» та все більшим числом «ІС III», ловецькими танками типу «ІСУ 249» або «ІСУ 122», як також «ІСУ 152». Можна здогадуватися, що полки середніх танків вже замінено полками важких танків. Із повідомлень преси відомо, що в 1954 р. у зимових маневрах в Україні брало участь шість дивізій, споряджених танками типу «ІС III».

Полки важких танків теж розпоряджають супровідною піхотою в силі стрілецького куреня; тут вояки озброєні автоматами й виконують близьке забезпечення танків.

в) стрілецький полк

Всі три курені стрілецького полка зорганізовані таксамо, як і супровідні курені при полках середніх танків. Окрім того, стрілецький полк має ще дивізіон легкої артилерії та батальйон гранатометів (мінометів).

Цей полк насьогодні таксамо як і супровідні курені, повинен бути споряджений 6-колісними стрілецькими панцирними возами. Ці вози служать ще теж як: бойові вози для піхотинців, як тяглові машини для польових гавбіц і як самоїздна ляфета для гранатометів. Якщо цей віз сповняє бойову ролю стрілецького панцирного воза, то його залогу, складену з стрілецького роя, замінює обслуга важкого кулеметного роя.

1) артилерія

Танкова дивізія має один гранатометний (мінометний) полк (120 мм і 160 мм), один полк важкої артилерії (122 мм), курінь метачів — Werferbataillon — (132 мм) і один полк зенітної артилерії (3,7 см і 8,5 см).

г) дивізійні спеціальні частини

Окрім скріплена розвідувального курення (дивізіону), танкова дивізія має, подібно як і стрілецька дивізія, ще окремі частини: курінь піонерів (саперів), курінь зв'язку й курінь постачання.

В цій побудові варт підмітити:

1) Збільшене застосування танка «ІС III», якого 12,2 см гармата й важке опанцирення враз із досконалим зовнішнім оформленням має перевагу над бойовими танками США типу «М 48», ба навіть і над рухливішими «Паттонами».

2) Мішання важких танкових з'єднань із бойовими возами й штурмовими танками. Ця специфіка советської структури не має застосування в західному світі: бо ж ні споріднені «Кловз саппорт тенкс (CST)» (танки безпосередньої підтримки) ні «Паттон» із 10,5 см гавбицею не є відповідниками ні що до числа ні що до вогневої сили — для советських танків, споряджених у «ІСУ 152».

3) Стосування легкопанцирних возів як стрілецьких панцирних возів. Ці вози вирівнюють порівняно малу рухливість важких танкових полків. В панцирних боях їх не можна тримати так цупко разом як важкоопанцирені та вловні на гусеничному ходу, стрілецькі панцирні вози американських танкових дивізій, але за те при їх допомозі можна скоріше використати можливості перемоги. Велика скорість возів на колесах уможливлює стрілецьким панцирно-возовим з'єднанням скоро й несподівано здобувати терен передпілля.

Порівняння структур

Новочасна советська танкова дивізія начислює около 270 танків. В противагу американська танкова дивізія з 1953 р. начислювала 250 середніх танків. Коли прийняти, що стандартна одиниця збройних сил ОПАП-у це танковий батальйон, себто з'єднання із 60-80 танків, то советська дивізія має три середній один важкий танкові батальйони. Кожному советському батальйонові організаційно підчинено один стрілецький курінь. Співідношення поміж танковими батальйонами й піхотними куренями є як 4 до 7.

Варт підмітити, що порівняно з відповідною дивізією ОПАП-у у сов. танковій дивізії посилено командний склад.

Тоді як у західному танковому батальйоні є 1 штабовий старшина, 3 сотенніх і 12 чотових, тоді в советському полку рівнорядної сили є 4 штабових старшин, 6 сотennих і 18 чотових (тут не входить у рахубу старшинська обсада стрілецького куреня).

Всі чотири танкові з'єднання й стрілецький полк, що то їх має сов. танкова дивізія, є безпосередньо підчинені штабові дивізії. В дивізіях ОПАП-у бракує спільногого керівного органу поміж штабами трьох бойових груп. Зате коли західне танкове з'єднання має спаяну побудову тому, що малі тактичні одиниці до нього є приділені, тоді советським дивізіям бракує на рівні між самостійним танковим з'єднанням і дивізією подібного командного елементу.

ту який мають західні танкові дивізії у штабах бойових танкових груп.

Советська танкова дивізія має ще три курені піхоти більше, ніж дивізія ОПАП-у. Зате ці курені і числом і спорядженням приблизно на четвертину слабші від відповідних західних куренів. Але знову тут є більший командний орган, ніж по західних куренях. Через отаке «пересунення ієрархії» танкових одиниць, т. з. через піднесення танкової сотні до батальйону в західному розумінні, а танкового батальйону до полка, вдалося тісно пов'язати 4 піхотинські курені із танковим з'єднанням дивізії.

Додатня сторінка советської побудови полягає в тому, що вже під час миру піхотні одиниці є тісно пов'язані з танковими, підпорядковані спільному командуванню; «піднесення в рангі» танкових відділів (в рамках полка) дас перевагу командирові-танкістові над командиром-піхотинцем.

Сов. підпорядкування чотирьох мішаних з'єднань дивізії це знову слаба сторінка порівнянно до західної структури. Для советської дивізії не є можливим, щоби напр. два танкові з'єднання підчинити одному спільному й невіральному командуванню бойової групи, бо ж годі було б знайти відповідне керівництво. З цієї організаційної побудови випливає конечність співпраці не тільки із чотирма але і з п'ятьма командними штабами на висоті дивізії.

Додатня сторінка тісного пов'язання піхотних відділів із танковими має той негатив, що утруднює зформування піхотних відділів в одну одиницю для піхотних цілей, напр. коли ці відділи опиняються в обороні.

Інакше ніж по советських куренях, курені дивізій ОПАП-у, є самостійні і що до свого постачання. Цю додатню сторінку дивізій ОПАП-у советські дивізії вирівнюють тим, що мають у розпорядженні піхотний полк із трьох куренів.

Загально можна сказати, що у відрізненні від структури дивізії ОПАП-у, советська побудова танкової дивізії не дозволяє творити у любий мент нову бойову одиницю; зате советські дивізії розпоряджають при більш менш однаковій силі танків ще відповідними піхотними відділами, які й уможливлюють командуванню, доцільне змішування танків з піхотою. Звідси то, як оцінювати силу піхоти, то в советській дивізії більша, ніж у західній дивізії.

Побудова советської танкової дивізії є чотирочленна. Це членування відповідає панівному поглядові про тактичні засади танкових частин. Побудова дивізії ОПАП-у є також чотирочленна, бо нормальню приймає творення бойових груп із двома двочленними бойовими з'єднаннями. Але тут — третій, резервовий бойовий штаб, допускає також і тричленність, а що в советській дивізії не можливе.

Піхотний полк це додатковий елемент, що достосує советську дивізію до змінних бойових ситуацій краще, ніж воно можливо для західної дивізії. Цей піхотний полк може в бою створювати такі тимчасові ситуації, що їх західня дивізія без додатних піхотних сил не могла б подолати. Так напр. советська дивізія на вузькім відтинку фронту своїми піхотними силами може наступати перед танками. Таксамо може краще використати для оборони свої тимчасові досягнення, здобуті боями піхоти. Піхотний полк може перейняти на себе забезпечення й маневрувальні завдання, не забираючи супровідних куренів піхоти, організаційно пов'язаних з танковими з'єднаннями.

Та не зважаючи на цей позитив, себто на кращу пристосованість і придатність для всіх форм бою, побудова советської танкової дивізії визначає її як наступальне з'єднання для спеціальних завдань. При заміненні середніх танків «Т 34/85» важкими «ІС III», оперативна рухливість цієї дивізії дедалі менша. Вона правда рухливіша від немоторизованої советської піхоти, але — порівняно з советськими механізованими частинами та з західними моторизованими дивізіями — це повільніше з'єднання.

При розгляді побудови західнього й східнього типу танкових дивізій виривають питання: чи злиття важких танкових з'єднань в одну дивізію є ще оправдане? Чи не краще було-б — замість ці виставлені на повітряну небезпеку, численні й порівняно

малорухливі бойові засоби скупчувати в одну тактично-самостійну, але лише умовно придатну до всіх форм боїв одиницю, — творити малі військові частини, підчинені армійській групі?

С. Д.

Г. А. Кох: ПРОБЛЕМИ ПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ Wehr-Wissenschaftliche Rundschau, Januar 1955.

1. Для керівництва війни значення летунства, яке впродовж 40 років зазнало небувалого технічного розвитку, є таке велике, що воно, летунство спричинило зміну форм війни, стало основним чинником при всякому стратегічному плянуванні. Сьогодні існує безліч теорій, які уважають летунські збройні сили вирішним засобом у війні. Теорія і досвід війни навчають, що впровадження в дію летунства докорінно змінило усе тактичне й оперативне керівництво війни. Нова зброя вимагає нових ідей для своєго застосування, родить нові технічні винаходи та нові засоби проти оборони. Оба ці напрямки розвитку можуть привести до докорінної зміни тактичних і оперативних поглядів. Цю тезу чітко підкреслив розвиток у ділянці летунства й протилютуської оборони.

2. Завдання й засоби повітряної оборони. Основним завданням повітряної оборони є передусім охорона власних бойових сил, національної індустрії та цивільного населення, що її є основними складниками національної сили. Ці загальні основні завдання протилютуська оборона може сповнити лише тоді, коли її пощастиТЬ знищити або знешкідливити ворожі засоби нищенні, ще заки ці останні досягнуть прості розташування цілів, призначених до знищення. При сьогоднішньому розвиткові летунства й ракет жодної цілі не можна вважати забезпечену. Технічні й тактичні проблеми, що виникають із цього ствердження, тільки підкреслюють різноманітність загроз та потребу нових засобів оборони.

Щоб виконати своє завдання повітряна оборона розпоряджає власне двома родами засобів оборони, а саме: літаками й місцевими наземними засобами протилютуської оборони. До першої групи належать реактивні літаки з понадзвуковою скорістю та з ракетним озброєнням з більшим або меншим радіусом дії; до другої групи належать передусім протилютуська артилерія, ракети із постійними вистрільними рампами та ручна система. Особливо важну роль в повітряній обороні повиння засоби зв'язку й повідомлень, що переплітаються з обома іншими засобами оборони. Вислід оборони часто залежить від справного функціонування засобів зв'язку, в радіо-війні з близькими і далекими станціями обстежування і повідомлення.

3. Чи наземна повітряна оборона ще актуальна? Багато теоретиків заперечує доцільність наземної протилютуської оборони, але на думку автора, найновіший воєнний досвід доказує про потребу наземної оборони, бо ж жодне летунство не може дати заслони без прогалин. У наземній обороні артилерія й ракети спільно відограють ще найбільшу роль. При обороні з'єднань у рухомій війні протилютуська артилерія має перевагу перед ракетами, зате при обороні нерухомих об'єктів справа мається на-плаки: ракети все далі витіснюють протилютуську артилерію. Досі ще жодна армія не усунула з активної служби своєї протилютуської артилерії, а на-плаки — США й ССР впровадили нові типи цієї зброя із новими приладами. Наприклад США впровадили т.зв. «Скай вайпер» (вимітка неба), нову протилютуську гармату калібру 7,5 см.

4. Технічний розвиток протилютуської артилерії від 1945 р. знаходить свій вислів у вдосконаленні вже самих приладів стріляння й націловання. Проблема стріляння до повітряних цілів це для протилютуської артилерії найважливіше питання. Артилерист має два способи націловання а саме: при низькому і при високому надліті. Низьким числитель-

В СЬОГОДНІШНЬОМУ АСПЕКТИ, Wehr-Wissen-

ся налет із висоти 20—600 метрів, а високим налетом з висоти до 15 000 метрів. Атомові налети мають такі самі форми, лише що в бойовому з'єднанні є один або два літаки, які й скидають А-бомби. Ці два способи налету привели до розвитку двох типів протилютуських гармат, а саме: легких та середніх і важких калібрів гармат.

Протилютуські ракети спочатку були подумані як вогнева запора проти глибинних налетів, як намітка бальонових загороджень, а тепер розвинулися до спеціального роду зброя проти високо-польотних бойових з'єднань бомбовиків, до роду зброя, що має перевагу над найтяжчою протилютуською артилерією при поборюванні налетів понад 6 000 метрів висоти.

При прямому наліті протилютуської артилерії в практиці залишається всього двадцять секунд на поборювання літаків, що летять зі скорістю 300-350 метрів на секунду, а при американській ракеті типу «Ніке» (радіус дії 32 км) аж 60 сек. У боротьбі проти ракет, керованих на віддалі, скорість яких сягає понад 6 000 км на годину, дотеперішня протилютуська артилерія заводить вповні. Досі поки ще не можливий одночасний старт кількох ракет, керованих на віддалі, що відтягував би оборону проти них через обстріл їх вистрільних баз відповідними власними ракетами. Досвід зістрілювати ракети на льоту досі ще не дали позитивних наслідків, бо радарні прилади не вспівають реєструвати такої скорості.

Модерна важка протилютуська артилерія, переважно калібр 8,5 см а в ССР і 15 см є сьогодні вже збрєю, керованою автоматично електро-гідралічної радаром. З уваги на тягар для оборони на фронті надаються лише типи калібру 8,5 см і 9 см, що мають сталеві охоронні щити. В засігу дії ворожої артилерії ракети не надаються до застосування. Коли йдеється про оборону запілля, то тут знаходить застосування і найтяжча протилютуська артилерія і ракетні з'єднання, яким визначається завдання поборювати надлітні летунські з'єднання ще перед їх концентрацією і перед скіненням бомб.

Важка модерна протилютуська артилерія тепер є: а) автоматизована і керована електро-механічно одним командним приладом; б) ладована (заряджувана) електричними машинами, а що в висліді дає велике заощадження часу; в) має поширені на боки і вгору пересувні мірники, які працюють з видайністю зворот 350-400 пунктів на секунду; г) розпоряджася стрільними удосконаленими і що до сили вогню і що до початкової скорості.

Насьогодні модерна легка й середня протилютуська артилерія (кал. 2-8,5 см) це органічна складова частини приділена всім іншим родам зброя. Для піднесення сили вогню постали нові конструкції двійняків, троячків, чвораків давного типу, а для заощадження часу при обслузі і для прецизності прицілу їх споряджено радарним приладдям та автоматизовано все обслуговування. Боротьба за заощадження часу при обслуговуванні гармат започаткувала цілу низку нових удосконалень приладів стріляння й керування вогнем.

Модерний радарний прилад важкої батарії сьогодні двочастинний і складається із стежного апарату з ладієсом дії 200-300 км та із стрільного приладу з апаратом точного поміру відстані на 50-60 км. Знак цілі вискачує автоматично із стежного апарату у стрільному приладі, заки ще ціль осягнула ту відстань, на яку батарія може стріляти. Через получен-

ни радарного приладу із рахувальною машиною, яка автоматично наставляє гармати, осягається таке використання часу, що перші стрільба вилітають із гарматної цівки ще 20-30 сек. перед надлетом цілі в засяг вогню батерії. Як відомо, проти летунської артилерії стоять лише 20-30 сек. до поборювання цілі, тому цей винайд дуже важливий і можливість поборювати модерні літаки, які в 15-ти секундах пролітає 5 км. Кожен командир батерії, який

точно керує вогнем, має тепер окремий прилад для стеження й керування вогнем.

Найвищий стан розвитку осягнули ракети і їх експлуатацію до поборювання літаків на висоті 6 000 м. Згідно з повідомленнями США й ССР обидві країни організували вже окремі ракетні відділи. Про організацію таких відділів і про індивідуальну тактику цієї зброї поки що є лише загальні вістки й немає ще основніших даних. **М. Б.**

Ген. майор Н. Е. Рутан: ТАНКИ В ДОБІ АТОМОВОЇ ВІЙНИ, Journal Royal United Service Institution, травень 1954.

Роль кавалерії першої світової війни переняли в другій світовій війні змоторизовані частини, скелет і головну ударно-пробойову силу яких творили танки. Сучасні змоторизовані частини є без порівняння сильніші й успішніші від класичної кавалерії завдяки своїй великій силі вогню, більшій рухливості та можливостям підтримки від сильного летунства. Вони добивалися імпозантних успіхів, коли їх стосовано в відповідному часі, напрямі, при належній підтримці інших родів зброя та при сміливому командуванні. Основні умови стосування таких скорих, рухомих частин залишилися ті самі, незалежно від зміни самих родів рухомих частин. Їхня роль в воєнних діях завжди мала вирішний характер, а це каже надія, що ця роль втримається й на майбутнє. В майбутніх воєнних діях елемент руху зріз у всіх родах зброя — тому та її рухомі роди зброя в майбутніх повітряно-сухідильних операціях мають бути ще скоріші і не так, як досі — сконцентровані, але відповідно розгорощені. Атомові засоби масового нищіння змінюють докорінно способи застосування танків, але самі засади-принципи ведення війни залишаються в своїй основі ті самі. Атомові засоби нищіння можуть бути застосовані на троякий лад, а саме: в формі А-бомби, ракет та гарматних стрілень. Це каже здогадуватися, що одна з найістотніших передумов успіху в війні, а саме — конечність летунської переваги, перестає бути вирішеною. В майбутньому, коли ворог має можливість вжити А-зброю, всяка концентрація власних військ — навіть при власній летунській перевазі — буде непрощеним гріхом.

В наступі сама А-зброя при допомозі осягнутих виламів у ворожому фронті не буде давати успіхів, якщо тих виламів не виковнити діями рухомих тактичних частин, розташованих і скритих на широкому просторі поза лініями дії ворожого вогню. Такі частини тоді діятимуть децентралізовано, а їхнім пунктом зустрічі буде щолиш глибоке запілля воро-

га. Ця тактика вимагатиме прецизності розкладу рухів і доцільності удару.

В обороні дія танків мусить передусім обмежитися до ролі рухомих резервів, але не — як це було досі — сконцентрованих в одному місці, а тільки розгорощених; стосувати ж їх слід для ліквідації ворожих проломів чи противаступів, які викликали б потребу концентрації більших сил, тобто творення нових цілів для А-зброї. Теоретично танкові частини найкраще надаються до успішного використання наслідків атомового знищення.

А-зброя вимагає реорганізації танкових частин та нового допоміжного узброєння, яке пристосувало б їх до атомової війни. Конче потрібна нова організація розвідувальних частин, унезалежнення від битих шляхів та спорядження їх кращими засобами розпізнавання. Далі ж прийдеться запровадити нові засоби зв'язку. Вже навіть малі танкові відділи, як бойові з'єднання, мусять бути якнайсамотніші і якнайжиттездатніші. Самостійні для розвідування і для повної самооборони. Для того що й треба зменшити танкові відділи, щоб вони не стали ціллю для атомової зброя. Це можна зробити коштом перенесення репаратурних варстатів і амуніційних возів до вищих клітин та в висліді забезпечування танків амуніцією й паливом при допомозі гелікоптерів.

Автор висуває теж побажання що до будови майбутнього танка. Щоб танк залишився ядром панцирної зброя, він мусить збільшити свою скорість, силу вогню — не збільшути при тому своєї ваги, — і ще повинен зменшити свою поверхню. Коли йдеться про організацію бойових частин і про їх усамостійнення, автор домагається приділити їм пропланціру оборону. Роля танкової дивізії буде тісно звязана із застосуванням А-зброї. Про цю роль, рішатиме справність координації поміж командуванням танкових частин і командирами частин атомової зброя. Скорість рішення завжди у кожній рухомій війні набуває ключової ваги і від нього залежить успіх дії також і танкових частин. **М. Б.**

Військові новини

«Нью-Лук» в американській флоті. Американський міністер військо-морських сил Charles S. Thomas склав 8.3. перед мілітарною комісією палати презентантів сенсаційну заяву про нову стратегію морської війни, яка постала в наслідок розвитку техніки й нової зброя. Революцію в морській стратегії спричинює впровадження керованих на віддалі стрілень. В цьому році командування флоту задумує перебудувати наступних 4 крейсерів на плаваючі вистрільні рампи для керованих на віддалі ракет. Керовані на віддалі ракети заступлять артилерію для поборювання ворожих кораблів. Вже почалася перебудова крейсерів "Самберга" і "Бостон". Інше застосування в новій стратегії матимуть і підводні човни. Підводні човни із атомовим рушієм, які мають необмежений часово радіус дії, будуть теж вжити як вистрільні рампи для керованих на віддалі ракет. Ралтова полява на морській поверхні такого чов-

на і відкриття смертельного і прецизного вогню матиме рішальне значення при морських операціях. Будова нових авіаматок є конечна для зміцнення оборони прибережних, територіальних вод. Вони, як рухомі летовища для бомбардировщиків, споряджених атомовою зброєю, надаватимуться до наступу на цілі, віддалені більше ніж 1 600 км. В загальному інакше виглядатиме бойова летунська одиниця, яка буде з'єднанням різного роду типів бойових літаків.

Великобританія впроваджує американські атомові ракети. Британський міністер війни Ентоні Гід заявив перед палатою депутатів, що уряд рішився вивінувати британську армію американськими атомовими керованими на віддалі ракетами. В квітні і травні вийдуть до США вояки на інструкторський курс, а з кінцем року будуть зформовані окремі ракетні відділи. Йдеться про ракети типу «Корпораль Марк II», якими вже тепер озброєні американські

з'єднання в Європі. Ще цього року відбудуться в Німеччині маневри цих ракетно-атомових відділів.

Морська протиатомова оборона. На водах Середземного моря біля острова Мальта британська країова і середземноморська флоти відбули п'ятиденні маневри (10—15 березня), які вперше мали завдання вправу в обороні транспортових кораблів перед атомовими нападами з повітря і з-під води. Британська адміраліція дістала дуже цікавий і повчальний матеріал із досвіду цих маневрів.

Японія дістає американську зброю й допомогу в вишколі. Голова «Управління національної оборони» Японії Омура подав до відома, що згідно з японсько-американським договором про безпеку і взаємну допомогу в новому бюджетному році дістане від США зброю на суму 200 мільйонів доларів. В березні було передано Японії 22 модерні військово-морські літаки. До кінця травня США повинні перевишилити японських летунів і передати нових 85 реактивних літаків. Перевишилі відбудеться на острові Кюсю на летунській базі Тасікава.

Американські воєнні бази в Японії. Японські джерела подають, що влітку 1954 р. на теренах Японії США мали 719 аеродромів, полігонів, воєнно-морських баз та радарних станцій, які поступово переходять у руки японців. Найкращі летовища (25) є на острові Окінава, побудова яких коштувала 500 мільйонів доларів, а також біля міст Тагові, Йокота (біля Токіо), Ітаві, Дитосе, на яких розташовані тяжкі бомбовики та інше. Найкращі воєнні бази є в портах: Йокосука, Сасебо, Омино і інших. На основі договору збройні сили США мають тепер обмежене право на летунській й морські бази в Японії.

Швеція впровадила танкову атомову зброю у свої плани оборони. В травні шведський міністер оборон Ерікзон подав до відома парламентові, що Швеція продукуватиме власну атомову зброю та що тактичну атомову зброю буде взято до уваги при плянах оборони. Найважливішою проблемою оборони є приготування пасивної протиатомової оборони в формі протитанкових бункерів, які будуться в скелях. У плянах міністерства оборони є перенести всю воєнну продукцію в такі склонища в скелях, далі будувати підземні і летунські майдани, порти для підводних човнів і флоти та склонища для міського цивільного населення.

Швеція строго дотримується т. зв. «збройного нейтралітету» й здана лише на власні сили. Швеція, на 7 мільйонів населення, зобов'язаного до однорічної загальної військової служби, втримує 200 000-ну армію, яка становиме регулярні рамки для всіх збройних сил на час війни.

Летунські збройні сили, за плянами останньої п'ятирічки, мають 3 500 літаків, переважно модерніх, реактивних на 21 летунську базу. Багато з цих баз уже з підземними склонищами. Морські збройні сили пристосовані до оборони побережжя. Швеція має 30 модерніх підводних човнів.

Плаваючі радарні станції. Перший з поміж тих чотирьох морських кораблів американської флоти, що їх заплановано перебудувати на плаваючі радарні станції, повернувся з пробної плавби до морської бази Норфолк, Вірджінія. Його передано офіційно в розпорядження відповідним частинам флоту.

Цей перебудований «Liberty-Frachter» з останньої світової війни, який носить тепер назву «YAGR-1», є перший спеціальний радарний корабель американської флоти. Щоправда, вже давніше деяке число кораблів різної будови, споряджених спеціальними радарними апаратами, було відряджено до служби на океані, але ці кораблі були тільки переходовою розв'язкою проблеми охорони материка перед ворожими налетами на відкритих водах. Їх не забаром замінять спеціально перебудовані кораблі, першим з поміж яких є «YAGR-1». Таким чином радарні станції, що були розташовані на побережжі, пересунено далеко в океан, а це помітно збільшує оборонний потенціал США.

В майбутніх тижнях «YAGR-1» відбуватиме пробні плавби, під час яких вищокловатиметься технічний персонал.

Перебудовуються ще три дальші кораблі. Вони будуть віддані в розпорядження флоту правдоподібно в березні або в квітні цього року.

Рухомі летовища на колесах. Американські реактивні літаки могтимуть стартувати в майбутньому з «аеродромів» вмонтованих на спеціальніх автомашинах.

В майбутньому американські реактивні літаки не потребуватимуть для старту коштовних летовищ, що вимагають великого простору. Американські летунські сили повідомили, що недавно керовані пільотами реактивні літаки були вперше вистрілені зі стартових площацок, вмонтованих на спеціальніх вантажних автомашинах, які своюю конструкцією нагадують рухомі вистрільні бази для керованих на віддалі ракет типу «Матадор».

Перший такий старт літаком типу «F-84» відбувся недавно на одній з летунських баз у Каліфорнії. Під кадовищем цього літака знаходилася спеціальна апаратура для прикріплення додаткового стартового рушія. Стартові площацки, вмонтовані на спеціальніх, дуже звичайних вантажних автомашинах, є споряджені спеціальними підйомами, при, помочі яких реактивні літак підноситься в напрямі польоту. Старт відбувається так, що в хвилині, як реактивні мотори працюють повною парою, додатковий стартовий рушій штовхас літак з такою силою, що той відразу може вже вдергатися в повітря.

Це «мініятурне» рухоме летовище уможливлюватиме на майбутнє старт літаків в поблизу ворожої оборонної лінії.

Воєнний корабель атомової доби — «АРК РОЯЛЬ». Наймодернішу авіоматку в світі, споряджену апаратурою для керування на віддалі, та впovні забезпечену проти радіоактивної дії атомової й водневої бомб, віддано в лютому в розпорядження британської флоти. Ця перша в світі авіоматка, що відповідає всім вимогам атомової війни, важить 36 800 тонн, а кошти її продукції виносили 20 мільйонів фунтів стерлінгів. «Арк Рояль» могтиме транспортувати атомові бомби геть аж до ворожої оборонної лінії. Ворожий атомовий чи водневий напад на неї не зможе вивести її з ладу зразу. Жодний аеродром на суходолі не є так добре хоронений перед радіоактивною нищівною дією атомової чи водневої бомби, як цей «перший воєнний корабель атомової доби».

Будову, авіоматки «Арк Рояль», довжина якої виносить понад 200 метрів, почата перед 11 роками; її попередницю затопили німці на Середземному морі. Про цей корабель можна сказати, що він на «власній шкурі» до найдрібніших нюансів відчув нагальний розвиток модерної воєнної техніки, яка саме в тих роках спеціалізувалася в атомовій проблемі. Його перший плян треба було — супроти нових винаходів і уліпшень — все наново змінити. В першу чергу треба було розв'язати проблему стартових площацок для реактивних літаків,скорість польоту яких досягла, ба навіть і переступила, границю швидкості голосу, а це вимагало довших площацок як для старту так і для приземнення. Британські техніки розв'язали цю важку проблему при помочі двох винаходів, що їх застосовано на авіоматці «Арк Рояль». Старт реактивних місливців відбувається за допомогою парових катапульт, тобто літаки не стартують самі але їх вистрілюється при помочі згаданих катапулт. Ці нові катапулти можуть «вистрілювати» теж тяжкого літака.

Найважливішою однак новістю цієї першої авіоматки атомової доби є її забезпеченість перед радіоактивним затруєнням. Авіоматка, якщо вона не знайдеться в центрі експлозії, можна буде вивести з затруеної зони натиснувши кілька «гусиків», що містяться в спеціальній каюті. На кораблі знаходяться спеціальні атомові каюти, що становитимуть склонища для обслуги корабля на випадок затру-

сння його радіоактивними речовинами. Вони могли бути перебувати в них так довго, доки спеціальні відділи не очистять коробля. В тому ж часі можна буде керувати кораблем з контрольного центру за допомогою системи приладів керування на віддалі.

Залога «Арк Роял» в мирному часі начисляє 1 000 люда, а на випадок війни може бути збільшена до 3 000.

Збройні морські сили США на Далекому Сході. Охоронну службу на Далекому Сході повнить американська «тихоокеанска флота», яка в травні цього року досягла свого найвищого стану. Головнокомандувачем американської тихоокеанської флоти є адмірал Стамп. Він розпоряджається такими силами: 400 воєнними кораблями, — в тому числі в районі Формози п'ятьма величими авіоматками з 300 реактивними бомбовиками і 200 літаками інших типів, — далі 6 крейсерами, 50 міноносцями і флотиллями інших підводних човнів, 30 групами летунських збройних сил та 300 000 вояками зорганізованими в бойові групи.

Найбільший воєнний корабель світу. В доках Нью-Порт-Ньюз у Вірджінії, США, спущено недавно з кілю найбільший воєнний корабель світу — супер-авіоматка, яку охрищено «Forrestal» — ім'ям міністра оборони, що то в 1947 р. своє урядування розпочав реорганізацією американської флоти. В святковій промові з нагоди оцього спущення з кілю адмірал Robert B. Carney заявив: «Цією авіоматкою, що може примістити на собі 90 літаків, в майбутньому буде можна охороняти перед ворожим нападом і ті частини світу, де немає розташованих великих летунських з'єднань».

«Forrestal» будова якого тривала 2,5 року, відбувши пробну плавбу, буде в осени ц. р. переданий у розпорядження американської флоти. Обслуга цієї супер-авіоматки начислює 466 старшин і 3 360 рядовиків.

Поверхня чердака виносить 1,6 гектара; він 311 м. довгий та 76 м широкий. Теоретично беручи, на ньому можна помістити поруч два найбільші пасажирські кораблі світу «Квін Мері» і «Квін Елізабет», а ще й тоді останеться місце для кількох літаків.

Оця авіоматка витискає 54 200 тонн води, а з машинами, всіма устаткуваннями й літаками 69 000 тонн. Її гаряче-парові турбіни високого тиску мають силу 200 000 кінських сил (PS). Цей корабель може розгорнути найбільшу скорость — 30 вузлів на годину. Щікаво відмітити, що в середині корабля вмонтовано 300 км. різного проміру рур і 460 км електричних проводів. До телефонної централі оцього «плаваючого аеродрому» включено 2 300 телефонних апаратів.

За допомогою найmodерніших катапульт можуть стартувати й найважчі, розташовані на авіоматці літаки. Авіоматка споряджена найmodернішими радарними апаратами, які запевнюють безпечне приземнювання навіть при поганій погоді.

Кошти продукції цього найбільшого в світі воєнного корабля виносили 197,8 мільйонів доларів. 175 мільйонів доларів коштуватиме удержання розташованих на кораблі літаків.

Нове озброєння реактивних літаків в США. «Фалкон» (сокіл) — найновіше й найменше ракето-годібне стрільче становитиме в майбутньому озброєння реактивних літаків американської летунської флоти. Воно має власний рушій і електронний мозок, що дозволяє йому автоматично звільнитись від літака й заатакувати ворожий бомбовик, скоро тільки його викриє радар. «Фалкон» розвиває понадзвукову скорость і, як показала практика, певно попадає в ціль.

«Навтілюс» — перший підводний човен, порушуваний атомовою енергією — віддано в користування американської флоти. Подібно як перед 150 роками перший паровий корабель розпочав нову епоху в будові кораблів, добу парових кораблів, так 17. 1.

1955 р. «Навтілюс» розпочав добу атомових кораблів, епоху використання атомової енергії для порушування засобів комунікації взагалі.

17. 1. 55 р. з американської морської бази Гронтон виплив на першу пробну плавбу перший в світі підводний човен, порушуваний атомовою енергією, — «Навтілюс». Це перший і поки що одинокий корабель, що мотиме плавати місяцями без танкування палива. Він може поринати глибоко й може перебувати під водою майже необмежено довго, може розгорнати велику скорость і майже без шуму маневрувати, через що ворогові рідко коли пощастиТЬ його вищукати.

«Навтілюс» — це, в першу чергу, зброя наступу. Він може майже непомітно наблизитися до ворожих морських з'єднань, а в бою, завдяки своїй великій рухливості й звінності, перевищає з бойового погляду кожний корабель. Далі він може сповнити функції: міноносаця, транспортового корабля. Він дуже добре надається для охорони морських висадок, рятункових операцій, до обserвації ворожих портів чи морських баз тощо.

Джерелом енергії для рушіїв цього підводного човна є атомова піч, що працює за принципом керованої й контролюваної ланцюгової ядрової реакції. Реактор його атомової печі працює на U-235 з повільними невтронами (див. стаття «Атомова енергія в індустрії» в цьому числі «До Зброй!»). Одержана в реакторі енергія в формі тепла використовується для витворювання пари, яка з чергі порушує машини корабля. Реактор «Навтілюса» належить до типу термальних реакторів, в яких охолоджування й виміна тепла поміж реактором та паровим кіллом відбувається водою. Конструкція цієї атомової печі, настільки малої й безпечної, що надається до встановлення підводному човні, де кожний квадратовий сантиметр мусить бути максимально використаний, — це надзвичайне досягнення модерної техніки.

Піонером ідеї використання атомової енергії для порушування засобів транспорту є контрадмірал Нітіл George Rickover, один з-поміж найстарших і найдосвідченіших інженерів-старшин американської флоти.

Будову «Навтілюса» почато 14. 6. 1952 р. Технічні дані про нього через вповні зрозумілі причини держаться в великій таємниці, але неофіційно говориться, що атомовий мотор Навтілюса має силу 7 500 PS, — що відповідає силі двох паротягів.

При будові «Навтілюса», яка тривала 19 місяців (від 14. 6. 1952 до 17. 1. 1954), інженери й техніки мали змогу здобути багато досвіду. Вони мали змогу вивчити нові методи корабельного плянування, нові способи спалювання, нові способи продукції трубових проводів, і, що найважливіше, вони на практиці вивчили азбуку ядрової фізики.

«Навтілюс» є 91,5 метрів довгий, витискає 3 000 тонн води і, інакше, ніж усі інші підводні човни, саже під водою розгортає більшу скорость, ніж над водою. Під водою він розгортає скорость 20 вузлів (морських миль, 1 м. м. = 1853 м), отже понад 37 км год.

Кожний фунт атомового палива U-235 відповідає 1,1 мільйон літрів бензини або 1,300 тоннам вугілля. Запасові джерела енергії становлять: кілька моторів Дізеля, і акумулятори-батерії, які можуть працювати автоматично, себто незалежно від атомової печі.

Поруч спеціальних апаратів для виміни повітря під час плавби під водою і спеціальних кліматичних устаткувань «Навтілюс» є забезпечений сильно зущеним киснем. Тому, що ядерний реактор і рушій працюють зовсім незалежно від допливу повітря, теоретично повинно бути можливе оцінити підводним човном облісти землю під водою впродовж 29 днів.

Адреси представників В-ва «До Зброй»:

Австралія:	Fokshan Library & Book Supply 1 Barwon Street Glenroy W. 9, Vic.	Канада:	O. I. Eliashevsky 118 Medland St. Toronto 9, Ont.
Аргентина:	Prof. Bohackyj Jurij c. Soler 5039 Buenos Aires	США:	Klym Jaroslaw 114 East. 11th. Street New York 3, N. Y.
Бельгія:	Schrayter F. 4, Rue des Bouleaux Cheratte, Liege чекове кonto для пересилки грошей: Camp. 2 376 24	Франція i Туніс:	Soroczak Miroslaw Oury-Sud 69 Florange (Moselle)
Велико- британія:	Ing. Jaroslaw Hawryliw, 26, Beaconsfield Rd. St. Albans, Herts.	Швайцарія:	Dr. Prokop Roman Wabernstr. 40 Bern
Венесуеля:	Dejneka Alexander Alta Vista Calle La Colina 145 Caracas Catia	Швеція:	Harbar Kyrylo Box 62 Huddinge

